

Titel: Sygdommen til Døden

Citation: "Sygdommen til Døden", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K11*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Anne Mette Hansen; Johnny Kondrup, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2006 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-sd-kom-root.pdf> (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K11

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Sygdommen til Døden** : 123,2.

I trykt udgave: Bind 11 side 115 linje 1

◀ **Udvikling** : 117,2.

I trykt udgave: Bind 11 side 115 linje 2

◀ **Anti-Climacus** : Dette pseudonym er dannet i kontrast til Johannes Climacus, der er navnet på forfatteren til *Philosophiske Smuler* (1844) og *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846). Det lat. tilnavn 'Climacus' er afledt af gr. klimaks, der betyder trappe el. stige. Johannes Climacus er altså den, der går op af en trappe el. klatrer op af en stige, dvs. hans begrebsudvikling, fx teorien om de forskellige eksistenssfærer, bevæger sig fra et mere ufuldkomment til et mere fuldkomment trin. Præfikset 'anti' i forbindelse med 'Anti-Climacus' betyder 'mod' el. 'imod', hvorved betegnes modsætningsforholdet til Johannes Climacus. Ligesom en 'klimaks' tillige betegner den retoriske figur, hvor de enkelte ord, sætninger el. tanker er ordnet således, at virkningen er trinvis stigende, så betegner en 'anti-klimaks' den omvendte figur (215,15), fx jo højere på 'stigen', jo større ufuldkommenhed. Se SKs redegørelse for samtidens misforståelse af disse figurer i et brev til Rasmus Nielsen, som er dateret 4. aug. 1849 (B&A, nr. 219; bd. 1, s. 243f.).

I trykt udgave: Bind 11 side 115 linje 5

◀ **Herr! gieb uns blöde ... alle deine Wahrheit** : ty. »Herre! giv os svage øjne / for ting, som intet dur til, / og øjne fulde af klarhed / i al din sandhed«. SK henviser i kladden (*Pap.* VIII 2 B 171,6) til en prædiken af Johann Baptist von Albertini (1769-1831), biskop for den ty. brødremenighed, trykt i *Handbuch deutscher Beredsamkeit: enthaltend eine Uebersicht der Geschichte und Theorie der Redekunst, zugleich mit einer vollständigen Sammlung deutscher Reden jedes Zeitalters und jeder Gattung*, udg. af Oskar Ludwig Bernhard Wolff (1799-1851), bd. 1-2, Leipzig 1846, ktl. 250-251; bd. 1 (med titlen: *Die geistliche Beredsamkeit*), s. 293-299; s. 293. Der er tale om en prædiken, der er holdt på 20. søndag efter trinitatis i 1805 over Ef 5,15-21, og som indledes med 12 verslinjer: »Ach bleib bei uns, Herr Jesu Christ, / weil es nun Abend worden ist: / Dein göttlich Wort, das helle Licht, / laß unter uns auslöschen nicht! / In dieser letzten betrübten Zeit / verleih' uns, Herr, Beständigkeit! / Bewahre uns Dir unbefleckt, / in Deiner Wundenburg versteckt, / von keinem Feinde angerührt, / viel weniger zu was verführt! / Herr! gieb ...«. Wolff anfører som kilde: [J.B. von Albertini] *Dreßig Predigten. Für Mitglieder und Freunde der Brüdergemeine*, 2. udg., [u.st.] 1825 [1805], s. 265-275; s. 265f., men Albertini oplyser til gengæld ikke om ophavet til de anførte salmevers. De otte første verslinjer, som SK fravælger, stammer fra den kendte salme »Ach bleib bei uns, Herr Jesus Christ«, som allerede findes i Nikolaus Selneckers *Geistliche Lieder* (1589, 1611). De sidste fire verslinjer, som SK citerer, udgør faktisk et selvstændigt salmevers, hvilket dog ikke er markeret hos Albertini. Dette anonyme salmevers, »Ach gib uns blöde Augen«, blev trykt som nr. 267 i *Des kleinen Brüder-Gesangbuchs Dritter Theil, enthaltend eine abermalige Sammlung alter und neuer Verse*, Barby 1767; senere optrykt som nr. 831 i *Gesangbuch, zum Gebrauch der evangelischen Brüdergemeinen*, Barby 1778. I Johannes Plitts afhandling *Historische Nachricht vom Brüder-Gesangbuche des Jahres 1778, und von dessen Lieder-Verfassern*, Gnadau 1835, s. 83 og 186, anføres Nicolaus Ludwig von Zinzendorf (1700-60) som forfatter. SK kender dog kun verset fra Albertini hos Wolff.

I trykt udgave: Bind 11 side 116 linje 1

◀ **Udviklings**: jf. værkets undertitel; her i betydningen dels: begrebsudvikling el. begrebsafklaring, dels: fremstilling, redegørelse.

I trykt udgave: Bind 11 side 117 linje 2

◀ **for opbyggelig til at kunne være streng videnskabelig** : Med 'streng videnskabelig' hentydes først og fremmest til den spekulative, især hegelianske, filosofi og teologi. I en optegnelse fra 1840 (*Pap.* III A 6) har SK bemærket: »Det er besynderligt med det Had Hegel har til det Opbyggelige, der allevegne stikker frem; men det Opbyggelige er ikke et Opiat [sovemiddel] der dysser i Søvn, det er den endelige Aands Amen, og er en Side af Erkjendelsen der ikke bør oversees.«

I trykt udgave: Bind 11 side 117 linje 3

◀ **Christeligt bør nemlig Alt, Alt tjene til Opbyggelse** : spiller på 1 Kor 14,26, hvor Paulus skriver: »Hvad bør da skee, Brødre? Naar I komme sammen, da haver Hver af Eder en Psalme, han haver en Lærdom, han haver et fremmed Tungemaal, han haver en Aabenbarelse, han haver en Udlæggelse; Alt skee til Opbyggelse!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 117 linje 9

◀ **en Læges Foredrag ... er ved Sygesengen** : se Oluf Lundt Bangs indgående beskrivelse af dette forhold i *Lægen ved Sygesengen. Indledende Forelæsning til kliniske Øvelser paa det kongelige Frederiks*

Hospital, 2. udg., Kbh. 1845 [1831]. – **Foredrag**: måde at tale på.

I trykt udgave: Bind 11 side 117 linje 11

◀ **ligegyldig** : uinteresseret, indifferent.

I trykt udgave: Bind 11 side 117 linje 17

◀ **narres med det rene Menneske** : Udtrykket 'det rene menneske', dvs. mennesket som ren abstraktion, spiller på den ty. filosof G.W.F. Hegel og hegelianernes kategori 'den rene væren': Væren er her, hvad der bliver tilbage, når man abstraherer fra alle fænomeners særlige kendetegn og egenskaber. – **narres med**: spøge med, drive spot med.

I trykt udgave: Bind 11 side 117 linje 22

◀ **lege Forundringsleg med Verdenshistorien** : hentyder til det verdenshistoriske perspektiv dels hos Hegel og hegelianerne, dels hos N.F.S. Grundtvig og hans tilhængere. – **Forundringsleg**: selskabsleg, hvor en person anbragt på en stol skal gætte, fra hvem af de tilstedeværende forskellige (ofte drillende) udtalelser om personen stammer; udtalelserne, som hviskes til en udpeget deltager, skal dreje sig om, hvad der især vækker forundring ved personen.

I trykt udgave: Bind 11 side 117 linje 23

◀ **Forfængelighed** : tomhed, tant, også: indbildskhed.

I trykt udgave: Bind 11 side 118 linje 2

◀ **Seminarist** : elev på et lærerseminarium el. seminarieuddannet lærer; nedsættende om en halvdannet person, halvstuderet røver. I et brev til Rasmus Nielsen, som er dateret 4. aug. 1849, skriver SK, at Anti-Climacus betragter sig som en seminarist, mens SK selv kalder sig »en Slags Mester-Svend for Seminaristerne«, hvilket »kunne blive en Skræk for Professorerne«, *B&A*, nr. 219; bd. 1, s. 244.

I trykt udgave: Bind 11 side 118 linje 3

◀ **Indklædning** : fremstillingsform.

I trykt udgave: Bind 11 side 118 linje 6

◀ **vistnok** : sandelig, visselig.

I trykt udgave: Bind 11 side 118 linje 7

◀ **en høitideligere Stil ... meget betegnende** : ligesom den religiøse tale el. prædiken, som SK opr. havde tænkt sig at benytte (119,2). Se også journaloptegnelsen NB4:160 (1848), i *SKS* 20, 365.

I trykt udgave: Bind 11 side 118 linje 7

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 118 linje 10

◀ **forskyld** : være skyld i.

I trykt udgave: Bind 11 side 118 linje 11

◀ **i christelig Terminologi ... aandelige Elendighed** : hentyder formentlig til Rom 5,12, hvor Paulus skriver: »Synden kom ind i verden ved ét menneske, og ved synden døden, og sådan kom døden til alle mennesker, fordi alle syndede.« Se også Rom 5,21; 6,16; og 6,23.

I trykt udgave: Bind 11 side 118 linje 14

◀ **at afdø** : Det er en central tanke hos Paulus, at mennesket ved Kristus er død fra synden, jf. fx Rom 6,2: »Vi, som ere døde fra Synden, hvorledes skulle vi endnu leve i den?« (NT-1819). Jf. også 1 Pet 2,24, hvor det siges, at Kristus »selv bar vore Synder paa sit Legeme, paa Træet, paa det [for at] vi, afdøde fra Synden, skulle leve i Retfærdighed« (NT-1819). Denne tanke blev i pietismen skærpet således, at menneskets liv er en daglig afdøen fra synden, fra timeligheden, fra endeligheden og fra verden i selvfornægtelse, hvorved vægten blev forskudt, fra at mennesket ved Kristus er afdød fra synden, til at mennesket ved troen også skal afdø fra synden.

I trykt udgave: Bind 11 side 118 linje 15

◀ **1848** : se tekstredegørelsen, s. 166f.

I trykt udgave: Bind 11 side 118 linje 16

◀ **Indgang** : el. begyndelse, indledning. SK havde i et udkast til titelbladet kaldt bogen »Sygdommen til Døden. En christelig opbyggelig Udvikling i Talers Form af S. Kierkegaard«, og ligesom med hans andre opbyggelige skrifter var det planen at begynde med en 'indgangsbon', hvilket han dog opgav, da det ville virke for opbyggeligt (jf. kladden *Pap.* VIII 2 B 143). Se tekstredegørelsen, s. 135, s. 148f., og s. 179.

I trykt udgave: Bind 11 side 119 linje 2

◀ **Denne Sygdom er ikke til Døden« (Joh. XI, 4)** : Beretningen om opvækkelsen af Lazarus i Joh 11,1-44 lyder: »[1.] Men der laae Een syg, Lazarus af Bethania, af den By, hvor Maria og Martha, hendes Søster, vare. [2.] (Men Maria var den, som salvede Herren med Salve, og tørrede hans Fødder med sit Haar; hendes Broder Lazarus var syg). [3.] Da sendte de Søstre til ham, og lode ham sige: Herre, see, den du elsker, er syg. [4.] Men der Jesus det hørte, sagde han: denne Sygdom er ikke til Døden, men til Guds Ære, at Guds Søn skal æres ved den. [5.] Men Jesus elskede Martha, og hendes Søster, og Lazarus. [6.] Der han nu hørte, at han var syg, blev han dog to Dage paa det Sted, hvor han var. [7.] Siden efter sagde han til Disciplene: lader os drage til Judæa igien. [8.] Disciplene sagde til ham: Mester, nyligen [for nyligt] søgte Jøderne at stene dig, og du drager atter derhen? [9.] Jesus svarede: ere der ikke tolv Timer om Dagen? Vandrers Nogen om Dagen, da støder han ikke an [vækker ikke forargelse]; thi han seer denne Verdens Lys. [10.] Men vandrer Nogen om Natten, da støder han an; thi Lyset er ikke i ham. [11.] Dette taledes han; og derefter siger han til dem: Lazarus, vor Ven, er sovnet ind; men jeg gaaer hen for at opvække ham af Søvn. [12.] Da sagde hans Disciple: Herre, sover han, da bliver han karsk [sund og rask]. [13.] Men Jesus taledes om hans Død; de derimod meente, at han taledes om den naturlige Søvn. [14.] Derfor sagde da Jesus dem reent ud: Lazarus er død! [15.] Og jeg er glad for Eders Skyld, at jeg ikke var der, paa det [for at] I skulle troe; men lader os gaae til ham. [16.] Da sagde Thomas, (hvilket betyder Tvilling,) til sine Meddisciple: lader os ogsaa gaae, at vi kunne døe med ham. [17.] Da Jesus kom, fandt han ham liggende i Graven allerede fire Dage. [18.] (Men Bethania var nærvædet Jerusalem, omtrent femten Stadier derfra.) [19.] Og mange Jøder vare komne til Martha og Maria, for at trøste dem over deres Broder. [20.] Da Martha nu hørte, at Jesus kom, gik hun ud ham imøde, men Maria blev siddende i Huset. [21.] Da sagde Martha til Jesus: Herre, havde du været her, da var min Broder ikke død. [22.] Men ogsaa nu veed jeg, at hvadsomhelst du beder af Gud, vil Gud give dig. [23.] Jesus sagde til hende: din Broder skal opstaae. [24.] Martha siger til ham: jeg veed, at han skal opstaae i Opstandelsen paa den yderste Dag. [25.] Jesus sagde til hende: jeg er Opstandelsen og Livet; hvo [den] som troer paa mig, om han end dør, skal han dog leve. [26.] Og hver den, som lever, og troer paa mig, skal ikke døe evindeligen. Troer du dette? [27.] Hun siger til ham: ja Herre, jeg haver troet, at du er Christus, den Guds Søn, den som kommer til Verden. [28.] Og der hun dette havde sagt, gik hun bort, og kaldte hemmeligen sin Søster Maria, og sagde: Mesteren er her, og kalder ad dig. [29.] Der hun det hørte, reiste hun sig strax, og kom til ham. [30.] (Men Jesus var ikke endnu kommen til Byen; men var paa det Sted, hvor Martha mødte ham.) [31.] Da nu Jøderne, som vare hos hende i Huset, og trøstede hende, saae, at Maria stod hastelig op, og gik ud, fulgte de hende, og sagde: hun gaaer bort til Graven, for at græde der. [32.] Der Maria da kom der hen, hvor Jesus var, og saae ham, faldt hun ned for hans Fødder, og sagde til ham: Herre, havde du været her, da var min Broder ikke død. [33.] Der Jesus da saae hende græde, og saae Jøderne græde, som kom med hende, rørtes han i Aanden, og blev heftig bevæget, og sagde: [34.] Hvor have I lagt ham? De sagde til ham: Herre, kom, og see. [35.] Jesus græd. [36.] Da sagde Jøderne: see, hvor han elskede ham! [37.] Men nogle af dem sagde: kunde ikke han, som aabnede den Blindes Øine, have gjort, at og [tillige] denne ikke var død? [38.] Da rørtes Jesus atter inderlig, og kom til Graven. Men det var en Hule, og en Steen laa derfor. [39.] Jesus sagde: tager Stenen bort. Martha, den Dødes Søster, siger til ham: Herre, han stinker allerede; thi han haver ligget fire Dage. [40.] Jesus sagde til hende: sagde jeg ikke, at dersom du kunde troe, skulde du see Guds Herlighed? [41.] Da toge de Stenen bort, hvor den Døde var lagt. Men Jesus opløftede sine Øine og sagde: Fader, jeg takker dig, at du haver hørt mig. [42.] Dog jeg vidste, at du altid hører mig; men for Folkets Skyld, som staaer omkring, sagde jeg det, at de skulle troe, at du haver udsendt mig. [43.] Og der han dette havde sagt, raabte han med høj Røst: Lazarus, kom hid ud! [44.] Og den Døde kom ud, bunden med Jordeklæder [ligklæder] om Fødder og Hænder, og hans Ansigt var ombundet med en Svededug [tørklæde]. Jesus sagde til dem: løser ham, og lader ham gaae« (NT-1919).

I trykt udgave: Bind 11 side 123 linje 2

◀ **da Disciplene misforstode ... »Lazarus er død« (XI, 14)** : citater fra Joh 11,11-14 (123,2).

I trykt udgave: Bind 11 side 123 linje 3

◀ **Vi vide nu vel** : nu ved vi udmærket.

I trykt udgave: Bind 11 side 123 linje 7

◀ **Christus tænkte paa ... Guds Herlighed« (XI, 40)** : frit citat fra Joh 11,40 (123,2). – **Medlevende:**

samtidige.

I trykt udgave: Bind 11 side 123 linje 7

◀ **som Christus forudsagde ... (XI, 4)** : citat fra Joh 11,4 (123,2).

I trykt udgave: Bind 11 side 123 linje 11

◀ **ligefuldt** : trods dette, alligevel.

I trykt udgave: Bind 11 side 123 linje 13

◀ **Idet Christus træder hen ... (XI, 43)** : citat fra Joh 11,43 (123,2).

I trykt udgave: Bind 11 side 123 linje 14

◀ **vist nok** : sikkert nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 123 linje 15

◀ **»Opstandelsen og Livet« (XI, 25)** : citat fra Joh 11,25 (123,2).

I trykt udgave: Bind 11 side 123 linje 17

◀ **menneskelig talt er der kun Haab saalænge der er Liv** : spiller på talemåden: 'Så længe der er liv, er der håb'. Talemåden, der er dannet efter Præd 9,4: »for alle dem, som leve, er der Haab« (GT-1740), er optegnet som nr. 1022 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 38.

I trykt udgave: Bind 11 side 124 linje 4

◀ **piinagtigt** : pinefuldt, smerteligt.

I trykt udgave: Bind 11 side 124 linje 13

◀ **høimodigt** : storsindet, ædelmodigt.

I trykt udgave: Bind 11 side 124 linje 18

◀ **hovmode sig** : være hovmodig, føle hovmod.

I trykt udgave: Bind 11 side 124 linje 20

◀ **Opløftelse** : dels ophøjethed el. blot det at være hævet op over noget, dels det at blive opløftet, glædes over noget.

I trykt udgave: Bind 11 side 124 linje 20

◀ **Synthese** : sammensætning, forbindelse, enhed (af to momenter).

I trykt udgave: Bind 11 side 129 linje 12

◀ **sat** : i logisk betydning af at hævde, dvs. antage noget, gøre noget gældende, gå ud fra nogets gyldighed, også: bestemme noget; at 'sætte' svarer således til at 'ponere' (210,21).

I trykt udgave: Bind 11 side 129 linje 22

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 129 linje 24

◀ **deriveret** : afledt.

I trykt udgave: Bind 11 side 130 linje 1

◀ **Svimmel** : svimmelhed.

I trykt udgave: Bind 11 side 130 linje 16

◀ **nerveust Bedrag** : Udtrykket er dannet parallelt til udtryk som 'optisk bedrag', dvs. synsbedrag, og 'akustisk bedrag', dvs. 'høre-illusion', idet 'nervøst bedrag' betegner en art indre sansebedrag, der opfatter et indre tryk som noget udefrakommende. Jf. kladden *Pap. VIII 2 B 168,6*, s. 262.

I trykt udgave: Bind 11 side 130 linje 16

◀ **Reflexion** : refleks.

I trykt udgave: Bind 11 side 130 linje 19

◀ **formeentlige** : tilsyneladende, (selv)indbildte.

I trykt udgave: Bind 11 side 130 linje 21

◀ **grunder (...)** i : har sin grund, fundament el. oprindelse i. Hvad angår forståelsen af den centrale sætning, som udtrykket indgår i, se fx de parallelle formuleringer i SKS 11, 146,29f., 161 og 196.

I trykt udgave: Bind 11 side 130 linje 28

◀ **den opreiste Gang** : sigter til den antikke opfattelse af mennesket, se fx 2. bog, kap. 56, 140, i Cicero *De natura deorum* (Om gudernes væsen), hvor det om de gaver, guderne har tildelt menneskene, siges, at de har »hævet dem op fra jorden, således at de går omkring, høje og oprejste, for at de skulle kunne skue op mod himlen og således erkende guderne. Menneskene er nemlig rundne af jorden ikke som dens beboere og indbyggere, men som en art tilskuere til de overjordiske og himmelske ting« (*Ciceros filosofiske skrifter*, udg. af Franz Blatt, Thure Hastrup og Per Krarup, bd. 1-5, Kbh. 1969-75; bd. 3, 1970, overs. af F. Blatt, s. 209).

I trykt udgave: Bind 11 side 131 linje 2

◀ **tyder paa** : peger hen på (som den egentlige genstand).

I trykt udgave: Bind 11 side 131 linje 3

◀ **det at være forholder sig ... kunne være** : I en kladder til »Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est« (1842-43) bemærker SK: »Ligesom det Virkelige gaaer forud for det Mulige som Aristoteles siger[,] det er højere baade i Tid og i Værdighed, saaledes gaaer ogsaa Visheden forud for Tvivlen« (*Pap. IV B 2,15*). Se Aristoteles *Metafysikken* (1049b 10). SKs umiddelbare kilde har formentlig været W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826; bd. 3, 1801, s. 238, eller Hegel *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, udg. af C.L. Michelet, bd. 1-3, Berlin 1836, ktl. 557-559; bd. 2, i *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45 (forkortet *Hegel's Werke*); bd. 13-15; bd. 14, s. 327f. (*Jub.* bd. 18, s. 327f.). – **en Stigen**: en stigning (i grad), noget højere.

I trykt udgave: Bind 11 side 131 linje 12

◀ **o. d.** : og deslige.

I trykt udgave: Bind 11 side 131 linje 18

◀ **vel sige Tænkerne ... tilintetgjorte Mulighed** : Det siger i hvert fald Johannes Climacus i § 1 af »Mellemspil« i *Philosophiske Smuler* (1844), hvor det hedder: »det Mulige (ikke blot det Mulige, der bliver udelukket, men selv det Mulige, der bliver antaget) viser sig som Intet i det Øieblik det bliver virkeligt; thi ved Virkeligheden er Muligheden tilintetgjort«, SKS 4, 274.

I trykt udgave: Bind 11 side 131 linje 24

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 11 side 131 linje 34

◀ **falder** : jf. det ældre udtryk: 'falde i sygdom', dvs. blive angrebet af sygdom, blive syg.

I trykt udgave: Bind 11 side 131 linje 36

◀ **sindrigt** : opfindsomt, snedigt, udtænkt.

I trykt udgave: Bind 11 side 132 linje 10

◀ **skuffende** : bedragende, vildledende.

I trykt udgave: Bind 11 side 132 linje 10

◀ **svanger paa** : fyldt med el. fuld af.

I trykt udgave: Bind 11 side 132 linje 14

◀ **Affølge** : følge, konsekvens.

I trykt udgave: Bind 11 side 132 linje 29

◀ **vorder** : bliver til.

I trykt udgave: Bind 11 side 132 linje 35

◀ **eenstydigt med** : synonymt med, ensbetydende med.

I trykt udgave: Bind 11 side 133 linje 16

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 133 linje 20

◀ **ligefrem** : bogstaveligt.

I trykt udgave: Bind 11 side 133 linje 25

◀ **døe Døden** : hentydning til 1 Mos 2,16-17: »Gud HERREN bød Mennesket, og sagde: du maa frit æde af alle Træer i Haven. Men af Kundskabens Træe paa Godt og Ondt, af det skal du ikke æde; thi paa hvilken Dag du æder af det, skal du døe Døden« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 11 side 134 linje 6

◀ **saa lidet som Dolken kan dræbe Tanker** : Verslinjen stammer fra Johannes Ewalds digt »En aandelig Sang, hvori indføres Forsonerens Jesu Christi kierlige Advarsel til dem, som fristes af de onde og ulyksalige Tanker at ville forkorte deres eget Liv«, der i 1779 blev udgivet som gadevise i anledning af en selvmordsepidemi. SK afskriver passagen i journaloptegnelsen JJ:59 (1843), i SKS 18, 159, hvor han citerer efter *Johannes Ewalds samtlige Skrifter* bd. 1-4, Kbh. 1780-91, ktl. 1533-1536; bd. 1, s. 291-302. Hele strofen lyder: »Mon Havets Bølger slette ud? / Mon Gift fortærer Præg af Gud? / Kan Dolken dræbe Tanker? / Kan Aander døe? Kan Mennesket / Undflye sin Siel, sig selv saa let / Som Støv, hvorpaa det anker?« bd. 1, s. 299. Se også kladden *Pap. VIII 2 B 145,3*.

I trykt udgave: Bind 11 side 134 linje 11

◀ **hvis Orm ikke dør, og hvis Ild ikke udslukkes** : citat fra Mark 9,43-48, hvor der advares mod dem, der bringer til fald: »Og dersom din Haand forarger dig, hug den af; det er dig bedre, at gaae en Krøbling ind i Livet, end at have to Hænder og fare hen til Helvede i den uslukkelige Ild; hvor deres Orm ikke dør, og Ilden ikke udslukkes [sml. Es 66,24]. Og dersom din Fod forarger dig, hug den af; det er dig bedre, at gaae halt ind i Livet, end at have to Fødder, og blive kastet i Helvede i den uslukkelige Ild, hvor deres Orm ikke dør, og Ilden ikke udslukkes. Og dersom dit Øie forarger dig, kast det fra dig: det er dig bedre at gaae eenøiet ind i Guds Rige, end at have to Øine, og blive kastet i Helvedes Ild hvor deres Orm ikke dør, og Ilden ikke udslukkes« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 134 linje 13

◀ **Potentsation** : forhøjelse, intensivering.

I trykt udgave: Bind 11 side 134 linje 19

◀ **Hidsende** : opildnende.

I trykt udgave: Bind 11 side 134 linje 19

◀ **den kolde Brand** : dvs. koldbranden; den ødelæggende kulde.

I trykt udgave: Bind 11 side 134 linje 20

◀ **enten Cæsar eller slet Intet** : oversættelse af det lat. bevingede ord: 'Aut Cæsar, aut nihil', hvor 'Cæsar' (lat. kejser) hentyder til den rom. kejser Julius Cæsar (o. 100-44 f.Kr.). Sætningen er knyttet til den ital. politiker og hærfører Cesare Borgia (1475-1507), der satte det som en indskrift under en buste af Julius Cæsar og siden hen selv optog det som sit valgsprog.

I trykt udgave: Bind 11 side 134 linje 33

◀ **han fortærer sig selv** : dvs. han hentæres, går til grunde.

I trykt udgave: Bind 11 side 135 linje 15

◀ **erklæret sig** : ytret sig saa tydeligt, at sygdommens art kan bestemmes; alm. udtryk i forbindelse med sygdomstilfælde.

I trykt udgave: Bind 11 side 135 linje 21

◀ **saa synes det** : sådan tager det sig ud.

I trykt udgave: Bind 11 side 136 linje 4

◀ **seer nærmere til** : se nærmere (mere opmærksomt) efter.

I trykt udgave: Bind 11 side 136 linje 5

◀ **Socrates beviste Sjælens Udødelighed ... fortærer Legemet** : Der sigtes til 10. bog af Platons dialog *Staten* (608d-611a), hvor Sokrates argumenterer for, at sjælen ikke som legemet forsvinder ved sygdom og død: »Naar den [sjælen] altsaa ikke bliver ødelagt af noget Onde, hverken af noget, der er særegent for den selv, eller af noget, der svarer til noget andet, saa er det klart, at den altid maa være til; og hvis den altid er til, maa den være udødelig« (*Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41] (forkortet: *Platons Skrifter*); bd. 5, s. 208-211). – **Socrates**: Sokrates (o. 470-399 f.Kr.) er ved siden af Platon og Aristoteles (229,24) den berømteste gr. filosof. Han udviklede sin filosofi i dialog med sine samtidige og har intet skriftligt efterladt, men hans karakter og lære er blevet skildret af tre samtidige forfattere, nemlig Aristofanes i komedien *Skyerne*, Xenofon i de fire 'sokratiske' skrifter, herunder mindeskriftet om Sokrates *Memorabilia*, og Platon i dialogerne. Sokrates blev af en folkedomstol i Athen dømt til døden for at antage andre guder end dem, staten anerkendte, og for at fordærve ungdommen; han blev henrettet med et bæger gift, som han tømte med sindsro.

I trykt udgave: Bind 11 side 136 linje 16

◀ **de ædleste Dele** : de indre organer, som har vigtige livsfunktioner, især om hjerte og lunger.

I trykt udgave: Bind 11 side 136 linje 25

◀ **fornagle ham hans Selv** : gøre ham åndeligt ubevægelig, få ham til at 'gå i baglås'.

I trykt udgave: Bind 11 side 136 linje 35

◀ **ret** : fuldt ud, virkelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 138 linje 5

◀ **uden at der dog inderst inde ... Angest for sig selv** : Disse temaer har SK under pseudonymet Vigilius Haufniensis (159,12) behandlet i *Begrebet Angest* (1844), i *SKS* 4, 309-461, som Anti-Climacus flere gange i bogen henviser til.

I trykt udgave: Bind 11 side 138 linje 7

◀ **Christenheden** : dvs. »det hele Samfund af Christne, alle af Christne beboede Lande«, C. Molbech *Dansk Ordbog* bd. 1-2, Kbh. 1833, ktl. 1032; bd. 1, s. 149, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 11 side 138 linje 16

◀ **vistnok** : helt sikkert, visseligt.

I trykt udgave: Bind 11 side 138 linje 19

◀ **derhos** : desuden, tilmed.

I trykt udgave: Bind 11 side 138 linje 20

◀ **Tilsyneladelsen** : den umiddelbare fremtoning, noget som blot er tilsyneladende, skin og bedrag.

I trykt udgave: Bind 11 side 139 linje 2

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 11 side 139 linje 2

◀ **vulgaire** : almindelige, ordinære, hverdagsagtige.

I trykt udgave: Bind 11 side 139 linje 10

◀ **blive aabenbar** : blive åbenlys, synlig.

I trykt udgave: Bind 11 side 139 linje 28

◀ **den Sjelekyndiges** : psykologens.

I trykt udgave: Bind 11 side 139 linje 36

◀ **affectere** : give sig skin af, tillyve sig (se journaloptegnelsen JJ:497 (1846), i SKS 18, 305).

I trykt udgave: Bind 11 side 140 linje 5

◀ **allehaande** : al mulig slags, alskens.

I trykt udgave: Bind 11 side 140 linje 6

◀ **transitorisk** : forbigående, flygtig.

I trykt udgave: Bind 11 side 140 linje 6

◀ **skuffes** : bedrages.

I trykt udgave: Bind 11 side 140 linje 31

◀ **Crisis** : krise, dvs. det afgørende tidspunkt i sygdomsforløbet, der viser, om patienten dør el. kommer sig.

I trykt udgave: Bind 11 side 141 linje 11

◀ **idel** : lutter.

I trykt udgave: Bind 11 side 141 linje 23

◀ **Al Umiddelbarhed er ... Angest** : 159,12.

I trykt udgave: Bind 11 side 141 linje 29

◀ **angest for Intet** : se fx *Begrebet Angest*, caput 1, § 5, hvor det hedder, at der i uskyldighedens tilstand er noget mere end fred og hvile: »Hvad er det da? Intet. Men hvilken Virkning har Intet? Det føder Angest. Dette er Uskyldighedens dybe Hemmelighed, at den paa samme Tid er Angest. Drømmende projekterer [udkaster, forestiller sig] Aanden sin egen Virkelighed, men denne Virkelighed er Intet, men dette Intet seer Uskyldigheden bestandig udenfor sig«, SKS 4, 347.

I trykt udgave: Bind 11 side 141 linje 30

◀ **underfundigt** : svigefuldt, listigt, lumskt.

I trykt udgave: Bind 11 side 141 linje 32

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 141 linje 36

◀ **slippe Livet igjennem** : slippe igennem livet.

I trykt udgave: Bind 11 side 142 linje 6

◀ **vistnok** : sandelig, visselig.

I trykt udgave: Bind 11 side 142 linje 23

◀ **ordentligviis** : sædvanligvis, for det meste.

I trykt udgave: Bind 11 side 142 linje 27

◀ **Vinding** : bemægtigelse, opnåelse, også gevinst, fortjeneste.

I trykt udgave: Bind 11 side 143 linje 4

◀ **Dagens Møie og Hede** : hentydning til Jesu lignelse om arbejderne i vingården, Matt 20,1-16, hvor vingårdsejeren beder sin forvalter kalde arbejderne sammen og udbetale dem hver en denar, idet han skal begynde med de sidste og ende med de første. Da de, der har arbejdet en hel dag, ser, at de får det samme

i løn som dem, der blev lejet sidst, giver de ondt af sig over for vingårdsejeren og siger: »Disse Sidste have ikkun [kun] arbejdet een Time, og du haver gjort dem lige med os, som have baaret Dagens Byrde og Hede«, v. 12 (NT-1819). – **Møje**: besvær, byrde.

I trykt udgave: Bind 11 side 143 linje 24

◀ **Navnløs** : som ikke har noget stort el. kendt navn.

I trykt udgave: Bind 11 side 143 linje 26

◀ **en syndig Kjerligheds Frugt** : egl. betegnelse for et barn født uden for ægteskab.

I trykt udgave: Bind 11 side 143 linje 33

◀ **hvis saa** : hvis det forholdt sig sådan.

I trykt udgave: Bind 11 side 143 linje 35

◀ **Evigheden vedkjender ... Dig aldrig** : spiller på Matt 7,23, hvor Jesus taler om falske profeter: »Og da vil jeg bekiende for dem: jeg kiendte Eder Aldrig; viger bort fra mig I, som beflitte Eder paa Uret!« (NT-1819). Se også Matt 25,12.

I trykt udgave: Bind 11 side 144 linje 1

◀ **den kjender Dig som Du er kjendt** : hentyder til 1 Kor 13,12, hvor Paulus skriver: »Thi nu see vi ved et Speil, i en mørk Tale [en gåde], men da skulle [skal] vi see Ansigt til Ansigt; nu kiender jeg i stykkeviis, men da skal jeg erkiende, ligesom jeg og [også] er kiendt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 144 linje 2

◀ **udfinde** : fastslå, bestemme.

I trykt udgave: Bind 11 side 145 linje 4

◀ **reflektere paa** : tage i betragtning, tage hensyn til.

I trykt udgave: Bind 11 side 145 linje 4

◀ **Synthese** : sammensætning, enhed (af to momenter).

I trykt udgave: Bind 11 side 145 linje 5

◀ **deriveret** : afledt.

I trykt udgave: Bind 11 side 145 linje 7

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 145 linje 12

◀ **i Begrebet seet** : idealt betragtet, principielt.

I trykt udgave: Bind 11 side 145 linje 13

◀ **vorde** : blive.

I trykt udgave: Bind 11 side 146 linje 5

◀ **κατα δυναμιν** : gr. (kata dýnamin) efter mulighed, en term, der stammer fra Aristoteles' (229,24) filosofi.

I trykt udgave: Bind 11 side 146 linje 12

◀ **skal Replikken være ... dialektiske Modsætning** : I en anmærkning i renskriften (*Pap.* VIII 2 B 171,17) hedder det således: »Den Kunst saaledes correct at skrive Replik, Replikker, der fuldtonigt og med al Phantasie-Inderlighed lyde ud af een Lidenskab, og i hvilke der dog er det Modsattes Resonants – den Kunst har ingen Digter øvet uden den Eneste: Schakspeare.« Se tekstreddegørelsen s. 176. – **Colorit**: levendegørende fremstillingsmåde, plasticitet, farvespil. – **Reflexen af**: genspejlingen el. virkningen af.

I trykt udgave: Bind 11 side 146 linje 22

◀ **grunder i** : 130,28.

I trykt udgave: Bind 11 side 146 linje 30

◀ **vistnok nærmest** : rigtig nok især.

I trykt udgave: Bind 11 side 146 linje 31

◀ **Phantasien forholder sig igjen til Følelse, Erkjendelse, Villie** : Der knyttes an til den såkaldte 'evnelære', der blev almindelig i psykologien som filosofisk disciplin i kølvandet på den ty. filosof I. Kants *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht* (1799), således fx hos F.C. Sibbern *Menneskets aandelige Natur og Væsen* (1819), J.P. Mynster *Grundrids af den almindelige Psychologie* (1830) og K. Rosenkranz *Psychologie oder die Wissenschaft vom subjectiven Geist* (1837, ktl. 744). Bevidsthedslivet inddeltes i tre evner: Erkendelse (forestillingsevne), vilje (begæreevne) og følelse (føleevne), mens fantasien oftest blev behandlet under erkendelsen, evt. – som fx hos Sibbern (§ 72) – som en mere overordnet evne, der forholder sig til de øvrige.

I trykt udgave: Bind 11 side 146 linje 32

◀ **instar omnium** : lat. 'gældende for alle andre'; par excellence.

I trykt udgave: Bind 11 side 147 linje 3

◀ **hvorfor den gamle Fichte ... Kategoriernes Oprindelse** : hentyder til J.G. Fichtes lære om den 'produktive indbildningskraft (forestillingsevne)' som kilden til vores forestilling om en verden uden for bevidstheden ('ikke-jeget') og som ophavet til de forstandskategorier, som understøtter bevidstheden. Se fx J.G. Fichte *Grundlage der gesamten Wissenschaftslehre* [1794, 1802], i *Johann Gottlieb Fichte's sämtliche Werke*, udg. af I.H. Fichte, bd. 1-11, Berlin og Bonn 1834-46, ktl. 489-499; bd. 1, s. 227, samt det følgende afsnit: »Deduction der Vorstellung«, s. 227-246. SKs umiddelbare kilde er formentlig A. Trendelenburgs fremstilling af Fichtes kategorilære i *Geschichte der Kategorienlehre. Zwei Abhandlungen*, Berlin 1846, ktl. 848, s. 297-313, hvor indbildningskraftens funktion særligt fremhæves. – **gamle Fichte**: Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), ty. fil., prof. i Jena 1794-1799 og fra 1810 i Berlin, søgte i sin *Wissenschaftslehre* (1794 og fremover) at udarbejde et filosofisk system, som tog udgangspunkt i 'jeget' (subjektet). Han hævdede således, at 'jeget' – som det første princip i erkendelsen – ikke kan være noget givet, et faktum (ty. »Tatsache«), men må stå for en aktivitet el. en handling (ty. »Tathandlung«). Videnskabslærens grundprincip er da, at det handlende subjekt sætter el. frembringer et 'ikke-jeg' (objekt); og ud fra modsætningen ml. 'jeg' og 'ikke-jeg' lader alle begreber, som kendetegner vores virkelighedserkendelse, sig aflede.

I trykt udgave: Bind 11 side 147 linje 7

◀ **participerer** : tager del i, deltager i.

I trykt udgave: Bind 11 side 147 linje 19

◀ **Abstraktums**: abstrakt, abstraktion, i grammatik betegnelse for abstrakte navneord.

I trykt udgave: Bind 11 side 147 linje 19

◀ **in abstracto** : lat. i almindelighed, abstrakt.

I trykt udgave: Bind 11 side 147 linje 20

◀ **Veierligets** : dvs. vejrligets.

I trykt udgave: Bind 11 side 147 linje 21

◀ **hiin russiske Hornmusik ... mere eller mindre** : Den såkaldt russiske horn- eller jagtmusik, som opstod i midten af det 18. årh., blev fremført af et orkester, egl. korps af jægere, hvor hver mand blæste i ét eller to jagthorn. Jagthornet havde kun én tone, og det var opgaven for den enkelte hornblæser dels at blæse sin tone rent, dels at holde takten, altså falde ind på rette sted. Det samlede indtryk af denne musik kunne minde mere om en naturlyd end om et stykke kunstmusik.

I trykt udgave: Bind 11 side 147 linje 33

◀ **lidende** : som det at være i lideform (mods. handleform), være underlagt el. lade sig underlægge noget, det at noget overgår en, virker gennem en; passiv (mods. aktiv). Hos SK ofte det at være styret el. dirigeret af en umiddelbarhed (modsat refleksion) el. det at lade sig underlægge en idealitet.

I trykt udgave: Bind 11 side 148 linje 11

◀ **rives hen** : rives med, overvældes.

I trykt udgave: Bind 11 side 148 linje 12

◀ **at en Spurv (...)** den veed ikke af, at den er til for Gud : spiller på Matt 10,29, hvor Jesus siger: »Sælges ikke to Spurve for een Penning? og ikke een af dem falder paa Jorden uden Eders Faders Villie« (NT-1819). Jf. også Luk 12,6.

I trykt udgave: Bind 11 side 148 linje 21

◀ **bliver aabenbart** : bliver åbenlyst, kommer for dagen.

I trykt udgave: Bind 11 side 148 linje 25

◀ **Sligt gjøres der i Verden ikke store Ophævelser over** : dvs. sådan noget protesterer verden ikke mod, det vækker ikke opsigt i verden.

I trykt udgave: Bind 11 side 148 linje 28

◀ **Den største Fare, den at tabe sig selv** : spiller på Luk 9,25, hvor Jesus siger: »Thi hvad gavner det Mennesket, om han vandt den ganske Verden, men tabte sig selv, eller leed Skade paa sig selv?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 148 linje 31

◀ **5 Rbd** : dvs. 5 rigsbankdaler. Den da. møntfod var ved forordning af 31. juli 1818 delt i rigsbankdaler (i samtiden ofte blot kaldt 'rigsdaler' og forkortet 'rd'), mark og skilling sådan, at der gik 6 mark på en rigsdaler og 16 skilling på 1 mark; på 1 rigsdaler gik således 96 skilling. Fem rigsdaler svarede til en snedkersvends løn for en uges arbejde. I Hof- og Stadsretten havde en dommer 1.2001.800 rigsdaler og en fuldmægtig 400-500 rigsdaler i årsløn, mens en pige i huset fik højst 30 rigsdaler om året foruden kost og logi. Et par sko kostede 3 rigsdaler, *Sygdommen til Døden* 1 rigsdaler og et pund rugbrød 2-4 skilling.

I trykt udgave: Bind 11 side 148 linje 33

◀ **Differentsen** : forskellen.

I trykt udgave: Bind 11 side 149 linje 10

◀ **som naturligt** : af natur, if. sin natur.

I trykt udgave: Bind 11 side 149 linje 10

◀ **det ene Fornødne** : spiller på beretningen i Luk 10,38-42 om Jesu besøg hos søstrene Martha og Maria, hvor Jesus siger til den travle Martha: »Martha, Martha! Du gør dig bekymringer og er urolig for mange ting. Men ét er fornødent. Maria har valgt den gode del, og den skal ikke tages fra hende«, v. 41-42.

I trykt udgave: Bind 11 side 149 linje 11

◀ **Einerlei** : ty. ensformighed, trummerum.

I trykt udgave: Bind 11 side 149 linje 15

◀ **Primitivitet** : om individualitetens særegne grund: oprindelighed.

I trykt udgave: Bind 11 side 149 linje 17

◀ **afmandet sig** : berøvet sig sin mandighed, kastreret sig.

I trykt udgave: Bind 11 side 149 linje 18

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 149 linje 20

◀ **styrer vild** : farer vild.

I trykt udgave: Bind 11 side 149 linje 25

◀ **allehaande** : alle hånde, alle mulige.

I trykt udgave: Bind 11 side 149 linje 28

◀ **blive en Efterabelse, at blive Numerus, med i Mængden** : dvs. blive endnu en efterabelse i

mængden, altså en, der gør som alle andre. – **Numerus**: lat. tal, antal, mængde; medlem af den store hob el. massen.

I trykt udgave: Bind 11 side 149 linje 32

◀ **Perfectibilitet** : evne til at udvikle sig, gøre fremskridt, blive fuldkommen.

I trykt udgave: Bind 11 side 150 linje 1

◀ **gaae med i Handel og Vandel** : træde ud i næringslivet el. dagliglivet, livet som sådant.

I trykt udgave: Bind 11 side 150 linje 1

◀ **Rullesteen** : mindre sten, som er blevet afrundet ved bølgeslag.

I trykt udgave: Bind 11 side 150 linje 4

◀ **courant** : han er som han skal være; normal, regulær.

I trykt udgave: Bind 11 side 150 linje 4

◀ **som sig bør** : som det sømmer sig.

I trykt udgave: Bind 11 side 150 linje 5

◀ **Man siger saaledes ... at have tiet** : Talemåden er ikke fundet optegnet.

I trykt udgave: Bind 11 side 150 linje 11

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 11 side 150 linje 26

◀ **feigt vinder alle jordiske Fordele - og taber mig selv!** : hentydning til Matt 16,26, hvor Jesus siger: »hvad gavner det Mennesket, om han vinder den ganske Verden, men tager Skade paa sin Siel?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 150 linje 29

◀ **saa kan sige** : kan sige det således.

I trykt udgave: Bind 11 side 150 linje 35

◀ **forskrive sig til Verden** : indgår en djævelpagt med verden; spiller på udtrykket: 'forskrive sig til Fanden'. Jf. kladden *Pap.* VIII 2 B 150,7.

I trykt udgave: Bind 11 side 150 linje 35

◀ **vorde** : blive, blive til.

I trykt udgave: Bind 11 side 151 linje 7

◀ **(ἀπειρον - πέρας)** : gr. (ápeiron – péras) det uendelige, ubegrænsede – det endelige, begrænsende (grænsen); metafysiske begreber el. principper, der indgik som det første modsætningspar i den pythagoræiske kategoritavle (gengivet i Aristoteles' *Metafysikken*, 986a 22ff.), som SK har excerperet i Not13:4 og Not14:1, i *SKS* 19, 384 hhv. 425ff. Begrebsparret benyttes også flere steder hos Platon, fx i dialogen *Filebos* (26d).

I trykt udgave: Bind 11 side 151 linje 9

◀ **sat** : 129,22.

I trykt udgave: Bind 11 side 151 linje 16

◀ **κατα δυναμιν** : 146,12.

I trykt udgave: Bind 11 side 151 linje 16

◀ **Phantasmagorier** : gøglebilleder, fantasibilleder, illusioner.

I trykt udgave: Bind 11 side 152 linje 8

◀ **Luftsyn** : luftspejling, overført: sansebedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 11 side 152 linje 10

◀ **vistnok** : helt sikkert, visselig.

I trykt udgave: Bind 11 side 152 linje 11

◀ **saa** : sådan.

I trykt udgave: Bind 11 side 152 linje 14

◀ **Philosopherne forklare ... og Virkelighed** : I Kants første hovedværk *Kritik der reinen Vernunft* (1781, 4. udg. 1794, ktl. 595), § 10f., opstilles fire klasser af forstandsbegreber, hvoraf det ene, modalitet, igen inddeles i kategorierne 'mulighed', 'eksistens' og 'nødvendighed' (jf. optegnelsen Not10:10, i *SKS* 19, 302, hvor SK noterer dette). Hos Kant dannes den tredje kategori i en klasse altid ved en forbindelse mellem de to foregående, således at 'nødvendighed' betegner den 'eksistens', der er givet med selve dens 'mulighed'. Hegel, som der formentlig primært sigtes til, tager i *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, udg. af L. v. Henning, bd. 1-3, Berlin 1840-45 [1817], ktl. 561-563; bd. 1, § 147, udgangspunkt i Kants bestemmelse med henblik på at uddybe den: »Die Nothwendigkeit ist zwar richtig als Einheit der Möglichkeit und Wirklichkeit definirt worden. Aber nur so ausgedrückt ist diese Bestimmung oberflächlich und deswegen unverständlich«, *Hegel's Werke* (131,12) bd. 6, s. 292f. (*Jub.* bd. 8, s. 330f.). Lidt udførligere er fremstillingen i kapitlet »Die Wirklichkeit« i *Wissenschaft der Logik*, udg. af L. von Henning, bd. 1-2, Berlin 1833-34 [1812-16], ktl. 552-554; bd. 1,2, hvor bl.a. den reale nødvendighed bestemmes som »das Aufgehobenseyn der Wirklichkeit in der Möglichkeit und umgekehrt; – indem sie dieß einfache Umschlagen des einen dieser Momente in das andere ist, ist sie auch ihre einfache positive Einheit, indem jedes (...) in dem andern nur mit sich selbst zusammengeht«, *Hegel's Werke* bd. 4, s. 214 (*Jub.* bd. 4, s. 692). Se i øvrigt redegørelsen i »Mellemspil« i *Philosophiske Smuler* (1844), i *SKS* 4, 272-284, især 273-275.

I trykt udgave: Bind 11 side 152 linje 14

◀ **løber vild** : forvilder sig, farer vild.

I trykt udgave: Bind 11 side 152 linje 17

◀ **lyde** : adlyde.

I trykt udgave: Bind 11 side 152 linje 19

◀ **Som der saa ofte fortælles ... befinder sig** : En sådan kilde er ikke identificeret; et lignende motiv findes fx i »Der Mönch und das Vögelein« [da. »Munken og fuglen«] i *Deutsches Märchenbuch*, udg. af L. Bechstein, Kbh. [Leipzig] [1844], s. 205f. – **Ørk**: ørken, øde egn.

I trykt udgave: Bind 11 side 153 linje 4

◀ **Vokaliseren** : det at artikulere sig gennem selvlyde (vokaler), der endnu ikke er ord.

I trykt udgave: Bind 11 side 153 linje 18

◀ **for Gud er Alt muligt** : hentyder til Matt 19,26, hvor Jesus siger: »For mennesker er det umuligt, men for Gud er alting muligt.«

I trykt udgave: Bind 11 side 153 linje 29

◀ **Indbildningskrafts**: forestillingsevne, fantasi.

I trykt udgave: Bind 11 side 154 linje 2

◀ **om man saa vil** : om man således vil, dvs. 'om jeg så må sige'.

I trykt udgave: Bind 11 side 154 linje 7

◀ **Richard II; Verwünscht sei ... 3die Akt. 3die Scene** : citat fra 3. akt, 3. scene, i den ty. oversættelse (svarende til 3. akt, 2. scene, i originalteksten) af Shakespeares (219,1) drama *Richard den Anden*, hvor Richard efter at have fået en status om fjendens overmagt bemærker disse ord til sin fætter, hertugen af Aumerle; jf. *Shakspeare's dramatische Werke*, overs. af A.W. v. Schlegel og L. Tieck, bd. 1-12, Berlin 1839-41, ktl. 1883-1888; bd. 1, s. 153. SK skriver »sei Vetter« for »sei, Vetter« og har ikke markeret verslinjebruddet efter »abgelenkt«. I SKs da. oversættelse, *William Shakspeare's Tragiske Værker*, overs. af P. Foersom og P.F. Wulff, bd. 1-9 [bd. 8-9 har titlen *Dramatiske Værker*], Kbh. 1807-25, ktl. 1889-1896, hedder det:

»Forbandet / Du være, Frænde! som mig ledte ud / af min Fortvivlelser saa søde Vei!« bd. 3, 1815, s. 84.

I trykt udgave: Bind 11 side 154 linje 10

◀ **ene** : eneste.

I trykt udgave: Bind 11 side 154 linje 15

◀ **Naar En besvimer ... Hoffmannsdræber** : Koldt vand i hovedet, 'lugtevand' under næsen el. indtagelse af Hoffmannsdræber på en ske el. et stykke sukker var datidens bedste midler, når en besvimer skulle vækkes, jf. *Landapothek, eller 500 prøvede Huuskure imod de fleste Sygdomme hos Menneskene*, Christiania [Oslo] 1843, s. 100-102 og s. 154. – **Hoffmannsdræber**: en i tiden ofte benyttet mikstur, der blev benyttet mod kvalme, besvimelser, afmagt o.l. Den er opkaldt efter den ty. læge Friedrich Hoffmann (1660-1742). Muligvis spilles der her på J.L. Heibergs kendte vaudeville-monolog *Ja* (1839), hvor skibet er i stærk søgang: »Angstfuld man raaber: / 'Hoffmannsdræber, Hoffmannsdræber! / O! Jeg har saa ondt, o vee! / Gesvindt en Skee!' / I alle Koier Damer skribe: / 'Lille Styrmand! Lille Pige! / Kom og hold mig, ellers jeg besvimer!'« *J.L. Heibergs Samlede Skrifter. Skuespil* bd. 1-7, Kbh. 1833-41, ktl. 1553-1559; bd. 7, 1841, s. 386f.

I trykt udgave: Bind 11 side 154 linje 15

◀ **Snerperi** : affektation, skabagtighed.

I trykt udgave: Bind 11 side 155 linje 3

◀ **ordentligviis** : almindeligvis, normalt.

I trykt udgave: Bind 11 side 155 linje 8

◀ **anspændt** : gjort (fuld) brug af.

I trykt udgave: Bind 11 side 155 linje 10

◀ **disparat** : uensartet, uforeneligt.

I trykt udgave: Bind 11 side 155 linje 17

◀ **Deterministen, Fatalisten** : Hvor 'determinisme' betegner den opfattelse, at enhver udvikling, herunder et menneskes liv, er strengt årsagsbestemt og derfor ikke giver plads til en fri vilje, dér betegner 'fatalisme' den (hvad angår nødvendighedens lov) beslægtede skæbnetro, at alt sker som følge af en ufravigelig skæbne, hvad enten der er tale om en 'blind' skæbne el. om Guds 'forudbestemmelse'.

I trykt udgave: Bind 11 side 155 linje 22

◀ **som hiin Konge ... til Guld** : Der sigtes til den gr. sagnkonge Midas, der fik det ubetænksomme ønske opfyldt af Dionysos, at alt, hvad han rørte ved, forvandlede sig til guld. Da nu også hans mad blev til guld, og han til sidst var ved at dø af tørst og sult, anrøbte han Dionysos om at tage gaven tilbage. Dionysos tog gaven tilbage, Midas blev rensset ved at bade i en flod, hvor guldet stadig kan vaskes ud af sandet. Se Ovids *Forvandlinger*, 11. bog, v. 85-145.

I trykt udgave: Bind 11 side 155 linje 23

◀ **Respirationen**: af lat. respirare, ordret: ånde (spirare) igen (re-), trække vejret ind og ud.

I trykt udgave: Bind 11 side 155 linje 26

◀ **blot og bart** : kun.

I trykt udgave: Bind 11 side 155 linje 28

◀ **Interjektion** : udråbsord, sml. udtrykket om 'vokaliseren' (153,18).

I trykt udgave: Bind 11 side 155 linje 33

◀ **At bede er ogsaa at aande** : udbredt kristen forestilling, fx i billedet af bønnen som 'sjælens åndedrag', hvilket kan føres tilbage til Augustin.

I trykt udgave: Bind 11 side 155 linje 34

◀ **Suurstoffet** : ilten. I renskriften (*Pap.* VIII 2 B 171,10) findes en åben plads samt spørgsmålet: »Hvad hedder Modsætningen til Qvælstof?« Se tekstredegørelsen s. 177.

I trykt udgave: Bind 11 side 155 linje 35

◀ **Bønnens Aandedrag** : 155,34.

I trykt udgave: Bind 11 side 156 linje 2

◀ **i prægnant Forstand** : taget i den højeste (mest frugtbare) betydning.

I trykt udgave: Bind 11 side 156 linje 3

◀ **Indbegreb** : sammenfattet sum.

I trykt udgave: Bind 11 side 156 linje 16

◀ **Øltapper** : ølhandler el. krovært, der udskænker øl.

I trykt udgave: Bind 11 side 156 linje 18

◀ **Statsminister** : embedsmand, som er medlem af statsrådet, el. som har ansvaret for et område af statsstyrelsen.

I trykt udgave: Bind 11 side 156 linje 18

◀ **Dunstkreds** : atmosfære.

I trykt udgave: Bind 11 side 156 linje 21

◀ **quantum satis** : lat. 'så meget, der skal til', tilstrækkelig (passende) mængde.

I trykt udgave: Bind 11 side 156 linje 22

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 11 side 156 linje 27

◀ **bliver det aabenbart** : bliver det åbenlyst, kommer det for dagen.

I trykt udgave: Bind 11 side 156 linje 27

◀ **temperere** : bevirke en passende styrkegrad, dæmpe.

I trykt udgave: Bind 11 side 156 linje 34

◀ **Daarekiste** : institution, hvor man indespærrede (men ikke behandlede) psykisk syge; galeanstalt.

I trykt udgave: Bind 11 side 157 linje 2

◀ **Potentsation** : forhøjelse, intensivering.

I trykt udgave: Bind 11 side 157 linje 13

◀ **nævnes saa** : benævnes, kaldes sådan.

I trykt udgave: Bind 11 side 157 linje 28

◀ **Veritas est index sui et falsi** : lat. sandheden er kendetegn for sig selv og det falske. Udtrykket føres ofte tilbage til Spinoza, se fx *Ethica*, 2. del, læresætning 43, anm., el. *Epistola* (Breve), nr. 74, i *Benedicti de Spinoza opera philosophica omnia*, udg. af A. Gfrörer, (*Corpus philosophorum optimæ notæ*, udg. af A. Gfrörer, bd. 3) Stuttgart 1830, ktl. 788, s. 331 hhv. s. 662. Der er dog tale om en alm. brugt vending i den filosofiske litteratur, jf. fx F.H. Jacobis skrift *Ueber die Lehre des Spinoza, in Briefen an Herrn Moses Mendelssohn*, i *Jacobi's Werke*, udg. af F. Roth, bd. 1-6 (i 8 bd.), Leipzig 1812-25, ktl. 1722-1728; bd. 4,1, 1819, s. 69.

I trykt udgave: Bind 11 side 157 linje 30

◀ **socratic ansee det ... største Ulykke** : Der hentydes til Platons dialog *Kratylos* (428d), hvor Sokrates (136,16) siger: »Kæreste Kratylos, jeg har selv længe undret mig over min Visdom. Jeg kan ikke tro paa den. Jeg tror, jeg maa begynde forfra og undersøge, hvad det egentlig er jeg siger. Selvbedrag er nemlig det værste af alt. Den bedragende følger jo med overalt, kan ikke fjerne sig et Skridt; er det ikke en frygtelig Tanke?« (*Platons Skrifter* (136,16) bd. 3, s. 64). Se journaloptegnelsen JJ:131 (1843), i SKS 18, 183, hvor SK

henviser til denne replik.

I trykt udgave: Bind 11 side 158 linje 2

◀ **formeentligen** : tilsyneladende, indbildt.

I trykt udgave: Bind 11 side 158 linje 5

◀ **arrigste** : argeste, værste.

I trykt udgave: Bind 11 side 158 linje 8

◀ **myrde** hans Lykke: tilintetgøre.

I trykt udgave: Bind 11 side 158 linje 10

◀ **giver Aand, Sandhed o. d. en god Dag** : blæser ånd, sandhed og deslige et stykke.

I trykt udgave: Bind 11 side 158 linje 13

◀ **forfængelige** : som tragter efter tom ære, indbildske, selvoptagne.

I trykt udgave: Bind 11 side 158 linje 15

◀ **sammenlignelsesviis** : ved at sammenligne sig med hinanden.

I trykt udgave: Bind 11 side 158 linje 19

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 11 side 158 linje 24

◀ **Synthese** : sammensætning, enhed (af to momenter).

I trykt udgave: Bind 11 side 158 linje 26

◀ **Belle-Etagen** : dvs. beletagen, af fr. egl. 'den smukke el. gode etage', førstesalen (hvor der som regel er højt til loftet, i hus med lav stue).

I trykt udgave: Bind 11 side 158 linje 30

◀ **En Tænkter opfører en uhyre Bygning ... Portnerleiligheden** : Der hentydes til Hegel og de hegelianske filosoffer, der havde udarbejdet et encyklopædisk system baseret på en særegen spekulativ-logisk metode (206,9), og som lagde samme metode til grund for fremstillingen af verdenshistorien. En tilsvarende kritik af hegelianismen findes i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i *SKS 7*, 103-120.

I trykt udgave: Bind 11 side 158 linje 34

◀ **ligefuldt** : ikke des mindre, alligevel.

I trykt udgave: Bind 11 side 159 linje 9

◀ **cfr. Begrebet Angest ... den aandløse Tryghed** : jf. caput 3, § 1 («Aandløshedens Angest»), i *Begrebet Angest* (1844), i *SKS 4*, 396-399. – **Vigilius Haufniensis**: lat. den årvågne fra København el. vægteren fra København. – **kjendes (...) paa**: er kendetegnet ved.

I trykt udgave: Bind 11 side 159 linje 12

◀ **hvad Folkesagnet fortæller (...) hæves Trolddommen ikke** : se *Irische Elfenmärchen*, overs. af J. og W. Grimm, Leipzig 1826 (efter Thomas Crofton Croker *Fairy Legends and Traditions of the South of Ireland*, London 1825), ktl. 1423, s. LXXXIII, hvor det fortælles om det sjællandske musikstykke »Elverkongestykket«, at det kunne tvinge alle, unge som gamle, ja, endog livløse ting, til at danse, og at spillemanden selv ikke kunne holde op, hvis ikke han forstod nøjagtigt at spille melodien baglæns, eller hvis ikke én bagfra skar strengene på hans violin itu. Jf. også *Mythologie der Feen und Elfen; vom Ursprunge dieses Glaubens bis auf die neuesten Zeiten. Aus dem Englischen*, overs. af O.L.B. Wolff, bd. 1-2, Weimar 1828; bd. 1, s. 153; et værk, SK har læst, jf. journaloptegnelsen DD:23 (1837), i *SKS 17*, 227.

I trykt udgave: Bind 11 side 159 linje 22

◀ **Uddøethed** : tilstand uden åndelig aktivitet.

I trykt udgave: Bind 11 side 160 linje 2

◀ **Tæring** : betegnelse for forskellige langvarige sygdomme, som bevirker, at kroppen lidt efter lidt afmagres og svinder ind, el. at enkelte organer lidt efter lidt ødelægges og tæres op.

I trykt udgave: Bind 11 side 160 linje 4

◀ **Christenheden** : 138,16.

I trykt udgave: Bind 11 side 160 linje 10

◀ **den Hedenskabet og det naturlige Menneske ... væsentlig Selvkjerlighed** : SK har redegjort for dette forhold i *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), 1. følge, II.B (»Du skal elske Næsten«), i SKS 9, 51-67; se fx s. 60: »Viser ikke ogsaa Hedenskabet Exempler paa Elskov og Venskab saa fuldkomne, at 'Digteren' lærende seer tilbage til dem. Men 'Næsten' elskede Ingen i Hedenskabet, Ingen anede, at han var til. Hvad Hedenskabet da, i Modsætning til Selvkjerlighed, kaldte Kjerlighed, var Forkjerlighed. Men er lidenskabelig Forkjerlighed væsentligen en anden Form af Selvkjerlighed, saa seer man atter her det Sande i de ærværdige Fædres Udsagn: 'at Hedenskabets Dyder ere glimrende Laster'. / At lidenskabelig Forkjerlighed er en anden Form for Selvkjerlighed skal nu vises, samt at derimod Selvfornegtelsens Kjerlighed elsker 'Næsten', som man *skal* elske.«

I trykt udgave: Bind 11 side 160 linje 16

◀ **Specifike** : særegenhed, kendetegn.

I trykt udgave: Bind 11 side 160 linje 20

◀ **en masse** : fr. i mængde, i det hele.

I trykt udgave: Bind 11 side 160 linje 28

◀ **grunder i** : 130,28.

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 5

◀ **o. d.** : og deslige.

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 7

◀ **Virkekræfter** : kræfter el. evne til at virke, handle.

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 8

◀ **Hedningenes Dyder ere glimrende Laster** : fast vending, der gengiver en lat. talemåde fra middelalderen ('Virtutes paganorum splendida vitia'), som ofte føres tilbage til kirkefaderen Augustins værk *De civitate dei* (Om Guds stat, el. Om Guds stad), 19, 25, el. til Lactants værk *Institutiones divinae* (De guddommelige indretninger), 6, 9 og 5, 10. Det er dog kun efter meningen, ikke efter ordlyden, at sætningen findes hos de forfattere. SK benytter ofte udtrykket, jf. fx *Philosophiske Smuler* (1844), i SKS 4, 256,23, og kommentaren hertil. – **glimrende**: skinnende, strålende, også: blændende, brillerende.

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 14

◀ **derhos** : desuden, tilmed.

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 17

◀ **Hedningen ... anpriste Selvmord** : Der sigtes især til stoikerne, hos hvem lovprisningen af selvmordet er et karakteristisk træk, fx hos Zenon af Kition (335-263 f. Kr.), der grundlagde den ældste gr. skole, jf. Not13:29, i SKS 19, 397f. I 1. og 2. årh. blev stoicismen videreført i Rom af bl.a. Seneca, Epiktet og Marcus Aurelius, som alle har prist selvmordet; jf. W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* (131,12) bd. 5, 1805, s. 140-182; s. 157, s. 169-176 og s. 181. Se også 7. bog, 1. kap., afsnit 130, i *Diogen Laërtses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn, i ti Bøger*, overs. af B. Riisbrigh, udg. af B. Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111 (forkortet *Diogen Laërtses filosofiske Historie*); bd. 1, s. 332, hvor det om stoikerne hedder: »De sige og [tillige], at den Viise kan efter Fornuften drage sig selv ud af Livet, baade for Fædrenelandets og Venners Skyld, saa og [således også], om han udstaaer alt for stor Smerte, Lemlæstelser eller ulægelige Sygdomme.« Se endvidere Cicero *De finibus bonorum et malorum* (Om det højeste mål for godt og ondt), 3. bog, 18. kap., § 60-61, i *Ciceros filosofiske skrifter* (131,2) bd. 2, s. 457. – **mærkværdigt**: bemærkelsesværdigt. – **anpriste**: lovpriste, anbefalede.

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 18

◀ **Indifferente** : ligegyldige.

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 25

◀ **Skulde der fra Hedenskabets ... mod andre Mennesker** : Aristoteles (229,24) har antydnet dette argument i *Den nikomacheiske Etik*, 5. bog, 11. kap. (1138a).

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 26

◀ **Pointet i Selvmord ... ganske Hedningen** : se dog Sokrates' argument i Platons dialog *Faidon* (61e-62c), i *Platons Skrifter* (136,16) bd. 3, s. 168. – **Pointet**: pointen, hovedsagen.

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 29

◀ **Hysteron-Proteron** : gr. sidst-først, dvs. det, der skulle komme sidst, er anbragt først.

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 31

◀ **Christenheden** : 138,16.

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 35

◀ **den Forskjel, som Vigilius Haufniensis ... er Aandløshed** : se caput 3, § 1 («Aandløshedens Angest»), i *Begrebet Angest* (1844), i *SKS* 4, 396-399, hvor det hedder: »I Aandløsheden er der ingen Angest, dertil er den for lykkelig og tilfreds og for aandløs. Men dette er en meget sørgelig Grund, og deri er Hedenskabet forskjelligt fra Aandløsheden, at hiint er bestemt i Retning *til* Aand, denne i Retning *fra* Aand. Hedenskabet er derfor om man saa vil Aandsfraværelse, og saaledes langt forskjelligt fra Aandløsheden«, s. 398. – **Affald**: frafald.

I trykt udgave: Bind 11 side 161 linje 35

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 11 side 162 linje 10

◀ **sammenlignelsesviis med** : sammenlignende (sig) med, i sammenligning med.

I trykt udgave: Bind 11 side 162 linje 17

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 162 linje 19

◀ **i det Senere** : Dette afsnit blev aldrig skrevet, se tekstredigeringen, s. 170. Temaet berøres kun i fodnoten, s. 175.

I trykt udgave: Bind 11 side 162 linje 29

◀ **κατα δυναμιν** : 146,12.

I trykt udgave: Bind 11 side 164 linje 27

◀ **Reflexion i sig** : selvrefleksion.

I trykt udgave: Bind 11 side 165 linje 3

◀ **Liden** : 148,11.

I trykt udgave: Bind 11 side 165 linje 5

◀ **hans Selv, og ham selv, et Noget med indenfor** : dvs. hans selv og ham selv er et noget, som hører med inden for.

I trykt udgave: Bind 11 side 165 linje 11

◀ **er saa** : forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 11 side 165 linje 18

◀ **knibsk (og dette Ord ... paa Qvinden)** : se fx C. Molbechs bestemmelse af ordet i *Dansk Ordbog* (138,16) bd. 1, s. 587, sp. 2: »paa en uhøflig Maade tilbageholden; let at støde; spodsk, spids i Svar (siges blot om Fruentimre)«.

I trykt udgave: Bind 11 side 165 linje 18

◀ **Vidunderlige** : underfulde el. (højst) forunderlige.

I trykt udgave: Bind 11 side 165 linje 20

◀ **tale græsk** : tale el. tænke som i græciteten (203,12).

I trykt udgave: Bind 11 side 165 linje 25

◀ **Metamorphose** : omdannelse, forvandling.

I trykt udgave: Bind 11 side 165 linje 33

◀ **forklarer sig** : forvandler sig afklarende.

I trykt udgave: Bind 11 side 165 linje 34

◀ **Omfang** : udstrækning, område.

I trykt udgave: Bind 11 side 166 linje 1

◀ **ΤΟ ΕΤΕΡΟΝ** : gr. (to héteron) det andet.

I trykt udgave: Bind 11 side 166 linje 1

◀ **endog begjerende er dette Selv et Dativ som Barnets mig** : dvs. selv når det begærer, er dette selv ikke et selvstændigt subjekt (grammatisk: nominativ), ikke en handlende, som *vil* noget, men en passiv modtager (grammatisk: dativ) med et barnligt el. ureflekeret begær. – **Barnets mig**: som når barnet fx siger: 'mig vil'. Jf. journaloptegnelsen AA:12 (1835), hvor det hedder: »Ligesom det varer længe inden Barnet lærer at skjelne sig selv fra Gjenstandene, og det saaledes i lang Tid saa lidet udsondrer sig fra sine Omgivelser, at det med Fremhævelse af den lidende Side siger f. Ex.: '*mig* slaer Hesten', saaledes gjentager det sammen Phænomen sig i en høiere aandelig Sphære«, SKS 17, 23f.

I trykt udgave: Bind 11 side 166 linje 4

◀ **Modus** : måde at træde frem på, form.

I trykt udgave: Bind 11 side 166 linje 15

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 11 side 166 linje 17

◀ **daarlig** : ringe, men også: tåbelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 166 linje 19

◀ **Forskjel som: Mand - Qvinde forsvinder** : spiller på Gal 3,28, hvor Paulus skriver om dem, der er døbt til Kristus: »Her kommer det ikke an på at være jøde eller græker, på at være træl eller fri, på at være mand og kvinde, for I er alle én i Kristus Jesus«.

I trykt udgave: Bind 11 side 166 linje 32

◀ **ligeligt** : på lige fod, i samme grad.

I trykt udgave: Bind 11 side 166 linje 34

◀ **om vel oftest i Virkeligheden Qvinden ... til Gud** : spiller på 1 Kor 11,3, hvor Paulus skriver til korintherne: »I skal vide, at Kristus er hver mands hoved, manden er kvindens hoved, og Kristi hoved er Gud.« Se også 1 Kor 11,7-9; Ef 5,22-23; og 1 Tim 2,11-15.

I trykt udgave: Bind 11 side 166 linje 34

◀ **quid nimis** : lat. 'noget for meget' (200,7).

I trykt udgave: Bind 11 side 167 linje 6

◀ **sig selv betræffende** : hvad angår sig selv.

I trykt udgave: Bind 11 side 167 linje 9

◀ **situeret** : stillet, placeret.

I trykt udgave: Bind 11 side 167 linje 14

◀ **Raad- og Domhuset** : Råd- og Domhuset lå på Nytorv; SK var født og opvokset i huset ved siden af, hvor han boede indtil 1837, og igen fra 1844 til 27. april 1848, da han arbejdede på *Sygdommen til Døden*.

I trykt udgave: Bind 11 side 167 linje 18

◀ **om man saa vil** : om man således vil, dvs. 'om jeg så må sige'.

I trykt udgave: Bind 11 side 167 linje 23

◀ **et Kunststykke liig det »at ligge todt«** : el. 'at ligge død (ty. 'todt')'; fast udtryk, der betegner det at ligge fuldstændig stille, som om man var død, ofte benyttet om dyr, især hunde, som kan dresseres til 'at ligge død'.

I trykt udgave: Bind 11 side 167 linje 30

◀ **videre fort** : uafbrudt, uforstyrret.

I trykt udgave: Bind 11 side 168 linje 1

◀ **Christenheden** : 138,16.

I trykt udgave: Bind 11 side 168 linje 6

◀ **Præsten introducerer ham for 10 Rdlr. i Evigheden** : Der sigtes til det forhold, at præsten modtog særskilt betaling for at holde en ligprædiken. Reglen var følgende: »Præsterne skulle [skal] kaste Jord paa de Døde, naar de ere hensatte, eller i Jorden nedsatte, og dersom de have Stunder, og ere bedne derom, skulle de paa Prædikestolen holde een Prædiken og Formaning af Guds ord til Folket, og hvis dennem derfor godvilligen gives, maae de annamme, enten de ere Kiøbstæd- eller Landsbye-Præster; men ingenlunde maae de nogen forreskrive, hvad, eller hvormeget, de ville have, under deris Kalds Fortabelse«, *Chr. V's Danske Lov* (1683), 2. bog, kap. 10, art. 1. Inden for disse vage bestemmelser kunne præsten så tage sig en passende betaling, hvor 10 rigsdaler ligger i den øvre ende, dvs. må være den bemidledes betaling for en flot tale. – **10 Rdlr.:** 148,33.

I trykt udgave: Bind 11 side 168 linje 8

◀ **næst** : næstefter, bortset fra.

I trykt udgave: Bind 11 side 168 linje 24

◀ **Changementet** : forandringen.

I trykt udgave: Bind 11 side 168 linje 28

◀ **Kjole** : herredragt af forskellig slags, enten om det alm. anvendte kjortellignende overtøj (med knapper), herunder almuens 'stadsdragt', om overdelen til den sorte selskabsdragt, eller endelig om de udbredte stands- og embedsdragter. I forkortet betydning blot: dragt, overført: det ydre.

I trykt udgave: Bind 11 side 168 linje 29

◀ **Man fortæller om en Bondemand ... over hans Been** : Kilden er ikke identificeret. Historien findes dog i en lidt anden version under titlen »De fremmede Been« i *Molbohistorier. Samlede og udgivne til Morskab og Underholdning for Unge og Gamle*, udg. af L.R. Tuxen, Kbh. 1866, s. 30f.

I trykt udgave: Bind 11 side 169 linje 1

◀ **Reflexion i sig** : selvrefleksion.

I trykt udgave: Bind 11 side 169 linje 14

◀ **naar saa er** : når det forholder sig sådan.

I trykt udgave: Bind 11 side 169 linje 23

◀ **Liden** : 148,11.

I trykt udgave: Bind 11 side 169 linje 23

◀ **den Udsondrings-Akt ... Indvirkning paa det** : 166,4.

I trykt udgave: Bind 11 side 169 linje 26

◀ **hvilken** : hvilken som helst.

I trykt udgave: Bind 11 side 169 linje 33

◀ **Omsætning** : udveksling, omkostning, handlen med noget, hvor der tabes og vindes.

I trykt udgave: Bind 11 side 170 linje 7

◀ **apoplectisk** : hvad angår det at rammes af et slag, af et slagtilfælde.

I trykt udgave: Bind 11 side 170 linje 8

◀ **regner paa** : regner med, stoler på.

I trykt udgave: Bind 11 side 170 linje 30

◀ **saa** siger han: således, sådan.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 1

◀ **blind Dør** : dør, der kun er påsat som dekoration; falsk dør.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 7

◀ **duelige** : dygtige, også: flittige, stræbsomme.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 16

◀ **Charmant** : fortræffeligt, udmærket.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 17

◀ **»Han Selv«** : fast tiltaleform om familjens overhoved; herren i huset.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 20

◀ **Persons-Anseelse** : egl. (utilbørlige) personlige hensyn, partiskhed, dvs. det at der tages (overdrevne) hensyn til en persons sociale rang o.l. Udtrykket er udpræget bibelsk (238,35). Her benyttes udtrykket i den betydning at optræde i kraft sin borgerlige anseelse.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 21

◀ **med Anseelse af** : med udseende af, dvs. som (tilsyneladende) ligner.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 21

◀ **efter al Anseelse at dømme** : efter al sandsynlighed at dømme.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 22

◀ **Christenheden** : 138,16.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 22

◀ **Det Spørgsmaal om Udødeligheden** : hentyder i almindelighed til datidens omfattende debat om sjælens udødelighed, se fx *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i *SKS 7*, 158, og *Christelig Taler* (1848), i *SKS 10*, 213, samt kommentarerne hertil.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 25

◀ **kjende** sig selv: genkende.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 27

◀ **Tagen sig i sin Skjebne** : finde sig til rette med sin egen skæbne.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 35

◀ **Skriven i Glemmebogen** : Talemåden 'at skrive (noget) i glemmebogen' betyder at lade (noget) gå i glemme, dvs. bevidst at glemme det. Se E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 1, s. 347.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 35

◀ **Dumhed paa** : uvidenhed om.

I trykt udgave: Bind 11 side 171 linje 36

◀ **Reflexion** : refleks, afspejling.

I trykt udgave: Bind 11 side 172 linje 5

◀ **svinge (...)** af : svinger fra, bryder af, forlader den afstukne vej.

I trykt udgave: Bind 11 side 172 linje 23

◀ **und rings umher liegt schöne grüne Weide** : citat fra den anden studerekammersscene i 1. del af Goethes *Faust*, v. 1833, i *Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand* bd. 1-60, Stuttgart og Tübingen 1827-42 (ktl. 1641-1668, bd. 1-55, 1827-33, forkortet *Goethe's Werke*); bd. 12, 1828, s. 1-313; s. 91. Det er stedet, hvor Mefistofeles vil overtale Faust til at forlade studier og spekulation for i stedet at begive sig ud i livet: »Drum frisch! lass alles Sinnen sein, / Und grad' mit in die Welt hinein! / Ich sag' es dir: ein Kerl, der spekuliert, / Ist wie ein Tier, auf dürrer Heide / Von einem bösen Geist im Kreis herum geführt, / Und rings umher liegt schöne grüne Weide« (»Friskt Mod! Hold op med alt det Grubleri / Og følg mig ud i Verden let og fri! / Jeg siger Dig: en Karl, der spekulerer, / Er som et Dyr, hvem Fanden maltrakterer / Og kører rundt paa Heden med i Ring, / Mens grønne Marker ligge trindtomkring« (P. Hansen).

I trykt udgave: Bind 11 side 172 linje 24

◀ **i Handel og Vandel** : her om den alm. udveksling ml. mennesker: i dagliglivet, i livet.

I trykt udgave: Bind 11 side 172 linje 28

◀ **satte** : som er kommet ud over den første ungdom og derved er blevet mere rolig, magelig og besindig el. mere borgerlig.

I trykt udgave: Bind 11 side 172 linje 31

◀ **trods nogen** : så godt som nogen.

I trykt udgave: Bind 11 side 173 linje 7

◀ **formeentlig** : tilsyneladende.

I trykt udgave: Bind 11 side 173 linje 13

◀ **betræffende** : angående, med hensyn til.

I trykt udgave: Bind 11 side 173 linje 16

◀ **befindes** : viser sig.

I trykt udgave: Bind 11 side 173 linje 17

◀ **fuiumus** : lat. 'vi har været' el. 'vi er ikke mere'. Der spilles på talemåden 'fuiumus Troes', dvs. 'engang var vi trojanere'. Jf. Vergil *Æneiden*, 2. bog, v. 325.

I trykt udgave: Bind 11 side 173 linje 20

◀ **derhos** : derudover, tilmed.

I trykt udgave: Bind 11 side 173 linje 24

◀ **argeste** : mest indædt stædige, værste.

I trykt udgave: Bind 11 side 173 linje 31

◀ **Socrates elskede Ynglinge** : Sokrates' (136,16) kærlighed til unge mænd, som bl.a. er skildret flere steder i Platons dialoger, har SK berørt i *Om Begrebet Ironi* (1841), i SKS 1, 91, noten, samt i *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), i SKS 9, 131f.

I trykt udgave: Bind 11 side 174 linje 4

◀ **uden** : hvis ikke.

I trykt udgave: Bind 11 side 174 linje 4

◀ **saa vel** : således godt.

I trykt udgave: Bind 11 side 174 linje 16

◀ **Præsens in futuro (...) Præsens in præterito** : lat. 'nutid i fremtid' hhv. 'nutid i fortid'; der er tale om grammatiske betegnelser.

I trykt udgave: Bind 11 side 174 linje 18

◀ **tilgavns** : ordentligt, grundigt, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 11 side 174 linje 25

◀ **hele det** : gøre det helt igen.

I trykt udgave: Bind 11 side 174 linje 29

◀ **Hæler** : i den ældre betydning: person, der understøtter en forbryder, efter at forbrydelsen er begaaet.

I trykt udgave: Bind 11 side 174 linje 30

◀ **Metamorphose** : omdannelse, forvandling.

I trykt udgave: Bind 11 side 174 linje 31

◀ **in toto** : lat. 'som helhed', overhovedet.

I trykt udgave: Bind 11 side 175 linje 4

◀ **Fortvivelse om det Evige** : 175,19.

I trykt udgave: Bind 11 side 175 linje 14

◀ **fortvivle over** det Jordiske (**Anledningen**), **om** det Evige: Hvor 'over' betegner fortvivlelsens årsag el. anledning, dér peger 'om', hen på det, fortvivlelsen angår.

I trykt udgave: Bind 11 side 175 linje 19

◀ **Stigen** : her i betydningen: den trinvise stigning (193,4).

I trykt udgave: Bind 11 side 176 linje 23

◀ **en Liden** : noget passivt (148,11).

I trykt udgave: Bind 11 side 176 linje 31

◀ **Hiin Blindedør ... det Foregaaende** : se SKS 11, 171, og kommentaren hertil (171,7).

I trykt udgave: Bind 11 side 177 linje 22

◀ **handle om** : omhandle; afhandle, drøfte.

I trykt udgave: Bind 11 side 177 linje 28

◀ **Daarekisten**: 157,2.

I trykt udgave: Bind 11 side 177 linje 32

◀ **lader Alt gaae fra sig** : ligesom blebarnet, der ikke kan holde sig. I kladden (*Pap. VIII 2 B 157,2*) hedder

det: »den første Barndom, hvor Barnet med en elskværdig Ugenerethed ladet Alt gaae i Buxerne, en Art Umiddelbarhed, der ofte med stor Prætension kalder sig 'Sandhed' ell. at være sand, hvilket ogsaa er lige saa sandt, som at det er Usandhed, naar en Ældre ikke strax han føler Trangen, gjør i Buxerne, men venter lidt.« Se tekstredegørelsen, s. 175.

I trykt udgave: Bind 11 side 178 linje 4

◀ **endogsaa** : endog, tilmed.

I trykt udgave: Bind 11 side 178 linje 13

◀ **det Gudelige** : det, der angår forholdet til Gud; det religiøse.

I trykt udgave: Bind 11 side 178 linje 18

◀ **U- (...) Mennesker** : ikke-mennesker, åndløse mennesker.

I trykt udgave: Bind 11 side 178 linje 29

◀ **Selskabsfuglene**: en af de arter småfugle (især dværgpapegøjer), som helst lever i hinandens selskab, og som ofte holdes som stuefugle.

I trykt udgave: Bind 11 side 178 linje 31

◀ **Beständig-Selskabelige** : Udtrykket spiller på navnet på en af tidens yndede københavnske klubber, nemlig »Det bestandige borgerlige Selskab«, som blev oprettet 1798, og hvis hovedformål var »fælleds Fornøielse og indbyrdes god Omgang«. Selskabet afholdt baller og middage, ligesom medlemmerne havde adgang til at spille i selskabets lokaler, især billard. Jf. *Love for Det bestandige Borgerlige Selskab, oprettet den 23de Februari 1798*, Kbh. 1806, s. 10.

I trykt udgave: Bind 11 side 178 linje 36

◀ **Epigram** : kort, fyndigt digt, især bidende (spottende) el. spidst.

I trykt udgave: Bind 11 side 179 linje 1

◀ **til Straf for Forbrydere** : I forbindelse med en reformering af det da. fængselsvæsen blev der i 1840 nedsat en fængselskommission, som i de følgende år bl.a. diskuterede, hvorvidt der efter det amerikanske Pennsylvania-system skulle indføres isolationsfængsling. Et af argumenterne for denne praksis var i øvrigt, at først i ensomheden ville forbryderen fordybe sig i sig selv og dermed blive mere modtagelig for religion. Med det nye reglement for arrestvæsenet i 1846 blev enkeltcellen foreskrevet som den foretrukne praksis ved indespærring.

I trykt udgave: Bind 11 side 179 linje 2

◀ **horis succesivis** : egl. horis successivis, lat. 'i på hinanden følgende timer', time efter time.

I trykt udgave: Bind 11 side 179 linje 5

◀ **Timer, der, om end ikke levede for Evigheden** : hentydning til den ty. teolog Christian F. Sintenis' andagtsbog *Stunden für die Ewigkeit gelebt*, Berlin 1791-92, overs. til dansk som *Timer, levede for Evigheden*, Kbh. 1795, 2. opl. 1798.

I trykt udgave: Bind 11 side 179 linje 5

◀ **skaffe** : gøre, bestille.

I trykt udgave: Bind 11 side 179 linje 7

◀ **betræffende** : angående, med hensyn til.

I trykt udgave: Bind 11 side 179 linje 13

◀ **Forvikling (...) Knude** : dramaturgisk: intrige hhv. intrigens tilspidsning.

I trykt udgave: Bind 11 side 179 linje 24

◀ **brydes** : dels knækkes, brydes op o.l., dels plages. SK har først skrevet »knækkes« (*Pap. VIII 2 B 157, 4*).

I trykt udgave: Bind 11 side 179 linje 29

◀ **see feil** : se forkert, tage fejl.

I trykt udgave: Bind 11 side 179 linje 31

◀ **potentsere sig** : forstærkes, intensiveres.

I trykt udgave: Bind 11 side 180 linje 1

◀ **Omklædning** : påklædning, forklædning.

I trykt udgave: Bind 11 side 180 linje 3

◀ **de, som Richard III ... Forbandelser** : Der sigtes til 4. akt, 4. scene, i Shakespeares (219,1) drama *Richard den Tredje*, hvor Richard lader trommerne spille for at overdøve sin mors forbandelser: »Ein Tusch, Trompeten! Trommeln, schlaget Lärm! / Der Himmel höre nicht die Schnickschnack-Weiber / Des Herrn Gesalbten lästern: schlagt, sag' ich!« *Shakspeare's dramatische Werke* (154,10) bd. 3, 1840, s. 339. I SKs da. oversættelse, *William Shakspeare's Tragiske Værker* (154,10) bd. 6, 1818, s. 330, hedder det: »Giv Lyd Trompeter! – Trommer, slaae Allarm! / Lad Himlen ei de Sladder-Qvinder høre, / som skiælde Herrens Salvede; slaae, slaae!«

I trykt udgave: Bind 11 side 180 linje 8

◀ **vorder nu aabenbart** : bliver nu åbenlyst, kommer nu for dagen.

I trykt udgave: Bind 11 side 180 linje 13

◀ **omnibus numeris absoluta** : lat. i alle henseender fuldstændigt, ubetinget.

I trykt udgave: Bind 11 side 180 linje 19

◀ **afspændt** : aftaget i intensitet (spænding).

I trykt udgave: Bind 11 side 180 linje 25

◀ **spændt (...) ned** : blevet afslappet, sløvet.

I trykt udgave: Bind 11 side 180 linje 25

◀ **Katastrophen** : dramaturgisk: den afgørende vending, 'omslaget', hvorigennem intrigen løses.

I trykt udgave: Bind 11 side 180 linje 33

◀ **poetice** : lat. 'på poetisk vis', digterisk.

I trykt udgave: Bind 11 side 180 linje 34

◀ **Slump** : en vis mængde.

I trykt udgave: Bind 11 side 181 linje 1

◀ **Synthese** : sammensætning, enhed (af to momenter).

I trykt udgave: Bind 11 side 181 linje 13

◀ **slaaer det om** : et ofte benyttet udtryk i den hegelske dialektik, hvor begrebet if. fornuftens dialektiske natur 'slår om' i sin modsætning, så at sandheden fremkommer i en højere identitet, som opbevarer såvel den (tilsyneladende) forskel som identiteten.

I trykt udgave: Bind 11 side 181 linje 17

◀ **Fortvivelse om det Evige** : 175,19.

I trykt udgave: Bind 11 side 181 linje 20

◀ **Stigen** : forøgelse (176,23).

I trykt udgave: Bind 11 side 181 linje 29

◀ **en Liden** : 148,11.

I trykt udgave: Bind 11 side 181 linje 32

◀ **Qualification** : egenskab.

I trykt udgave: Bind 11 side 181 linje 34

◀ **sat** : 129,22.

I trykt udgave: Bind 11 side 182 linje 5

◀ **i Begyndelsen** : allusion til 1 Mos 1,1: »I Begyndelsen skabte Gud Himmelen og Jorden« (GT-1740). Jf. også Joh 1,1: »I begyndelsen var Ordet, og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 182 linje 16

◀ **Stoicisme, dog ... ikke blot ... hiin Sect** : dvs. der tænkes ikke blot på den filosofiske skole (161,18), men på alle arter livsfilosofi, der går ud på at lade deres dyrkere suverænt forme deres eget liv, skabe sig selv fra ny af.

I trykt udgave: Bind 11 side 182 linje 20

◀ **fremkogle** : fremtrylle.

I trykt udgave: Bind 11 side 182 linje 30

◀ **tilløiet Alvor** : indbildt el. forstilt alvor. I journaloptegnelsen JJ:497 (SKS 18, 305) fra 1846 bestemmer SK udtrykket som »Tillyvelse«, idet den affekterede »tillyver sig Noget«.

I trykt udgave: Bind 11 side 182 linje 31

◀ **den Ild Prometheus stjal fra Guderne** : hentydning til den gr. myte om titanen Prometheus, der stjal ilden fra guderne og bragte den til menneskene, efter at Zeus først havde taget den fra dem. Som straf blev Prometheus naglet til en klippe, hvor en ørn hver dag hakkede i hans lever, som voksede ud igen i løbet af natten.

I trykt udgave: Bind 11 side 182 linje 32

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 11 side 183 linje 8

◀ **løsende, som den bindende Magt** : spiller på beretningen i Matt 16,13-20 om Peters bekendelse, hvor Jesus siger til Peter: »Og jeg vil give dig Himmeriges Riges Nøgler, og hvad du binder paa Jorden, det skal være bundet i Himlene, og hvad du løser paa Jorden, det skal være løst i Himlene«, v. 19 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 183 linje 9

◀ **bliver aabenbart** : bliver åbenlyst, kommer for dagen.

I trykt udgave: Bind 11 side 183 linje 13

◀ **Herredom** : herredømme.

I trykt udgave: Bind 11 side 183 linje 18

◀ **underligger** : er undergivet, underkastet, hører ind under.

I trykt udgave: Bind 11 side 183 linje 18

◀ **fægter (...) i Luften** : fast udtryk: forfejler sit angreb, idet man hverken kan se el. ramme sit mål; det spiller på 1 Kor 9,26, hvor Paulus om sig selv skriver: »jeg fægter, som den, der ikke slaaer i Veiret« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 183 linje 22

◀ **brillant** : som tager sig godt ud; flot.

I trykt udgave: Bind 11 side 183 linje 22

◀ **Ataraxi** : sindets upåvirkelighed, sindsro, som var den højeste dyd blandt de gr. livsfilosoffer, især kynikerne, stoikerne og skeptikerne.

I trykt udgave: Bind 11 side 183 linje 25

◀ **en Lidende** : 148,11.

I trykt udgave: Bind 11 side 183 linje 33

◀ **et Kors, en Grund-Skade** : et forhold, en vanskelighed, en grundskade o.l., som er til besvær, lidelse o.l., men som man tålmodigt må affinde sig med at bære. Jf fx Paulus' tale om at have 'en pæl i kødet' (184,17).

I trykt udgave: Bind 11 side 184 linje 1

◀ **hvilken** : hvilken som helst.

I trykt udgave: Bind 11 side 184 linje 1

◀ **at sige** : i alt fald.

I trykt udgave: Bind 11 side 184 linje 3

◀ **promethisk** : 182,32.

I trykt udgave: Bind 11 side 184 linje 6

◀ **Servitut** : egl. det at være underkastet forpligtelser, dvs. en indskrænkning i en persons frihed; tvangsplicht, byrde.

I trykt udgave: Bind 11 side 184 linje 6

◀ **Pæl i Kjødet** : hentyder til 2 Kor 12,7-9, hvor Paulus skriver: »Og for at jeg ikke skulle blive hovmodig af de overmåde store åbenbaringer, blev der givet mig en torn i kødet, en engel fra Satan, som skulle slå mig, for at jeg ikke skulle blive hovmodig. Tre gange bad jeg Herren om, at den måtte blive taget fra mig, men han svarede: 'Min nåde er dig nok, for min magt udøves i magtesløshed.« NT-1819 har ligeledes »en Torn i Kiødet«, hvorimod den foregående Chr. VI's bibel fra 1740 har »en Pæl i Kiødet«, og sådan havde det heddet siden Chr. III's reformationsbibel fra 1550, også i den hus- og rejsebibel, der greb tilbage til Chr. IV's bibel fra 1633, og som udkom første gang i 1699, sidste gang i 1802 og fik en meget stor udbredelse i hjemmene.

I trykt udgave: Bind 11 side 184 linje 17

◀ er **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 11 side 184 linje 17

◀ **forarges (...) paa** : tager anstød af.

I trykt udgave: Bind 11 side 184 linje 19

◀ **tiltrods** : (bevidst) trodsigt.

I trykt udgave: Bind 11 side 184 linje 21

◀ **pyntes ud** : iføres flotte klæder, majes ud.

I trykt udgave: Bind 11 side 184 linje 23

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 11 side 184 linje 31

◀ **paa Trods** : af trods el. i trods.

I trykt udgave: Bind 11 side 185 linje 3

◀ **trodsende paa** : beråbende sig på, (stolt) pukkende på.

I trykt udgave: Bind 11 side 185 linje 4

◀ **i Kraft af det Absurde** : Udtrykket benyttes i *Gjentagelsen* (1843) og i *Begrebet Angest* (1844), men er især udfoldet i *Frygt og Bæven* (1843) og senere i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846).

I trykt udgave: Bind 11 side 185 linje 5

◀ **for Gud er Alt muligt** : 153,29.

I trykt udgave: Bind 11 side 185 linje 5

◀ »**Hjælperens**« Haand: spiller formentlig på Hebr 13,6: »Herren er min Hjælper, / jeg skal ikke frygte«.

I trykt udgave: Bind 11 side 185 linje 17

◀ **vistnok** : helt sikkert, sandelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 185 linje 20

◀ **Bibehold** : bibeholdelse, bevarelse.

I trykt udgave: Bind 11 side 185 linje 22

◀ **potentserer (...)** sig : forstærkes, forøges, intensiveres.

I trykt udgave: Bind 11 side 185 linje 24

◀ **det Dæmoniske** : SK har i *Begrebet Angest* (1844) bestemt det dæmoniske som angsten for det gode, se SKS 4, 420-453.

I trykt udgave: Bind 11 side 185 linje 25

◀ **Piinagtighed** : pinsomhed, smertefuldhed.

I trykt udgave: Bind 11 side 185 linje 26

◀ **Om det nu var saa** : Hvis det nu forholdt sig således.

I trykt udgave: Bind 11 side 185 linje 29

◀ **at sige** : i alt fald, nemlig.

I trykt udgave: Bind 11 side 186 linje 11

◀ »**dæmoniske**« **Idealitet ... taget i reen græsk Forstand** : hentyder til opfattelsen af dæmoner som en slags væsener, der befinder sig mellem det guddommelige og det menneskelige, en slags budbringere og skytsånder. Se fx SKs redegørelse for det dæmoniske hos Sokrates (136,16) i *Om Begrebet Ironi* (1841), i SKS 1, 207-215.

I trykt udgave: Bind 11 side 186 linje 12

◀ **paaagtes** : lægges mærke til, holdes for øje.

I trykt udgave: Bind 11 side 186 linje 20

◀ **sætte det Udvotes i Indifferents** : gøre det ydre ligegyldigt.

I trykt udgave: Bind 11 side 186 linje 29

◀ **Som i Overtroens Fortælling (...) Ingen kan see** : Der kunne fx sigtes til de folkelige sagn om den schlesiske bjergånd Rübzahl, som var et populært stof i romantikken. Disse beretninger fandt en litterær udformning i J.K.A. Musäus' fem legender (1782; da. 1840) og fx i A. Oehlenschlägers *Rübzahl, et dramatisk Eventyr* (1832), der to gange blev opført på Det kgl. Theater i 1832, og trykt i *Prometheus. Maanedskrift for Poesie, Æsthetik og Kritik* bd. 3, 1833, s. 97-208; se antydningerne s. 104, 113, 173, 207, hvor Rübzahl forsvinder ind i el. kommer ud af klippevæggen.

I trykt udgave: Bind 11 side 186 linje 30

◀ **ordentligviis** : almindeligvis, normalt.

I trykt udgave: Bind 11 side 186 linje 33

◀ **falde paa** : finde på.

I trykt udgave: Bind 11 side 186 linje 34

◀ **et af Betryggelses-Midlerne** : et af de midler, som kan beskytte, skabe sikkerhed og tryghed.

I trykt udgave: Bind 11 side 186 linje 35

◀ **tantalisk** : uopfyldt, frustreret. I gr. mytologi var Tantalos en frygisk konge, som af guderne blev straffet for sine forbrydelser, idet han skulle stå i en sø i underverdenen under en gren med de skønneste frugter uden at kunne stille hverken sult eller tørst. Når han ville drikke, trak vandet sig tilbage, og når han ville spise, trak grenen sig væk. jf. Homer *Odysseen*, 11. sang, v. 582ff.

I trykt udgave: Bind 11 side 187 linje 1

◀ **stoisk** : 182,20.

I trykt udgave: Bind 11 side 187 linje 6

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 187 linje 7

◀ **paa Trods** : på en sådan måde, at man viser trods, med den bestemte hensigt at vise trods.

I trykt udgave: Bind 11 side 187 linje 10

◀ **satte** : 129,22.

I trykt udgave: Bind 11 side 187 linje 11

◀ **paatrodse** : gennem trods pånøde el. påtvinge.

I trykt udgave: Bind 11 side 187 linje 12

◀ **protestere** : protestere mod.

I trykt udgave: Bind 11 side 187 linje 18

◀ **indløb** : opstod.

I trykt udgave: Bind 11 side 187 linje 23

◀ **Medhørende i** : noget, som hører med til.

I trykt udgave: Bind 11 side 187 linje 25

◀ **potentserede** : som er hævet til et højere niveau; intensiverede.

I trykt udgave: Bind 11 side 191 linje 5

◀ **hvad Juristerne kalde »qualificeret«** : sigter til straffelovens distinktion mellem 'simple' og 'kvalificerede' forbrydelser, efter hvilken de sidstnævnte er udført under omstændigheder, der forårsager skærpelse af straffen. SK anfører selv nogle eksempler s. 194.

I trykt udgave: Bind 11 side 191 linje 8

◀ **Confinium** : lat. grænseområde.

I trykt udgave: Bind 11 side 191 linje 11

◀ **Conjunktion** : astronomisk betegnelse for det forhold, at to himmellegemer set fra jorden træffer sammen i samme punkt, altså ses i samme retning.

I trykt udgave: Bind 11 side 191 linje 16

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 11 side 191 linje 19

◀ **et lyrisk Sving** : et poetisk præg, anstrøg.

I trykt udgave: Bind 11 side 192 linje 24

◀ **Velærværdigheds**: dvs. præst. If. den borgerlige rangforordning, der indplacerede embedsmænd og titelindehavere i ni rangklasser med yderligere underinddelinger, var tiltaleformen 'Deres Velærværdighed' knyttet til gejstlige personer af laveste rang el. som slet ikke var omfattet af rangforordningen.

I trykt udgave: Bind 11 side 192 linje 24

◀ **Kollision** : strid, konflikt.

I trykt udgave: Bind 11 side 192 linje 29

◀ **Pælen i Kjødet** : 184,17.

I trykt udgave: Bind 11 side 192 linje 30

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 11 side 192 linje 35

◀ **Nürnberger-Billeder** : de i datiden populære kobbertryk og litografier, som med stærke farver og grove, unuancerede linier, giver fantasien frit spil. Udtrykket anvendtes ofte (nedsættende) om produkter af billig eller ringe kvalitet.

I trykt udgave: Bind 11 side 192 linje 36

◀ **skuffende** : bedragende, illuderende.

I trykt udgave: Bind 11 side 193 linje 1

◀ **Gradationerne**: af lat. gradatio, stigning (af gradus, trappetrin), gr. klimaks, stige; gradvis stigen, trinfølge. I retorikken betegnelse for en figur i flere led, som er ordnet efter deres indholdsmæssige vægt, og som består i en trinvis intensivering (klimaks) el. modsat en 'nedtrapning' (antiklimaks).

I trykt udgave: Bind 11 side 193 linje 4

◀ **forskyldt** : gjort sig skyld i, forvoldt.

I trykt udgave: Bind 11 side 193 linje 32

◀ **en meget rigtig Tanke ... Helvedesstraffenes Evighed** : sml. en optegnelse på et løst blad, formentlig fra 1848, hvor SK skriver: »Man talte i en ældre Theologie meget om at fordi Synden var mod Gud, derfor var den saa stor, derfor maatte Helvedsstraffene være evige. Det fandt man saa i en senere Tid taabeligt; thi Synden blev jo lige stor enten den var mod Gud ell. ikke. Dette er da i Grunden den aandløseste og meest materielle Betragtning. Er da Synd et udvortes Faktum, er den ikke ogsaa en Forestilling, og synder [D]en ikke mere der har en udviklet Forestilling end Den, som har en dunkel, og synder Den ikke dybest, der, uagtet han har en udviklet Forestilling om Gud dog fremturer i Synd« (*Pap.* VIII 1 A 662). I SKs referat af H.N. Clausens »Dogmatiske Forelæsninger« (1833-34), afsnittet »Om den evige Fordømmelse og Helvedsstraffene«, oplyses det, at 'de ældre lutherske dogmatikere' som den første grund for helvedsstraffenes evighed anførte: »Guds uendelige Majestæt, der maatte fordrø uendelig Straf«, Not1:6, i SKS 19, 32,2f. Se i øvrigt § 82 »Syndens Begreb« i K.A. Hase *Hutterus redivivus eller den Evangelisk-Lutherske Kirkes Dogmatik*, overs. af A.L.C. Listow efter den ty. 4. udg. 1839 [1828] (jf. ktl. 581), Kbh. 1841 (herefter forkortet *Hutterus redivivus*), hvor synd bestemmes som »violatio amoris divini s. religionis« (lat. »krænkelse af den guddommelige el. religiøse kærlighed«); og i følgende citat fra den luthersk ortodokse dogmatiker D. Hollaz (1648-1713), bragt i en fodnote, bestemmes den som: »Aberratio a lege divina, creaturas rationales obligante, culpabilis, et poenam corporalem atque aeternam inferens« (lat. »Dadelværdig vildfarelse fra den guddommelige lov, som forpligter de fornuftige skabninger, en vildfarelse, der medfører legemlig og evig straf«), s. 201. I slutningen af samme note hedder det: »I den nyere Moral betegnes Synden i Almindelighed som: 'en mod Sædelighedsloven stridende Selvbestemmelse af Villien til en lovstridig Handling eller Efterladelse'.« Se også § 87 »Forskjellige Inddelinger af Synden« i *Hutterus redivivus*, hvor der skelnes mellem 'arvesynden' ('peccatum habituale') som »den alm. og opr. ligestore Synd ved den mskl. [menneskelige] Natur« og 'gerningssynden' ('peccatum actuale') som »den særegne og forskellige Synd hos enhver mskl. Person«, s. 216. Herefter gennemgås 'de gamle kirkelige dogmatikeres' adskillige af forskellige former for gerningssynder, men det gælder for dem, at »middelbart ere alle Synder S. [synd] mod Gud«, s. 216. Efter en gennemgang af disse forskellige former for gerningssynder oplyses det, at mange 'nyere kirkelige dogmatikere' og 'rationalistiske teologer' forkaster »det alm. Begreb, og blive staaende ved det individuelle Factum, uden at betænke, at Skyldens Størrelse ikke kan maales efter ydre Forhold, men alene efter den indre Drivefjeder«, s. 218f. – **recurrerede**: søgte tilbage. – **opholdt sig over**: gjorde indvendinger imod, kritiserede.

I trykt udgave: Bind 11 side 194 linje 4

◀ **Senere blev man kløgtig ... eller for Gud** : Hvem der nærmere sigtes til, er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 11 side 194 linje 9

◀ **selv Juristerne tale om kvalificerede Forbrydelser** : 191,8.

I trykt udgave: Bind 11 side 194 linje 11

◀ **at der kun stundom syndedes mod Gud** : se § 87 »Forskjellige Inddelinger af Synden« i *Hutterus redivivus* (194,4), hvor der redegøres for 'de gamle kirkelige dogmatikeres' adskilles af 'gerningssynden' i forskellige former, og hvor der under den første form, som angår syndens objekt, anføres tre inddelinger: synd mod Gud ('peccatum in Deum'), synd mod næsten ('peccatum in proximum') og synd mod sig selv ('peccatum in nosmetipsos'), s. 216f.

I trykt udgave: Bind 11 side 194 linje 17

◀ **Christenhedens**: 138,16.

I trykt udgave: Bind 11 side 194 linje 32

◀ **»at være uden Gud i Verden.«** : citat fra Ef 2,12, hvor Paulus skriver til dem, der var født som hedninger, og som af jøderne blev kaldt uomskårne: »husk, at I dengang var adskilt fra Kristus, udelukket fra borgerret i Israel og fremmede for forjættelsens pagter, uden håb og uden Gud i verden.«

I trykt udgave: Bind 11 side 195 linje 1

◀ **pelagiansk-letsindige Forestilling** : hentyder til den britiske munk Pelagius, der virkede i det 5. årh., bl.a. i Rom, og som blev berømt pga. Augustins kamp mod den 'pelagianske' lære. Pelagius benægter læren om arvesynden og hævder viljens frihed til at leve et syndfrit liv efter Guds vilje, dvs. han hævder, at mennesket kunne blive saligt i kraft af sin egen stræben, idet den guddommelige nåde kun virker understøttende. Han opfattede synd som en handling og ikke som en tilstand; ethvert menneske fødes lige så godt og ufordærvet som det menneske, Gud oprindeligt skabte. Pelagius' lære blev fordømt af to nordafrikanske synoder i 416 og 418 på Augustins foranledning og endeligt af synoden i Efesos i 431. Se også det lutherske bekendelsesskrift *Confessio Augustana* art. 2 »Om arvesynden«, hvor det hedder: »De [reformatorerne] fordømme *Pelagianerne* og andre, som nægte, at denne oprindelige Brøst er *Synd*, og for at forkrænke [svække] Christi Værdskylds [fortjenestes] og Velgjerningers Ære, paastaae, at mennesket ved sin Fornufts egne Kræfter kan vorde retfærdiggjort for Gud«, *Den rette uforandrede Augsburske Troesbekjendelse med sammes, af Ph. Melancton forfattede, Apologie*, overs. af A.G. Rudelbach, Kbh. 1825, ktl. 386 (forkortet *Den Augsburske Troesbekjendelse*), s. 47. Se også H.N. Clausens fremstilling af Pelagius i § 38 af dogmatik-forelæsningerne (194,4); her taler han om »den pelagianske Letsindighed« (§ 40), *SKS* 19, 35f. hhv. 37.

I trykt udgave: Bind 11 side 195 linje 6

◀ **Skriften definerer altid Synd som Ulydighed** : SK har i kladden (*Pap.VIII 2 B 163,3*) tilføjet: »og i Rom. 14,23 er egl. denne Definition givet: alt hvad der ikke er af Tro er Synd« (196,22).

I trykt udgave: Bind 11 side 195 linje 18

◀ **Mord, Tyveri, Utugt o. D.** : hentyder til Gal 5,21, hvor Paulus i en opremsning af kødets gerninger skriver: »Avind, Mord, Drukkenskab, Fraadserie, og deslige; om hvilket jeg forud siger Eder, ligesom jeg og [også] før haver sagt, at de, som gjøre Saadant, skulle [skal] ikke arve Guds Rige« (NT-1819). Om tyveri, se Matt 15,19, hvor Jesus siger: »af Hiertet udkomme onde Tanker, Mord, Hoer, Skiørlevnet [utugt], Tyverier, falske Vidnesbyrd, Bespottelser« (NT-1819). – **o. D.:** og deslige.

I trykt udgave: Bind 11 side 195 linje 22

◀ **de glimrende Laster** : 161,14.

I trykt udgave: Bind 11 side 195 linje 27

◀ **betræffende** : hvad angår.

I trykt udgave: Bind 11 side 195 linje 30

◀ **hver dets lønligste Ønske** : ethvert af dets mest skjulte ønsker.

I trykt udgave: Bind 11 side 195 linje 31

◀ **Lydhørethed** : dvs. lydhørhed.

I trykt udgave: Bind 11 side 195 linje 31

◀ **hvert det mindste Guds Vink** : ethvert af Guds mindste vink.

I trykt udgave: Bind 11 side 195 linje 32

◀ **hvor ofte uddrives ikke ... ved Djævelens Hjælp** : 242,14.

I trykt udgave: Bind 11 side 195 linje 34

◀ **det Sidste bliver værre end det Første** : hentydning til Matt 12,43-45, hvor Jesus siger: »Men naar den urene Aand er udfaren af Mennesket, vandrer han igiennem tørre Steder, søger Hvile, og finder den ikke. Da siger han: jeg vil vende om til mit Huus, som jeg gik ud af; og naar han kommer, finder han det ledigt, feiet og prydet. Saa gaaer han hen og tager syv andre Aander tillige med sig, som ere værre end han selv, og naar de ere komne derind, boe de der; og det Sidste bliver værre med dette Menneske end det første; saaledes skal det og [også] gaae denne onde Slægt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 195 linje 35

◀ **Pharisæer** : medlem af en af de mest indflydelsesrige bevægelser i den antikke jødedom i hellenistisk-rom. tid, dvs. fra o. 100 f.Kr. til Jerusalems ødelæggelse i 70 e.Kr. De lagde vægt på en nøje overholdelse af Moseloven, herunder også det kompleks af renhedsforskrifter, der angik præsteskabet, og fordømte enhver overtrædelse af loven; ud over Moseloven skabte de en omfattende mundtlig tradition for udlægning af dens bud, kaldet 'fædrenes' el. 'de gamles overlevering'. De troede desuden på de dødes opstandelse til dom og på mellemvæsener, engle. Deres antal på Jesu tid skal have været o. 6.000.

I trykt udgave: Bind 11 side 196 linje 3

◀ **legal** Retfærdighed: som stemmer overens med gældende lov. Der knyttes an til den kantiske distinktion ml. 'legalitet', der betegner, at handlingen er motiveret af kravet om at handle i overensstemmelse med lovene og ikke udspringer af et moralsk sindelag, og 'moralitet', der betegner, at handlingen ikke kun er i overensstemmelse med en moralsk fordring, men at den handlendes motiv tillige er at efterkomme fordringen.

I trykt udgave: Bind 11 side 196 linje 4

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 11 side 196 linje 6

◀ **Kjød og Blods Vildhed** : det sanselige el. selviske menneskes vildskab. I NT er 'kød og blod' fast udtryk som betegnelse for mennesket, jf. fx Matt 16,17; Gal 1,16; Ef 6,12.

I trykt udgave: Bind 11 side 196 linje 8

◀ **Bogstavregning** : algebra; se tekstredegørelsen, s. 158.

I trykt udgave: Bind 11 side 196 linje 9

◀ **gjør Prøve paa den** : prøver den, tester den.

I trykt udgave: Bind 11 side 196 linje 14

◀ **grunder i** : 130,28.

I trykt udgave: Bind 11 side 196 linje 17

◀ **Rom. 14, 23: Alt hvad der ikke er af Tro er Synd** : frit citat fra Rom 14,23, hvor Paulus skriver: »Men hvo [hvem] som tvivler, og dog æder, han er skyldig, fordi det ikke er af Tro; men alt det, som ikke er af Tro, er Synd« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 196 linje 22

◀ **Udtræk** : som på en søkikkerters teleskoprør el. på et instrument.

I trykt udgave: Bind 11 side 196 linje 29

◀ **Speculation** : sigter til den spekulative, især hegelianske, teologi, hvori modsætninger ophæves for den begribende fornuft.

I trykt udgave: Bind 11 side 197 linje 2

◀ **den universaliserer ... i Slægten** : den opløser fantasiagtigt det enkelte individ i menneskeheden, lader den enkelte forsvinde i det almene.

I trykt udgave: Bind 11 side 197 linje 7

◀ **Udvikling af** : udredning el. fremstilling af, redegørelse for.

I trykt udgave: Bind 11 side 197 linje 20

◀ **Christi egen Anviisning (...) mod Forargelsen** : henviser formentlig til Matt 11,6 (237,27) el. Matt 26,31 (239,28); se også Joh 6,61, hvor Jesus spørger disciplene, der skumler over hans hårde tale: »Forarger det jer?«

I trykt udgave: Bind 11 side 197 linje 23

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 11 side 197 linje 24

◀ **Medhørende** : noget, som hører med.

I trykt udgave: Bind 11 side 197 linje 26

◀ **Dagleier** : person, især landarbejder, der mod en ringe dagløn yder fysisk arbejde i én el. flere dage (modsat fast tjeneste).

I trykt udgave: Bind 11 side 197 linje 29

◀ **»og i hvis Hjerter det aldrig var opkommet,«** : frit citat fra 1 Kor 2,9, hvor Paulus med et citat fra Es 64,3 skriver: »men, som skrevet er, hvad intet Øie har seet, og intet Øre har hørt, og ikke er opkommet i noget Menneskes Hierte, hvad Gud haver beredt dem, som ham elske« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 197 linje 32

◀ **flau** : flov, undselig.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 2

◀ **aftegnet i Bladet** : karikeret i den lokale smudspress, fx som SK blev latterliggjort i vittighedsbladet *Corsaren*.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 8

◀ **Visekjerlingerne** : el. visekonerne, dvs. de højrøstede kvinder, som rundtomkring faldbød skillingsviser.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 9

◀ **vorde** : blive.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 10

◀ **paa sandselig Maade** : ved hjælp af sanserne, gennem erfaring.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 11

◀ **Daarekiste** : 177,32.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 14

◀ **quid nimis** : lat. 'noget for meget' (200,7).

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 14

◀ **slaae om til sit Modsatte** : 181,17.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 15

◀ **Kjøbstaden** : Udtrykket, der betegner en provinsby, i modsætning til en hoved- og residensstad, benyttes ofte ironisk af SK om København, der if. folketællingen 1845 havde 126.787 indbyggere.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 17

◀ **meget for meget** : fast vending, talesprog: alt for meget.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 22

◀ **Facticiteten** : de faktiske kendsgerninger, den historiske virkelighed.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 24

◀ mig **en Daarskab**: allusion til 1 Kor 1,18-31, hvor Paulus skriver om korsets dårskab og Guds visdom: »For jøder kræver tegn, og grækere søger visdom, men vi prædiker Kristus som korsfæstet, en forargelse for jøder og en dårskab for hedninger«, v. 22-23.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 31

◀ **Studiosus** : lat. student, universitetsstuderende.

I trykt udgave: Bind 11 side 198 linje 35

◀ **Snæverhertethed** : det at være indskrænket, ufølsom og uforstående.

I trykt udgave: Bind 11 side 199 linje 18

◀ **ret** : rigtig, egentlig.

I trykt udgave: Bind 11 side 199 linje 22

◀ **giver op uden om** : opgiver ved siden af el. udover (det forlangte eksamenspensum).

I trykt udgave: Bind 11 side 199 linje 31

◀ **flaut** : flovt, banalt.

I trykt udgave: Bind 11 side 199 linje 36

◀ **Summa summarum** : lat. 'summernes sum', det endelige resultat.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 5

◀ »**gyldne**«: hentyder til tanken om 'den gyldne middelvej', som oftest føres tilbage til Horats' *Oder*, 2. bog, nr. 10, v. 5. I datidens da. oversættelse lyder stedet: »Den Viise, en Ven af den gyldne Maadelig- / hed, er frie for skiden Armod's Usikkerhed, er frie for Misundelse, som følger Hoflevnet«, *Q. Horatius Flaccus' samtlige Værker*, overs. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1792-93; bd. 1, s. 167. Traditionelt har man også knyttet forestillingen til Aristoteles' (229,24) dydslære i *Den Nikomacheiske Etik*, 2. bog, kap. 6 (1108c-1109c), hvor dyden bestemmes som det rette mål mellem for lidt og for meget. SK har nuanceret denne bestemmelse i optegnelsen Not13:10 (1842-43), i *SKS* 19, 387.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 6

◀ **pletterede** : som (kun) er beklædt med en overflade af ædelt metal.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 7

◀ **ne quid nimis** : lat. 'intet for meget', dvs. 'alt med måde'. Talemådens lat. form er en oversættelse af en gr. inskription på templet i Delfi og kendt fra den rom. digter Terents' komedie *Andria (Pigen fra Andros)*, v. 61, hvor den frigivne slave Sosia bemærker: »nam id arbitror / apprime in vita esse utile, ut ne quid nimis« (»for jeg mener, at det her i livet er meget vigtigt, at intet er for meget [dvs. at der er måde med alting]«). Jf. *P. Terentii Afri comoediae sex*, udg. af M.B.F. og F. Schmieder, 2. udg., Halle 1819 [1794], ktl. 1291, s. 11.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 7

◀ **for lidt og for meget fordærver Alt** : Ordsproget er optegnet som nr. 666 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (124,4), s. 34; se også nr. 6387 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (171,35) bd. 2, s. 18.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 7

◀ **am Ende** : ty. til sidst, i sidste ende.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 18

◀ **Christenheden** : 138,16.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 20

◀ **de facto** : lat. i handlingen, i virkeligheden; faktisk.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 20

◀ **Judas No. 2** : dvs. en, der svarer til Judas; udtrykket 'nummer to' er en fast vending.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 20

◀ **forraader med et Kys** : hentyder til beretningen i Luk 22,47-53 om tilfangetagelsen af Jesus, hvor det fortælles, at Judas Iskariot udpegede Jesus over for ypperstepræsterne, de ældste og anførerne for tempelvagten ved at kysse ham, hvorpå Jesus sagde til ham: »Judas, forråder du Menneskesønnen med et kys?« v. 48.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 21

◀ **disrecommandere det** : give det en ringe anbefaling, tale ilde om det.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 22

◀ **udgive** : give, skænke.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 23

◀ **Dukat** : guldmønt, opr. med en værdi af to rigsdaler (148,33), der i Danmark blev præget indtil 1827.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 23

◀ **derhos** : desuden, tillige.

I trykt udgave: Bind 11 side 200 linje 24

◀ **for Meget er for Meget** : talemåde, optegnet som nr. 6395 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (171,35) bd. 2, s. 19.

I trykt udgave: Bind 11 side 201 linje 2

◀ **Synd er Uvidenhed ... socratiske Definition** : Der sigtes til den sætning af Sokrates (136,16), at 'dyd er viden', som findes udfoldet i flere af Platons dialoger, fx i *Protagoras* (351e-357e). Her udvikler Sokrates den påstand, at det menneske, der har den sande erkendelse, ikke kan lade denne tilsidesætte af fx lidenskaber, og at den, der ved en handling vælger det forkerte, herved kun udtrykker sin uvidenhed (jf. *Platons Skrifter* (136,16) bd. 1, s. 71-78). SK har flere steder forstået denne sokratiske opfattelse som udtryk for, at 'synd er uvidenhed', se *Om Begrebet Ironi*, i *SKS 1*, 255,20f.; *Philosophiske Smuler*, i *SKS 4*, 254,32; *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, i *SKS 7*, 310,15f. Aristoteles (229,24) fremstiller i *Den nikomacheiske Etik*, 7. bog, 2.-3. kap. (1145b 20 - 1147b 20), Sokrates' anskuelse for derefter at tilbagevise den.

I trykt udgave: Bind 11 side 201 linje 5

◀ **agte paa** : være opmærksom på, tage hensyn til.

I trykt udgave: Bind 11 side 201 linje 6

◀ **gaae videre** : 'gå videre' og 'gå ud over' var faste udtryk i den da. hegelianisme om det at gå videre end Descartes' tvivl (206,14); herefter anvendtes udtrykkene i bredere betydning om at gå videre end en anden filosof, fx Hegel. At 'gå videre end Sokrates' er et gennemgående tema i *Philosophiske Smuler* (1844), jf. fx »Moralen« (SKS 4, 306).

I trykt udgave: Bind 11 side 201 linje 8

◀ **den sokratiske Uvidenhed** : I sine samtaler i Platons dialoger påberåber Sokrates sig ofte sin uvidenhed, således i *Sokrates' Forsvarstale* (21a-23b), hvor han forklarer, at oraklet i Delphi netop har nægtet, at nogen er visere end han, da han ved, at han intet ved, modsat de mange, der bilder sig ind at vide noget (jf. *Platons Skrifter* (136,16) bd. 1, s. 269-272). Se også 2. bog, kap. 5, afsnit 32, i Diogenes Laertios' filosofihistorie, hvor det fortælles om Sokrates: »at han intet vidste, undtagen det, at han intet vidste«, *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (161,18) bd. 1, s. 71.

I trykt udgave: Bind 11 side 201 linje 9

◀ **in mente** : lat. 'i sindet', i tankerne.

I trykt udgave: Bind 11 side 201 linje 15

◀ **saa** : således.

I trykt udgave: Bind 11 side 201 linje 17

◀ **Misligheden** : betænkeligheden, fejlen.

I trykt udgave: Bind 11 side 201 linje 20

◀ **stikke i** : bero på.

I trykt udgave: Bind 11 side 201 linje 27

◀ **fordunkle** : gøre dunkel, uklar.

I trykt udgave: Bind 11 side 201 linje 29

◀ **Socrates var vistnok en Ethiker ... den første** : se fx 3. bog, afsnit 56, i *Diogen Laërtses filosofiske Historie* (161,18) bd. 1, s. 141, hvor Sokrates (136,16) kaldes etikkens stifter. SK har behandlet emnet i *Om Begrebet Ironi* (1841), i SKS 1, 269-278. – **vistnok**: rigtig nok, sandt nok. – **vindicerer**: tillægger, tilkender.

I trykt udgave: Bind 11 side 202 linje 9

◀ **som naturligt** : dvs. som naturligt er.

I trykt udgave: Bind 11 side 202 linje 14

◀ **det Prius, i hvilket Synden ... som til Grændsen** : SK har i kladden (*Pap.* VIII 2 B 166) noteret: »Det bliver rigtigst, at de Hentydninger til Dogmet om Arvesynden der findes især i 2det Capitel (og ellers hvor de findes) tages bort. Det vilde føre mig for langt, og længere end her behøves, ell. er tjenligt. Det, som rigtigt er anført om Synden, at Orthodoxien lærer, der maa en Aabenbaring til for at vise, hvad Synd er, er hell. ikke sagt m: H: t: Læren om Arvesynden.« – **Prius**: lat. forudgående; oprindeligt, tilgrundliggende. – **Dogmet om Arvesynden**: Dogmet om arvesynden, som den oprindelige og tilgrundliggende synd, der forplantes gennem den seksuelle akt og dermed arves, efter at den ved Adams syndefald er kommet ind i verden, bygger i den dogmehistoriske tradition først og fremmest på syndefaldsberetningen i 1 Mos 3, dernæst på Sl 51,7 og videre på Rom 5,12-14. Det er dog først med Augustin, at forestillingen om arvesynd gøres til et dogme, dvs. en forpligtende læresætning, der fastslår, at synden er virksom i kønsakten og derved i ethvert menneskes tilblivelse, og at ethvert menneske, fordi det er født i og med synd, har mistet evnen til at gøre det gode. Dette dogme blev antaget af hele kirken ved koncilierne i Kartago i 412, 416 og 418 samt i Efesos i 431. Dogmet om arvesynd blev videreført af de lutherske reformatorer og kom til udtryk i det første lutherske bekendelsesskrift fra 1530 *Confessio Augustana*, art. 2 »Om Arvesynden« (208,15).

I trykt udgave: Bind 11 side 202 linje 18

◀ **vistnok** : helt sikkert, sandelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 202 linje 22

◀ **hvad Socrates ogsaa ... gjør dette Urette** : 201,5.

I trykt udgave: Bind 11 side 202 linje 26

◀ **quod erat demonstrandum** : lat. 'hvad der skulle bevises'. Alm. slutningsformel i et matematisk el. logisk bevis.

I trykt udgave: Bind 11 side 202 linje 31

◀ **differentierer sig** : adskiller sig.

I trykt udgave: Bind 11 side 202 linje 32

◀ **den antager ... hvad Synd er** : 208,15.

I trykt udgave: Bind 11 side 202 linje 35

◀ nemlig **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 11 side 203 linje 1

◀ **Differents** : forskel, afvigelse.

I trykt udgave: Bind 11 side 203 linje 2

◀ **Græciteten** : græskheden; den oldgræske filosofi, digtning og kunst.

I trykt udgave: Bind 11 side 203 linje 12

◀ **intellektuelt kategorisk Imperativ** : Et 'imperativ' er et bud, en befaling el. bredere: en norm el. regel, en forskrift. Udtrykket 'kategorisk imperativ' kendes fra Kant, hvor det betegner et bud, der ubetinget skal gælde under alle forhold, modsat et 'hypotetisk imperativ', som kun gælder under visse forhold. Med tilføjelsen »intellektuelt« betegnes, at det er forståelsen af det rette, der fordrer det realiseret.

I trykt udgave: Bind 11 side 203 linje 12

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 11 side 203 linje 15

◀ **gjordes Behov** : behøvedes.

I trykt udgave: Bind 11 side 203 linje 16

◀ **udhungredes en lille Smule socratisk** : hentyder til det forhold ved Sokrates' jordemodermetode, at han under sine samtaler skilte folk af med deres tankemæssige misfostre; se fx Platons dialog *Theatetos* (150b-151c), i *Platons Skrifter* (136,16) bd. 6, s. 104-106.

I trykt udgave: Bind 11 side 203 linje 16

◀ **in abstracto** : lat. i almindelighed, abstrakt.

I trykt udgave: Bind 11 side 203 linje 19

◀ **hiin gamle Ironiker og Ethiker** : sigter til Sokrates (136,16).

I trykt udgave: Bind 11 side 203 linje 27

◀ **At forstaae og forstaae er altsaa to Ting** : I *Begrebet Angest* (1844), i *SKS* 4, 442, hedder det: »At forstaae og at forstaae er to Ting siger man for et gammelt Ord«, dvs. som en ofte gentaget sentens el. talemåde.

I trykt udgave: Bind 11 side 203 linje 30

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', af denne grund.

I trykt udgave: Bind 11 side 203 linje 32

◀ **physikalsk** : fysisk, naturvidenskabelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 2

◀ **Coincidentspunkt** : fælles punkt, berøringspunkt; i logikken det punkt, som to el. flere arter har fælles, og som danner deres slægtsbegreb.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 3

◀ **ein, zwei, drei, vupti** : ty. fast vending svarende til det da. udtryk: 'en, to, tre vupti', dvs. i en fart, i en rask bevægelse (vupti, udråbsord, samme som: vup, vips).

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 11

◀ **i sit Ansigts Sveed** : allusion til Guds ord til Adam efter syndefaldet: »Og den [jorden] skal bære dig Torn og Tidsel, og du skal æde Urter paa Marken. I dit Ansigt Sveed skal du æde Brødet, indtil du bliver til Jord igien«, 1 Mos 3,18-19 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 12

◀ **efter fattig Leilighed** : fast vending, dvs. efter fattig evne, i al beskedenhed.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 13

◀ **træde (...)** under Øinene : fast vending, træde (kækt, åbent) i møde.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 15

◀ **Aplomb** : kraft, ligevægt, sikkerhed.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 16

◀ **Pas'**ene: fr. skridt, trin; dansetrin. Også om et ridedyrs, især hests gangart (pasgang), i overført betydning: langsom, adstadig, sindrig gang.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 17

◀ **med »Adriennen paa«** : En adrienne el. andrienne er en fin lang, folderig damekjole, som på da. grund især kendes fra Holbergs komedier, fx *Barselsstuen* (2. akt, 2. scene) og *Den politiske Kandestøber* (1. akt, 2. scene). Kjolen har sit navn efter den rom. digter Terents komedie *Andria*, som blev opført i Paris i begyndelsen af det 18. årh. Der er altså opr. tale om et kostume til den skuespillerinde, der spillede titelrollen. SK synes her at benytte udtrykket i betydningen: kostume, måske også satirisk om præstekjolen.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 19

◀ **frygtagtigt** : frygtsomt, bange.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 19

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 24

◀ **Christus gik omkring i en ringe Tjeners Skikkelse** : hentyder til Kristushymnen i Fil 2,6-11, hvor Paulus skriver om Jesus Kristus: »han forringede sig selv, i det han tog en Tjeners Skikkelse paa, og blev Mennesker liig« (NT-1819), v. 7.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 26

◀ **som Skriften siger: bespyttet** : Der sigtes formentlig til Luk 18,32, hvor Jesus forudsiger sin lidelse og død med ordene: »Thi han skal overantvordes [overgives til] Hedningerne, og bespottes, forhaanes, og bespyttes« (NT-1819). Jf. Journaloptegnelsen NB3:29 (1847), i SKS 20, 258,31. Se dog også Mark 14,65 og 15,19.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 27

◀ **er godt at være** : allusion til beretningen om Jesu forklarelse på bjerget, hvor Peter siger til Jesus: »her er godt at være; vil du, da ville [vil] vi gjøre tre Boliger her; dig een, og Moses een, og Elias een«, Matt 17,4 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 28

◀ **som var det Livet om at gjøre** : som drejede livet sig om, som gjaldt det livet.

I trykt udgave: Bind 11 side 204 linje 30

◀ en **Prise**: (et) bytte.

I trykt udgave: Bind 11 side 205 linje 4

◀ **Man mener, Verden behøver ... ny Religion** : hentyder til de politiske omvæltninger, der indledtes med revolutionen i Paris feb. 1848, og hvis virkninger også nåede til Danmark (230,10). Se fx NB4:121 (1848), i SKS 20, 347f., og kommentaren hertil.

I trykt udgave: Bind 11 side 205 linje 9

◀ **naturligt** : naturligvis.

I trykt udgave: Bind 11 side 205 linje 14

◀ **har Behov** : har behov for, trænger til.

I trykt udgave: Bind 11 side 205 linje 17

◀ **høiligt fornødent** : i høj grad nødvendigt.

I trykt udgave: Bind 11 side 205 linje 18

◀ **feil Direction** : forkert retning el. angivelse af retning.

I trykt udgave: Bind 11 side 205 linje 26

◀ **Klangfigur** : symmetrisk figur, der dannes i tørt sand strøet på en vandret glas- eller metalplade, når man med en violinbue stryger på kanten af pladen og sætter den i svingninger. Fænomenet blev påvist 1787 af den ty. fysiker E.F.F. Chladni og diskuteret af bl.a. H.C. Ørsted, som i 1808 fik Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs sølvmedalje for sin afhandling »Forsøg over Klangfigurerne« i *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Skrifter for Aar 1807 og 1808* bd. 5, Kbh. 1810, s. 31-64. SK benytter udtrykket i den overførte betydning, at forståelsen ligesom stryger personen, så han afgiver et harmonisk mønster, der fuldstændig er i overensstemmelse med forståelsen.

I trykt udgave: Bind 11 side 205 linje 32

◀ **hvor stikker da Misligheden** : hvorpå beror da misforholdet.

I trykt udgave: Bind 11 side 205 linje 33

◀ **betræffende** : hvad angår.

I trykt udgave: Bind 11 side 205 linje 35

◀ **Dogmet om Arvesynden** : 208,15.

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 3

◀ **vidunderligt** : underfuldt, også: højst forunderligt.

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 5

◀ **Overgangen** : Det sted, hvor en kategori 'slår om' (181,17) i en anden, kaldes i den spekulative (hegelske) logik for en 'overgang'.

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 9

◀ **i Systemet gaaer ... med Nødvendighed** : Der hentydes til det filosofiske (hegelianske) system, hvori alt ordnes efter den såkaldte spekulative 'metode', der fremstiller begrebets udfoldelse i de forskellige vidensområder. If. den spekulative logik afspejler den dialektiske metode den modsigelse el. ufuldkommenhed i begrebet selv, der tvinger det over i sin modsætning ('negation') og herfra videre til at 'ophæve' denne i en højere enhed, hvor modsigelsen er 'forsonet' (210,4).

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 9

◀ **Græciteten** : 203,12.

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 12

◀ **den nyere Philosophies**: her fra Descartes (se følgende kommentar) til hegelianismen.

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 13

◀ **cogito ergo sum** : lat. 'jeg tænker, altså er jeg'. Den fr. filosof René Descartes brød med en lang metafysisk tradition, idet han spurgte om mulighederne for en sikker menneskelig erkendelse. Ved at rette sin tvivl mod enhver mulig sandhed fandt han det sikre faktum: 'jeg tænker', jf. kap. 4 i *Dissertatio de methodo* (lat., *Afhandling om metoden*, fr. 1637, lat. 1644), hvor han skriver: »Ego cogito, ergo sum« (lat. 'Jeg tænker, altså er jeg'). Jf. også 2. meditation i *Meditationes de prima philosophia (Meditationer over den første filosofi*, lat. 1641, fr. 1647), hvor Descartes ikke formulerer sætningen som et argument, men som en påstand: »cogito sum« (lat. 'jeg tænker; jeg er').

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 14

◀ **Dig skeer, som Du troer** : hentyder til beretningen i Matt 9,27-34 om Jesu helbredelse af de to blinde, hvor han siger til dem: »Det skal ske jer, som I tror«, v. 29. Se også Matt 8,13.

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 15

◀ **cito citissime** : lat. 'hurtigt, meget hurtigt', dvs. haster, haster meget (påskrift på breve).

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 23

◀ **geschwind wie der Wind** : fast ty. vending, 'hurtig som vinden'.

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 24

◀ **Actualitet** : formentlig også i den filosofiske betydning: handling, virkeliggørelse el. blot forandring, bevægelse.

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 27

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 34

◀ **et Interim** : en mellemtid, dvs. noget midlertidigt, foreløbigt, udsættende.

I trykt udgave: Bind 11 side 206 linje 35

◀ **Græciteten** : 203,12.

I trykt udgave: Bind 11 side 207 linje 18

◀ **Besmykkelse for** : udsmykning af, pynten på.

I trykt udgave: Bind 11 side 207 linje 22

◀ **Stormesteren for alle ... forstaae og forstaae** : Der sigtes til Sokrates (136,16), hvis uovertrufne ironi SK har afhandlet i *Om Begrebet Ironi* (1841). I Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale* (21d) siger Sokrates, at han har »det lille Forspring i Visdom, at jeg ikke bilder mig ind at besidde en Visdom, som jeg i Virkeligheden ikke har« (*Platons Skrifter* (136,16) bd. 1, s. 270). Hos Diogenes Laertios, 2. bog, kap. 5, afsnit 22, fortælles følgende anekdote: »Euripid havde leveret ham Heraklits Skrift, og spurgde, hvad han syntes derom? Da, siger man, han svarede: det jeg har forstaaet deraf, er retskaffen godt; jeg mener, at det, jeg ikke har forstaaet, er det ligeledes. Men her behøves en delisk Svømmer«, *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (161,18) bd. 1, s. 66. Se også mottoet for *Begrebet Angest* (1844), i *SKS* 4, 310. – **Stormesteren**: den mest fremragende person, især om kunstner, på et område (her ironien).

I trykt udgave: Bind 11 side 207 linje 30

◀ **Socrates forklarer ... forstaaet det** : 201,5.

I trykt udgave: Bind 11 side 207 linje 31

◀ **Christendommen gaaer lidt længere tilbage ... han forstaaer det** : hentyder til Rom 7,14-21, hvor Paulus taler om frihed fra loven: »Thi vi vide, at Loven er aandelig; men jeg er kødelig, solgt under Synden. Thi jeg forstaaer ikke, hvad jeg gjør; det, jeg vil, gjør jeg ikke, men hvad jeg hader, det gjør jeg. Men gjør jeg det, som jeg ikke vil, da giver jeg Loven det Vidnesbyrd, at den er god. Men nu gjør ikke jeg det mere, men Synden, som boer i mig. Thi jeg veed, at i mig, det er, i mit Kød, boer ikke Godt; Villien har jeg vel, men at udrette det Gode formaaer jeg ikke; thi det Gode, som jeg vil, det gjør jeg ikke; men det Onde, som jeg ikke vil, det gjør jeg. Dersom jeg da gjør det, som jeg ikke vil, saa er det ikke mere mig, der udretter det, men Synden, som boer i mig. Saa finder jeg da den Lov hos mig, i det jeg vil gjøre det Gode, at det Onde hænger ved mig« (NT-1819). Sml. Jak 4,17.

I trykt udgave: Bind 11 side 207 linje 32

◀ **Aktor** : anklager.

I trykt udgave: Bind 11 side 208 linje 3

◀ **Omfang** : rækkevidde, gebet.

I trykt udgave: Bind 11 side 208 linje 6

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 11 side 208 linje 12

◀ **at der skal en Aabenbaring ... dybt den stikker** : I kladden har SK efter 'der' slettet følgende tilføjelse:

»(som den augsburgske Confession og andre Symboler saa udtrykkeligt indskærpe)« (*Pap.* VIII 2 B 165,2). Se art. 2 »Om Arvesynden« i *Confessio Augustana*, i A.G. Rudelbach *Den Augsburgske Troesbekjendelse* (195,6), s. 46: »Iligemaade [ligeledes] lære de [reformatorerne], at efter Adams Fald alle Mennesker, som naturlig fødes, undfanges og fødes i Synden; det er: at de alle fra Moders Liv af ere fulde af ond Lyst og Tilbøielighed, og kunne [kan] ikke af Naturen have nogen sand Guds frygt eller nogen sand Troe til Gud, og at denne medfødte Syge eller oprindelige Brøst er i Sandhed Synd, hvilken fordømmer og paafører ogsaa nu den evige Død saa mange, som ikke formedelst [i kraft af] Daaben ved den Hellige Aand vorde gjenfødte« (*Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche. Herausgegeben im Gedenkjahr der Augsburgischen Confession 1930*, 11. udg. [ty./lat.], Göttingen 1992 (forkortet *Die Bekenntnisschriften*), s. 53). Se også Luthers andet bekendelseskraft fra 1536 *Artikel christlicher Lehre*, i 1541 overs. til lat. som *Articuli christianae doctrinae* el. *Articuli Smalcaldici* (på da. kendt som *De schmalkaldiske Artikler*), 3. del, 1 »De Peccato« (»Om Synden«), 3: »Hoc peccatum haereditarium tam profunda et tetra est corruptio naturae, ut nullius hominis ratione intelligi possit, sed ex Scripturae patefactione agnoscenda et credenda sit« (»Denne arvesynd er en så dyb og hæsliq fordærvelse af naturen, at den ikke kan indses af noget menneskes fornuft, men må erkendes og tros ud fra Skriftens åbenbaring«), K.A. Hase *Libri symbolici*, 2. udg., Leipzig 1837 [1827], ktl. 624, s. 317 (*Die Bekenntnisschriften*, s. 434). Se endvidere det lutherske bekendelseskraft *Formula Concordiae* (da. *Konkordieformlen*) fra 1577-78, udg. i 1580 på ty. og i 1598 på lat., 1. del »Epitome«, 1 »De Paccato Originis« (»Om den oprindelige synd«, dvs. om arvesynden), 9: »Hoc quantum sit malum, verbis revera est inexplicabile, neque humanae rationis acumine indagari, sed duntaxat per verbum Dei revelatum agnosci potest« (»Hvor ond den er, er virkelig uforklarligt i ord, og kan ikke spidsfindigt udforskes ved den menneskelige fornuft, men kun erkendes gennem Guds åbenbarede ord«), *Libri symbolici*, s. 574f. (*Die Bekenntnisschriften*, s. 772). Og 2. del »Solida Declaratio«, 1 »De Peccato Originis«, 8: »Praeterea, quid et quantum sit hoc ingens haereditarium malum, id nulla humana ratio indagare, aut agnoscere potest, sed, (ut Smalcaldici Articuli loquuntur) ex Scripturae Sacrae patefactione discendum et credendum est« (»Desuden, hvad og hvor stor denne overmåde onde arvesynd er, det kan ingen menneskelig fornuft vide eller erkende, men (som De schmalkaldiske Artikler siger) det må læres og tros ud fra Den hellige Skrifts åbenbaring«), *Libri symbolici*, s. 639 (*Die Bekenntnisschriften*, s. 847). Se også journaloptegnelsen NB:79 (1846), i *SKS* 20, 69, hvor SK henviser til Luther.

I trykt udgave: Bind 11 side 208 linje 15

◀ **som saa** : som følger, sådan her.

I trykt udgave: Bind 11 side 208 linje 17

◀ **At dette er saaledes ... Uvidenhed o. desl.** : I § 82 »Syndens Begreb« i *Hutterus redivivus* (194,4) hedder det, at synden må »hverken fremstilles som et nødvendigt Skin og som det blot Negative i Verdensudviklingen, (hvortil Pantheisterne nødes), ei heller som det nødvendige Gjennemgangspunct til aandelig Udvikling (de NKD.s [nykirkelige dogmatikeres] sædvanlige Mening), - thi i begge Tilfælde betragtes Synden som nødvendig begrundet i den guddl. [guddommelige] Verdensorden, altsaa ikke som Synd«; synden må derimod forstås »som et Frafald fra Gud, tilstedet, for at Skabningerne kunde være frie, udgaet fra disses Egenvillie, fælles for Mskeheden [menneskeheden], og dog alligevel ikke nødvendigt«, s. 202f. I SKs referat af Ph. K. Marheinekes forelæsninger over »Die Christliche Dogmengeschichte« oplyses det, at de ældre dogmatikere bestemte arvesynden negativt som »defectus justitiæ originalis« (»tabet af den oprindelige retfærdighed«) og positivt som »Hang til Synd, Lyst til det Forbudne, concupiscentia [begær], altsaa ikke blot i Legemet, ikke blot i Uvidenhed og Uforstand, ikke blot i Skrøbelighed forraader denne Slethed sig, men der gives Laster der udføres med den største Besindighed«, Not9:1, i *SKS* 19, 260,4-8 (om Marheinekes forelæsninger, se indledningen til kommentarerne til Notesbog 9 i *SKS* K19, 331f.). - **den orthodoxe Dogmatik og Orthodoxien**: Ved ortodoksi forstås her dels den gammelprotestantiske ortodoksi (rettroenhed), en dogmatisk retning, som - især i det 17. årh. - søgte at udarbejde en systematisk fremstilling af Luthers teologi for at forsvare den mod katolicismen, dels de lutherske ortodokse dogmatikere i det 19. årh. - **pantheistisk**: if. den anskuelse, at naturen el. verden i sin totalitet er Gud. Der sigtes især til den hegelianske filosofi, der dels opfattede Gud som identisk med verdensåndens historiske udvikling, dels opfattede det onde som det blot tilsyneladende onde, der er et nødvendigt, negativt stadium på vejen mod det højere gode. - **o. desl.**: og deslige.

I trykt udgave: Bind 11 side 209 linje 3

◀ **det Foregaaende ... fæstes Ende** : se *SKS* 11, 206.

I trykt udgave: Bind 11 side 209 linje 8

◀ **det faldne Menneske** : dvs. mennesket efter syndefaldet, jf. syndefaldsberetningen i 1 Mos 3.

I trykt udgave: Bind 11 side 209 linje 12

◀ **Dogma** : af gr. dogme, trossætning, læresætning.

I trykt udgave: Bind 11 side 209 linje 13

◀ **Hold** : grundlag, støtte, holdepunkt.

I trykt udgave: Bind 11 side 209 linje 15

◀ **en saakaldet spekulativ Dogmatik ... Synden er en Position** : se fx SKs referat af Ph. K. Marheinekes forelæsninger over »Die Christliche Dogmengeschichte«, hvor det hedder: »Den med Tænkningen af det Onde sig identificerende Wollen. Her først er Msk. [mennesket] i Modsigelse med sig selv. Det bliver virkelig idet Frihed og Nødv: [nødvendighed], Frihed og Lov skiller ad og sætter sig mod hinanden, og derved den som Ufrihed sig sættende Frihed. Bevidstheden har nu det til sit Indhold at der er den Loven modstridende Frihed. – Det Onde er derfor ikke virkelig, men i Vorden, i Entstehen og Vergehen, det Væsen der blot er Væsen og som saadant U-Væsen, der ikke gaaer videre til Begrebet; det forvandler Alt Væsentligt, alt virkelig Væsentligt, til noget Timeligt og Rummeligt og derved til Uvæsen. (...) Det er i sig ikke noget Virkeligt, det er an sich das Nichtige, das Negative des Wirklichen, det er [dvs.], det er et positivt, idet det beviser sig paa det Gode. Det Onde er en Position i Negationen«, Not9:1, i SKS 19, 257f. – **spekulativ Dogmatik**: Betegnelsen blev benyttet af forskellige positioner inden for den spekulative teologi, der har sin forudsætning i Schellings og Hegels spekulative filosofi, og som bygger på den grundantagelse, at der gives en positiv bestemmelse af forholdet mellem teologi og filosofi hhv. tro og fornuft. Den spekulative dogmatik søger på filosofisk og videnskabelig vis at reformulere og metodisk udvikle de kristne dogmer i en begrebslig systematik som en organisk sammenhængende helhed. Her sigtes først og fremmest til højre-hegelianerne Ph. K. Marheineke, Karl Daub og H.L. Martensen. For en nærmere bestemmelse af den spekulative dogmatik, se fx H.L. Martensens forelæsninger om »Speculativ Dogmatik«, hvoraf SK har refereret de første 23 paragraffer i Journalen KK:11, i SKS 18, 374-386.

I trykt udgave: Bind 11 side 209 linje 17

◀ **sætter** : 129,22.

I trykt udgave: Bind 11 side 209 linje 22

◀ **Detaschement** : egl. detachment, dvs. mindre militær styrke, som er adskilt fra hovedstyrken, og som har en særlig opgave.

I trykt udgave: Bind 11 side 209 linje 26

◀ **Man forsikkrer den ene ... en Position** : Hvem der nærmere sigtes til, er ikke identificeret. – **abrenuntierer**: frasiger sig, forsager, afsværges.

I trykt udgave: Bind 11 side 209 linje 27

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 2

◀ **Negationens Negation** : I den hegelianske sprogbrug betegner 'negationens negation' en elementær dialektisk tretrinsbevægelse i begrebets udvikling. Denne logiske trehed fremstiller J.L. Heiberg i § 15 af »Det logiske System« på denne måde: »at det første Led betegner det Hvilende, det andet dettes Bevægelse ud af sig selv, og det tredje Bevægelsens Resultat; eller: det første betegner det umiddelbart Positive eller Abstracte, det andet det Negative eller Dialectiske, og det tredje Negationens Negation, d. e. det medierede Positive eller det Speculative, Det, som har Negationen i sig selv; eller: det første betegner Uendeligheden som umiddelbar, det andet Endeligheden, og det tredje reproducerer Uendeligheden, men i en concretere Bestemmelse, nemlig indbefattende det andet Leds Endelighed eller Negation. Overalt er det tredje Led Eenheden af de to første; hele Udviklingen er et Kredsløb, hvori det tredje Led falder sammen med det første, men efter at have vundet en højere Betydning«, *Perseus, Journal for den speculative Idee*, udg. af J.L. Heiberg, bd. 1-2, Kbh. 1837-38, ktl. 569; bd. 2, s. 30f. Hvis synden således opfattes som en negation af det gode, så må angeren forsones denne modsætning ved atter at negere synden og dermed etablere en højere positiv enhed.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 4

◀ **vistnok** : visselig, sandelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 6

◀ **Gramaticalske** : dvs. grammatiske.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 8

◀ »**Overgangen**◀ : 206,9.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 11

◀ **Sub specie æterni, æterno modo o. s. v.** : lat., egl. 'sub specie aeternitatis', 'under evighedens synspunkt', hhv. 'ud fra det eviges måde'. Begge udtryk, der betegner det samme, stammer fra Spinozas filosofi, jf. fx hans hovedværk *Ethica* (1677), 5. bog, læresætning 29, i *Benedicti de Spinoza opera philosophica omnia* (157,30), s. 424. Udtrykket 'aeternus modus', en 'evig måde', forekommer i *Ethica*, 5. bog, læresætning 40, jf. *Opera*, s. 429. SK benytter ofte udtrykkene om den spekulative idealisme, men her er det opfattet bredt: set fra det højeste, abstrakte synspunkt.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 12

◀ **Spatierende** : det, der giver udstrækning i rum; det adskillende.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 13

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', netop derved; uden videre.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 14

◀ **in abstracto** : lat. abstrakt, abstraherende.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 16

◀ **Imperfectum (...) Perfectum** : ufuldendt, uafsluttet hhv. fuldendt, afsluttet; grammatiske betegnelser for udsagnsordenes tidsformer (verbernes tempus).

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 17

◀ **poneres**: logisk term svarende til at 'sætte' (129,22). Af 'ponere' kommer det 'positive', altså egl. 'det satte' ('positum'). I den spekulative (hegelske) logik består metoden af en vekslen ml. at ponere (sætte) og at hæve el. ophæve.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 21

◀ **den rene Tænkning** : dvs. den abstrakte, spekulative (hegelske) logik.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 21

◀ **fortjenstligt** : fortjenstfuldt.

I trykt udgave: Bind 11 side 210 linje 35

◀ **Hylding** : hyldest.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 4

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 9

◀ **vistnok** : helt sikkert, sandelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 15

◀ **socratic Uvidenhed** : dvs. det at Sokrates intet vidste (201,9) og derfor måtte udspørge sin samtid om den viden, den mente at besidde.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 16

◀ **ret** have: virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 18

◀ **Socrates's Uvidenhed var en Art Gudsfragt og Gudsyndelse** : Der sigtes til *Sokrates' Forsvarstale* (28e-29a), hvor Sokrates (136,16) bemærker: »Nu har ogsaa Gud anvist mig en Post – saadan har jeg da opfattet det selv –, idet han har paalagt mig at bruge mit Liv til at søge Sandheden og prøve mig selv og andre. Hvis jeg saa i denne Kamp, hvor det dog er Gud, der er min Overordnede, viste mig fejl og løb fra min Post, angst for Døden eller anden Fare, vilde det da ikke være forargeligt? Jo, det vilde det i Sandhed være! I

saa Fald kunde man med Rette anklage mig for Domstolen med Paastand om, at jeg ikke anerkender Guder, siden jeg er ulydig mod Orakelordet og frygter Døden og altsaa bilder mig ind at vide Besked, skønt jeg ikke ved Besked« (*Platons Skrifter* (136,16) bd. 1, s. 278f.). Den guddommelige karakter af Sokrates' uvidenhed har SK behandlet i *Om Begrebet Ironi*, i *SKS* 1, 217-222.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 19

◀ **Gudsfrygt er Viisdoms Begyndelse** : hentyder til SI 111,10, hvor det hedder: »HERRENS Frygt er Viisdoms Begyndelse, en god Klogskab for alle dem, som gjøre derefter; hans Lov bestaaer altid« (GT-1740); se også Ordspr 1,7; 9,10.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 21

◀ **Dyb befæstedes dem imellem** : spiller på Jesu lignelse om den rige mand og Lazarus i Luk 16,19-31, hvor den rige mand i dødsriget beder Abraham sende Lazarus over til sig for at læske hans tunge med lidt vand. Abraham afslår og siger, at der er »imellem os og Eder et stort Svælg befæstet, at de, som ville fare herfra ned til Eder, kunne ikke, og de kunne ikke heller fare derfra over til os«, v. 26 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 25

◀ **philosophice** : lat. på filosofisk vis, filosofisk.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 26

◀ **poetice** : lat. på poetisk vis, digterisk.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 26

◀ **løb i Eet** : flød sammen.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 27

◀ **kjendte Guddommen ... Vidende** : 201,9. – **kjendte (...) ham at være**: regnede ham for.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 27

◀ **Systemet** : sigter til det spekulative (hegelianske) system.

I trykt udgave: Bind 11 side 211 linje 35

◀ **en Stigen** : 176,23.

I trykt udgave: Bind 11 side 212 linje 2

◀ **Potentsation** : forhøjelse, intensivering.

I trykt udgave: Bind 11 side 212 linje 3

◀ **Liden** : 148,11.

I trykt udgave: Bind 11 side 212 linje 3

◀ **Synden bort saa ganske, at den er som druknet i Havet** : spiller formentlig på Mika 7,19: »han viser os atter barmhjertighed / og træder al vor skyld under fode. / Du kaster alle vore synder / i havets dyb!«

I trykt udgave: Bind 11 side 212 linje 26

◀ **underlægger Alt under Synd** : jf. Gal 3,22, hvor Paulus skriver: »Men Skriften haver indsluttet Alt under Synd, at Forjættelsen ved Jesu Christi Tro skulde blive givet dem, som troe« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 213 linje 1

◀ **»Efter ved en Aabenbaring ... være sig selv«** : citat fra *SKS* 11, 208,29-31.

I trykt udgave: Bind 11 side 213 linje 7

◀ **vel agte paa** : i høj grad give agt på.

I trykt udgave: Bind 11 side 213 linje 12

◀ **vistnok** : visselig, sandelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 213 linje 25

◀ **Fortjenstligt** : fortjenstfuldt, prisværdigt.

I trykt udgave: Bind 11 side 213 linje 26

◀ **som Skriften siger »at udspyttes.«** : sigter til Åb 3,15-16, hvor Johannes skriver til menigheden i Laodikea: »Jeg veed [kender] dine Gierninger, at du er hverken kold eller varm; gid du var kold eller varm! Derfor, efterdi [eftersom] du er lunken, og hverken kold eller varm, vil jeg udspye dig af min Mund« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 213 linje 30

◀ **Hengesæk** : el. hængesæk, hængedynd.

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 1

◀ **Christenhed** : 138,16.

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 7

◀ **Tilsætninger** : tilføjelser.

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 10

◀ **taget Christendommen forfængelig** : anvendt kristendommen på en sådan måde, at den misbruges, vanhelliges, gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 11

◀ **befordres** : ansættes i embedsstilling.

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 14

◀ **dog er det Ord »Kald« ... tilhørende det Gudelige** : dvs. at ordet 'kald' forstås som et kald, der vedrører forholdet til Gud el. kommer fra Gud. Jf. Martin Luthers lære om livet i kald og stand, som fx kommer til udtryk i kap. 2 »Om Guds Gierninger«, afsnit 2, § 4, i *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler* (af N.E. Balle og C.B. Bastholm, oftest omtalt som *Balles Lærebog*), Kbh. 1824 [1791], ktl. 183, s. 24: »Enhver bør ansee den Stand, hvori han er sat, som et Kald af Gud, til at stifte den meeste og bedste Nytte, der efter Omstændighederne kunde ved ham tilveiebringes.« Her henvises til 1 Kor 7,20, hvor Paulus skriver: »Hver blive i den Stand, som han er kaldet udi« (NT-1819). Om 'kald' el. 'kaldelse' som Guds frelsestilbud til mennesker, se fx 2 Pet 1,10-11: »Derfor, Brødre, anvender des mere Fliid at befæste Eders Kald og Udvælgelse (...). Thi saaledes skal Eder rigeligen gives Indgang i vor Herres og Frelsers Jesu Christi evige Rige« (NT-1819). Se i øvrigt § 112 »Vocatio« (»Kaldelse«) i *Hutterus redivivus* (194,4), s. 291f. Om præsters kaldelse og beskikkelse, se § 125 »Status hierarchicus triplex« (»Den trefoldige hierarkiske stand«), s. 326-332, hvor det s. 327 hedder: »Til at blive Geistlig hører: indre guddl. [guddommelig] Kaldelse (...), udvortes Kaldelse gennem den beskikkede Øvrighed (...) og kirkl. [kirkelig] Indvielse (ordinatio [ordination]).«

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 17

◀ **Christenheden** : 138,16.

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 19

◀ **in puris naturalibus** : lat. 'i ren naturlig tilstand', dvs. helt afklædt, uden omsvøb.

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 22

◀ **»Kald« betyder et Embede** : sigter her især til et præsteembede. Om præsternes kald til embedet, 214,17.

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 23

◀ **at En har et Kald at give bort** : Når et præsteembede var bekendtgjort som ledigt i *Departementstidenden*, skulle ansøgning inden seks uger indgives til biskoppen i det pågældende stift, som derefter indsendte den med sin udtalelse til kultusministeren (dvs. ministeren for kirke- og skolevæsen); endelig indstillede kultusministeren til kongen, hvem embedet burde tildeles. I den forstand kan en biskop, ikke mindst biskop J.P. Mynster som kongens personlige rådgiver, og en kultusminister siges at have 'et kald at give bort'.

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 24

◀ **Søgne** : hverdagsagtige, verdslige.

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 31

◀ **Prokurator** : person, som fører sager for andre, sagfører.

I trykt udgave: Bind 11 side 214 linje 31

◀ **som naar Præsten ... at bede er gavnligt** : En tanke, som SK har optegnet flere gange i sine journaler (fx NB2:183 (1847), i SKS 20, 213), men altid uden at specificere hvem, der sigtes til. Se dog fx J.P. Mynsters prædiken på sjette søndag efter påske, »Bønnens gavnlige Virkning til at vække vore Siele«, i *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret*, 3. opl., bd. 1-2, Kbh. 1837 [1823], ktl. 229-230 og 2191; bd. 2, s. 14-25, især s. 18: »Bønnen er først en Tilbedelse, en levende, af dyb Ærefrygt ledsaget Forestilling af Gud, den Alfuldkomne, den Hellige, Almægtige, Alvise, Algode, og allerede som saadan maa den have den gavnlige Virkning.« Og s. 20: »For det Andet er Bønnen en Taksigelse, eller burde dog være det, thi det sømmer os vist ikke at træde frem for Gud, og dog forglemme hans Velgierninger.« Og endelig s. 22: »Videre er Bønnen, eller bør den dog være forbunden med Selvprøvelse.«

I trykt udgave: Bind 11 side 215 linje 10

◀ **en Salighed, som overgaaer al Forstand** : allusion til Fil 4,7, hvor Paulus skriver, at Guds fred »overgår al forstand«.

I trykt udgave: Bind 11 side 215 linje 14

◀ **uskateerlige** : dvs. uskatterlige, uvurderlige.

I trykt udgave: Bind 11 side 215 linje 15

◀ **Anticlimax** : af gr. klimaks, trappe, stige; inden for retorikken den figur at lade beslægtede led således følge efter hinanden, at begrebet udtrykkes svagere og svagere, og inden for dramaturgien det forhold, at en opbygget spænding opløser sig uden at kulminere.

I trykt udgave: Bind 11 side 215 linje 15

◀ **Omfang** : område, gebet.

I trykt udgave: Bind 11 side 215 linje 19

◀ **tre Flasker, eller tre Hjorte** : Der fandtes lige uden for København en kro med navnet »De tre Flasker« el. blot »Tre Flasker«, mens der inde i København lå en gammel gæstgivergård med navnet »De tre Hjorter« el. blot »Tre Hjorter«; den blev mest besøgt af folk fra landet, akkurat som i Holbergs komedie *Den ellefte Junii* (jf. 1. akt, 4. scene og 2. akt, 1. scene; opført 1723).

I trykt udgave: Bind 11 side 215 linje 21

◀ **angive sig selv** : røbe, afsløre sig selv el. indrømme over for sig selv.

I trykt udgave: Bind 11 side 215 linje 26

◀ **aktuel ny Synd** : 'Aktuel synd', dvs. virkelig synd el. gerningssynd, er et fast teologisk begreb (194,4). Se også *Begrebet Angest* (1844), i SKS 4, 333, og kommentarerne hertil.

I trykt udgave: Bind 11 side 217 linje 6

◀ **»Alt hvad der ikke er af Tro er Synd«** : 196,22.

I trykt udgave: Bind 11 side 217 linje 8

◀ **anslaaes slet ikke** : medregnes slet ikke, tillægges slet ingen betydning.

I trykt udgave: Bind 11 side 217 linje 13

◀ **Fortabelsens Afvei** : spiller på Matt 7,13, hvor Jesus siger: »Gå ind ad den snævre port; for vid er den port, og bred er den vej, der fører til fortabelsen, og der er mange, der går ind ad den.«

I trykt udgave: Bind 11 side 217 linje 19

◀ **ret** : fuldstændig, aldeles.

I trykt udgave: Bind 11 side 217 linje 21

◀ **ikke kan vindes Hævd paa stjaalet Gods** : I almindelighed kunne man ikke vinde hævd på stjålen ejendom, men if. gældende ret kunne denne bestemmelse suspenderes efter 20 års besiddelse, når man ikke havde været vidende om, at ejendommen var stjålet, jf. *Chr. V's Danske Lov* (1683), 5. bog, kap. 5, art. 1.

I trykt udgave: Bind 11 side 218 linje 5

◀ **ponerende** : 210,21.

I trykt udgave: Bind 11 side 218 linje 10

◀ **Ordsprog siger, at synde ... er diævelsk** : I sin fulde form er det gl. ordsprog optegnet som nr. 9920 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (171,35) bd. 2, s. 392: »At synde er menneskeligt, at blive i Synden er djævelsk, men at staa op fra Synden er kristeligt«.

I trykt udgave: Bind 11 side 218 linje 18

◀ **desultoriske** : springende, usammenhængende.

I trykt udgave: Bind 11 side 218 linje 20

◀ **et Jernbanetog** : Danmarks første togstrækning, fra regnet hertugdømmerne, mellem København og Roskilde var netop åbnet i sommeren 1847.

I trykt udgave: Bind 11 side 218 linje 23

◀ **sandselig** : i sin ydre fremtræden.

I trykt udgave: Bind 11 side 218 linje 30

◀ **hvad Shakspeare lader Macbeth ... Kraft und Stärke** : ty. »Gerninger, der er udsprunget af synd, får kun kraft og styrke gennem synd«. I 3. akt, 2. scene, i Shakespeares tragedie *Macbeth*, taler den fortvivlede Macbeth til sin kone; han mener, at mordet på Duncan 'styrkes' af det nye mord på Banquo, altså svarende til at 'den ene Synd føder ny Synd af sig'. Der citeres efter *Shakspeare's dramatische Werke* (154,10) bd. 12, 1840, s. 314; SK skriver dog »Sünde« (synd) for »Sünden« (synder). Datidens da. oversættelse *Macbeth. Tragedie i fem Acter. Efter Shakspeare og Schiller bearbejdet til Opførelse paa den danske Skueplads* ved P. Foersom, Kbh. 1816, s. 65, er meget fri og i forhold til den ty. oversættelse misvisende. – **Shakspeare**: skrivemåde benyttet såvel i den ty. oversættelse som i Foersoms da. overs., William Shakespeare (1564-1616), eng. dramatiker og lyriker.

I trykt udgave: Bind 11 side 219 linje 1

◀ **vistnok** : visselig, sandelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 219 linje 7

◀ **og** kun: også.

I trykt udgave: Bind 11 side 219 linje 18

◀ **paa eget An- og Tilsvaer** : formel juridisk form: som man selv må indestå for.

I trykt udgave: Bind 11 side 219 linje 19

◀ **løst** : bragt til ophør, ophævet.

I trykt udgave: Bind 11 side 219 linje 24

◀ **Springfjederen afspændt** : dvs. fjederens spænding ophævet, slappet.

I trykt udgave: Bind 11 side 219 linje 26

◀ **impetus** : lat. drift, tilskyndelse, kraft.

I trykt udgave: Bind 11 side 219 linje 29

◀ **traadte fristende til ham** : kom forledende, lokkende hen til ham.

I trykt udgave: Bind 11 side 220 linje 6

◀ **»frist mig ikke«** : allusion til beretningen om Jesu fristelse i ørkenen (Matt 4,3); sml. fx *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), i SKS 9, 184.

I trykt udgave: Bind 11 side 220 linje 7

◀ **diætetisk** : vedr. den foreskrevne levevis.

I trykt udgave: Bind 11 side 220 linje 15

◀ **Sideblik** : øjekast el. skelen til siden.

I trykt udgave: Bind 11 side 220 linje 15

◀ **hvorom vi nu skulle handle** : som vi nu skal behandle.

I trykt udgave: Bind 11 side 220 linje 28

◀ **Potentsationen** : det at den tiltager, intensiveres.

I trykt udgave: Bind 11 side 221 linje 3

◀ **100 Rdlr. (...) 1000 Rdlr.** : 148,33.

I trykt udgave: Bind 11 side 221 linje 5

◀ **skaffe** : gøre.

I trykt udgave: Bind 11 side 221 linje 12

◀ **piner (...) det Dæmoniskes yderste Kræfter ud** : presser det dæmoniskes sidste kræfter ud.

I trykt udgave: Bind 11 side 221 linje 19

◀ **Replik af Mephistopheles ... som fortvivler** : Der sigtes til Mefistofeles' afsluttende replik i 'skov og hule-scenen' i 1. del af Goethes *Faust*, v. 3372f., i *Goethe's Werke* (172,24) bd. 12, 1828, s. 176, hvor det hedder: »Nichts Abgeschmackters find' ich auf der Welt / Als einen Teufel der verzweifelt«.

I trykt udgave: Bind 11 side 221 linje 25

◀ **Aerostat** : luftballon, luftskib.

I trykt udgave: Bind 11 side 221 linje 32

◀ **Replik af Macbeth ... Ruhm und Gnade** : ty. »fra nu af er der ingen alvor mere i livet; alt er ligegyldigt, død er ry og nåde«. Der henvises til 2. akt, 2. scene (originaltekstens 2. akt, 3. scene) af Shakespeares (219,1) tragedie *Macbeth* i *Shakspeare's dramatische Werke* (154,10) bd. 12, 1840, s. 301. Replikken er udeladt i datidens da. oversættelse (219,1). – **Replik**: 146,22.

I trykt udgave: Bind 11 side 222 linje 10

◀ **sees (...) fejl af** : tages el. gås fejl af; misforstås.

I trykt udgave: Bind 11 side 222 linje 24

◀ **ordentlig** : ligefrem, formelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 222 linje 26

◀ **Underfundighed** : svigefuldhed, listighed, lumskhed.

I trykt udgave: Bind 11 side 222 linje 29

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse.

I trykt udgave: Bind 11 side 223 linje 4

◀ **Omineuse** : varslende, betydningsfulde; skæbnesvangre.

I trykt udgave: Bind 11 side 223 linje 10

◀ **indløbe** : anføre.

I trykt udgave: Bind 11 side 223 linje 17

◀ **kjende sig (...) til Rette** : formentlig i betydningen: finde sig til rette el. orientere sig.

I trykt udgave: Bind 11 side 223 linje 19

◀ **angiver sig selv** : afslører, røber sig selv.

I trykt udgave: Bind 11 side 223 linje 24

◀ **de gamle Opbyggelsesskrifter ... i det Gode** : hentyder til opbyggelsesskrifter af forfattere som Johann Tauler (o. 1300-61), Thomas a Kempis (Thomas Hemerken fra Kempen, o. 1380-1471), Johann Arndt (1555-1621) m.fl. Se fx 1. bog, kap. 13 »Om at undertrykke Fristelserne«, i *Thomas a Kempis, om Christi Efterfølgelse, fire Bøger*, overs. og på ny udg. af J.A.L. Holm (med en indledning og en beskrivelse af Thomas a Kempis' levnedsløb af A.G. Rudelbach), 3. udg., Kbh. 1848 [1826], ktl. 273, s. 15-17.

I trykt udgave: Bind 11 side 224 linje 4

◀ **skuffende** : bedragerisk, illusorisk.

I trykt udgave: Bind 11 side 224 linje 18

◀ **fortvivle om** : 175,19.

I trykt udgave: Bind 11 side 225 linje 2

◀ **i det Foregaaende** : se SKS 11, 194,27.

I trykt udgave: Bind 11 side 225 linje 28

◀ **først i Christo er det ... og Maal** : se SKS 11, 197.

I trykt udgave: Bind 11 side 226 linje 1

◀ **Haandgemænge** : dvs. håndgemæng, slagsmål.

I trykt udgave: Bind 11 side 226 linje 12

◀ **cominus (...) eminus** : lat. 'på nært hold', dvs. i nærkamp, hhv. 'på afstand', dvs. i fjernkamp. Begge udtryk tilhører det rom. militærsprog.

I trykt udgave: Bind 11 side 226 linje 14

◀ **underligt** : forunderligt.

I trykt udgave: Bind 11 side 226 linje 15

◀ **i akustisk Forstand** : hvad angår lydforholdene og betingelserne for at kunne høre (rigtigt).

I trykt udgave: Bind 11 side 226 linje 15

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', netop derved (langt borte).

I trykt udgave: Bind 11 side 226 linje 21

◀ **sees (...) Feil af** : tages el. gås fejl af; misforstås.

I trykt udgave: Bind 11 side 226 linje 26

◀ **fra den Tid man har afskaffet ... det eneste Regulativ** : sml. journaloptegnelsen NB3:32 (1847), hvor det bl.a. hedder: »Den hele moderne Tid har overalt tabt Forestillingen om, at der er et »Skal« til, i Politik fremfor Alt. Ved Hjælp af Orthodoxien har Xstd. [kristendommen] ogsaa tabt sit »Skal«. See her stikker Ulykken. Man behøver ikke at være en Prophet, for at see, at det vil koste adskilligt for at faae dette Forhold ordnet igjen, koste de redelige Missionairer lige saa meget som det engang at indføre Xstd. i et hedensk Land; thi nu gjælder det at indføre den i Xstheden [kristenheden]«, SKS 20, 261. Med »Orthodoxien« i denne optegnelse hentyder SK især til Grundtvig og hans tilhængere. – **Regulativ**: princip, rettesnor. Udtrykket

kunne hentyde til den kantiske filosofi med dens tale om 'den regulative idé'; også det moralske imperativ 'du skal' erindrer om den ty. filosof I. Kant.

I trykt udgave: Bind 11 side 226 linje 32

◀ **Horreur** : gysen, forfærdelse.

I trykt udgave: Bind 11 side 227 linje 6

◀ **Christenheden** : 138,16.

I trykt udgave: Bind 11 side 227 linje 13

◀ **epigramatisk** : dvs. epigrammatisk (179,1).

I trykt udgave: Bind 11 side 227 linje 19

◀ **Sky** : frygt, ængstelse.

I trykt udgave: Bind 11 side 227 linje 22

◀ **stikler lidt paa** : er lidt spydig, spotsk over for.

I trykt udgave: Bind 11 side 227 linje 31

◀ **Deri havde Jøderne ... vilde tilgive Synder** : se fx beretningen om Jesu helbredelse af den lamme i Kapernaum, Matt 9,1-8, hvor det fortælles: »Og Jesus gik om bord i en båd og satte over til sin egen by. Og se, der kom nogle til ham med en lam, der lå på en seng. Da Jesus så deres tro, sagde han til den lamme: 'Vær frimodig, søn, dine synder tilgives dig.' Men nogle af de skriftkloge sagde ved sig selv: 'Han spotter Gud.' Jesus så, hvad de tænkte, og sagde: 'Hvorfor tænker I ondt i jeres hjerte? Hvad er det letteste, at sige: Dine synder tilgives dig, eller at sige: Rejs dig og gå? Men for at I kan vide, at Menneskesønnen har myndighed på jorden til at tilgive synder' – da siger han til den lamme: 'Rejs dig, tag din seng og gå hjem!' Og han rejste sig og gik hjem. Da folkeskarerne så det, blev de grebet af frygt og priste Gud, der havde givet mennesker en sådan myndighed.«

I trykt udgave: Bind 11 side 227 linje 33

◀ **besynderlig** : usædvanlig, overordentlig.

I trykt udgave: Bind 11 side 227 linje 35

◀ **ordentligviis** : sædvanligvis, normalt.

I trykt udgave: Bind 11 side 227 linje 36

◀ **anpriser** : roser, anbefaler.

I trykt udgave: Bind 11 side 228 linje 5

◀ **christeligt er Alt forandret** : spiller på 2 Kor 5,17, hvor Paulus skriver: »dersom Nogen er i Christo, da er han en ny Skabning: det Gamle er forbiganget, see, Alt er blevet nyt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 228 linje 16

◀ **Læren om Gud-Mennesket** : dvs. den dogmatiske lære om Kristi to naturer: at Kristus som det menneske, i hvem Gud åbenbarede sig, forener den guddommelige og den menneskelige natur i sig. Se fx *Balles Lærebog* (214,17), kap. 4, § 3: »Guds Søn, Jesus Christus, er som Menneske kommet til Verden ved Fødsel af Jomfrue Maria. Han forenede sin guddommelige Natur med den menneskelige, som blev dannet i Moders Liv paa en for os ubegribelig Maade ved den Hellig Aands Kraft, saa at han er Gud og Menneske tillige, og virker stedse med begge sine Naturer«, s. 37f.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 5

◀ **betrygget** : sikret, garanteret.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 6

◀ **idelig og idelig** : atter og atter, bestandigt.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 7

◀ **taget forfængeligt** : anvendt på en sådan måde, at den (»Læren om Gud-Mennesket«) misbruges, vanhelliges, gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 8

◀ **først fornemt speculative, siden pøbelagtigt paa Gader og Stræder** : Med »fornemt speculative« hentydes til den hegelske filosofi, vel især til de højrehegelianske teologer, herunder de danske. Med »pøbelagtigt« osv. hentydes i teoretisk henseende til venstrehegelianerne, især Ludwig Feuerbachs materialistiske antropologi i *Das Wesen des Christentums* (1841; sml. ktl. 488), efter hvilken Gud er en projektion af menneskeslægtens behov, ønsker osv., og i praktisk henseende til de politiske bestræbelser i 1848, jf. s. 229f. – **speculative**: dvs. spekulativt.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 9

◀ **løb (...) ud paa Eet** : kom ud på ét.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 16

◀ **det hele Tilhæng** : den hele skare af disciple, tilhængere.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 20

◀ **Skal der holdes Orden ... det vil dog Gud** : hentyder formentlig til *Balles Lærebog* (214,17) kap. 1 »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 1, § 4: »Der maa være et høieste Væsen til fra *Evighed*, som haver skabt *Verden*, eller givet den sin Oprindelse og Indretning. Dette *Væsen* kaldes *Gud*; og denne *Gud* maae besidde den allerhøieste *Viisdom*, *Magt* og *Godhed*, eftersom der findes saa viis en Orden imellem de mange forskellige Ting, hvoraf *Verden* bestaaer, og alle disse Ting tiene til megen *Nytte*«, s. 6.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 21

◀ **han er ikke Forvirringens Gud** : frit citat fra 1 Kor 14,33, hvor Paulus skriver: »Thi Gud er ikke Forvirringens, men Fredens Gud« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 21

◀ **hvad Aristoteles kalder Dyre-Bestemmelsen: Mængden** : I 1. bog, kap. 5, af *Den Nikomacheiske Etik* (1095b 19) skelner Aristoteles ml. de forskellige måder at leve på: For 'mængden og de laveste lag' er den højeste lykke »det at gøre sig glad, og de er vel fornøjede med sanselige nydelser. (...) Mængden synes helt trælleagtigt at have valgt sig at leve som dyr« (Niels Møllers oversættelse). I 3. bog, kap. 11, af *Politikken* (1281b, 15-20) finder Aristoteles i nogle tilfælde en lighed ml. dyr og 'mængde'. – **Aristoteles**: gr. filosof, logiker og naturforsker fra Stageira i Thrakien (384-322 f.Kr.).

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 24

◀ **Abstraktum** : abstrakt, abstraktion, i grammatik betegnelse for abstrakte navneord.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 26

◀ **philosophice** : lat. på filosofisk vis, filosofisk.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 29

◀ **Læren om Gud-Mennesket** : altså ikke den ortodokse lære (229,5), men den spekulative (hegelianske) lære om gudmennesket som den hele menneskeslægt, som den især blev fremsat af David Friedrich Strauß i *Leben Jesu* (1835-36; da. 1842-43) og senere i hans dogmatik, hvor det bl.a. hedder: »Naar man tilskriver Ideen om den guddommelige og menneskelige Naturs Eenhed Realitet, (...) saa vil dette ikke sige, at den maa være blevet virkelig engang i eet Individ, som aldrig før eller senere. Det er slet ikke den Maade, paa hvilken Ideen pleier at virkeliggjøre sig, at udgyde hele sin Fylde i eet Exemplar og at være karrig mod alle andre, at afpræge sig fuldstændigt i hiin Ene, i alle øvrige derimod bestandig blot ufuldstændigt; men den vil udfolde sin Rigdom i en Mangfoldighed af Exemplarer, der gjensidig supplere hverandre, i Afvexlingen af Individuer, der sættes og ophæves. Som Gudmennesket opstilledes da Menneskeheden, og det erklæredes for Nøglen til den hele Christologie, at der som Subject for de Prædicater, hvilke Kirken tillægger Christus, istedetfor et Individuum sættes en Idee, i Betydningen af et reelt Slægtbegreb [jf. *Leben Jesu* bd. 2, § 151]«, *Fremstilling af den christelige Troeslære i dens historiske Udvikling og i dens Kamp med den moderne Videnskab*, overs. af H. Brøchner, bd. 1-2, Kbh. 1842-43 [ty. 1840-41], ktl. 803-804; bd. 2, s. 174

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 29

◀ **Som man saa i Staterne ... imponere Gud** : hentyder dels til de aktuelle politiske tilstande i Danmark,

som førte til enevældens fald i marts 1848 (230,10), dels til den spekulative, især (venstre)hegelianske teologi. I journaloptegnelserne NB3:15 og NB3:77 (i SKS 20, 250 og 281) fra slutningen af 1847 findes tilsvarende formuleringer. – **Conferentsraader**: Titlen benyttedes egl. om kongens rådgiver i vigtige sager; i almindelighed høj titel, der giver indehaveren rang i 2. rangklasse nr. 12. – **summa summarum**: lat. 'summernes sum', den samlede mængde.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 29

◀ **idem per idem** : lat. 'det samme ved det samme', dvs. den samme mening udtrykt med andre ord, der siger det samme.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 33

◀ **adskillige af de Philosopher ... Pøbelen er Gud-Mennesket** : 229,9. Blandt de da. højrehegelianere el. tidligere Hegelprægede filosoffer og teologer, som 'med væmmelse' vendte sig mod de politiske begivenheder i 1848, kan nævnes J.L. Heiberg og H.L. Martensen. – **Overvægt**: det at vægtes højere og tillægges større sandhed, magt osv.; overmagt.

I trykt udgave: Bind 11 side 229 linje 33

◀ **en Konge giver en friere Forfatning** : hentyder til Frederik VII, der blev konge i jan. 1848, og som den 21. marts overgik fra enevældig til konstitutionel konge, idet han under stærkt politisk pres lovede Danmark en ny forfatning; dette blev indfriet med Grundloven af 5. juni 1849.

I trykt udgave: Bind 11 side 230 linje 10

◀ **aldrig opkommet i noget Menneskes Hjerte** : 197,32.

I trykt udgave: Bind 11 side 230 linje 15

◀ **ligger (...) under** : ligger uden for, går ikke op i el. opfanges ikke af; sml. NB14:150.a (1849-50), i SKS 22, 435m.

I trykt udgave: Bind 11 side 230 linje 21

◀ **saa bliver den Negationen** : se SKS 11, 209f.

I trykt udgave: Bind 11 side 230 linje 27

◀ **cogito ergo sum** : 206,14.

I trykt udgave: Bind 11 side 231 linje 1

◀ **turde (...) være** : er formentlig.

I trykt udgave: Bind 11 side 231 linje 1

◀ **saa være** : være således.

I trykt udgave: Bind 11 side 231 linje 3

◀ **Affald** : frafald.

I trykt udgave: Bind 11 side 231 linje 13

◀ **Begrebet** : 206,9.

I trykt udgave: Bind 11 side 231 linje 13

◀ **disputere e concessis** : lat. argumentere 'ud fra det indrømmede', dvs. bygge en argumentation på synspunkter, som anerkendes af modparten.

I trykt udgave: Bind 11 side 231 linje 13

◀ **Læren om Slægtens Synd** : el. læren om menneskehedens synd, dvs. den kristelig-dogmatiske lære, at alle mennesker er syndere.

I trykt udgave: Bind 11 side 231 linje 30

◀ **saa lidet som ude ... noget Selskab** : citat fra den skriftemålstale, som indleder *Opbyggelige Taler i*

forskjellig Aand (1847), i SKS 8, 247,19-21, hvor der atter citeres fra »Ved en Grav« i *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* (1845), i SKS 5, 458,28.

I trykt udgave: Bind 11 side 231 linje 32

◀ **Gud-Mennesket** : 229,5.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 1

◀ **Ligheden mellem Gud og Menneske** : hentyder til beretningen om menneskets skabelse i 1 Mos 1,26, hvor Gud siger: »lader os gjøre et Menneske i vort Billede, efter vor Lignelse [det at ligne, lighed]« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 1

◀ **item** : lat. ligeledes, endvidere.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 5

◀ **Fordring paa en friere Forfatning** : 230,10.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 5

◀ **Abstrakta** : lat. abstrakter, dvs. abstrakte begreber, forhold, kategorier.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 6

◀ **overfare** : overkomme, magte.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 8

◀ **han kan ovenikjøbet tage sig af Spurvene** : 148,21.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 8

◀ **Gud er overhovedet en Ven af Orden** : 229,21.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 9

◀ **til den Ende er han ... han er allestedsnærværende** : se *Balles Lærebog* (214,17) kap. 1 »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 6: »Gud er *allestedsnærværende*, og virker med sin Kraft i alle Ting allevegne. Han er ingensteds borte fra sine Skabninger«, s. 14. Her henvises til SI 139,7-8.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 9

◀ **teleologisk** : formålsbestemt.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 16

◀ **den faldne Slægt** : menneskeslægten efter syndefaldet, jf. syndefaldsberetningen i 1 Mos 3.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 18

◀ **Abstraktum** : abstrakt, abstraktion, i grammatik betegnelse for abstrakte navneord.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 20

◀ **i Frygt og Bæven** : 234,32.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 23

◀ **taget forfængeligt** : anvendt på en sådan måde, at den (»Sagen«) misbruges, vanhelliges, gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 27

◀ **participere** : tage del i, deltage i.

I trykt udgave: Bind 11 side 232 linje 29

◀ **Abbreviatur** : forkortelse, sammenfatning.

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 1

◀ **comprehendit** : lat. dels begriber, dels omfatter.

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 2

◀ **befæster** : fastgør, fastlægger, funderer.

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 5

◀ **continentur** : lat. holdes sammen.

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 10

◀ **holde to Farver sammen** : sætter to farver ved siden af hinanden el. over for hinanden.

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 13

◀ **opposita juxta se posita magis illucescunt** : lat. modsætninger bliver mere synlige, når man anbringer dem ved siden af hinanden. – **illucescunt**: dvs. elucescunt, bliver synlig.

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 13

◀ **prædiceres** : udsiges.

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 14

◀ **via negationis (...)** **via eminentiæ** : lat. 'benægtelsens vej', hhv. 'fortrinlighedens vej'. Sigter til to hinanden supplerende veje, som skolastikerne og de ældre dogmatikere opstillede for at nå til erkendelse af Guds egenskaber: På 'via negationis' kommer man til viden om egenskaberne ved at benægte og således fjerne alt det ufuldkomne fra Gud; på 'via eminentiæ' kommer man til denne viden ved at tillægge Gud hans skabningers (fornuftige) egenskaber i den mest fortrinlige, sublime form.

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 15

◀ **svælgende Dyb** : Udtrykket hentyder til Luk 16,26 (211,25). – **svælgende**: afledt af svælg, dyb afgrund el. kløft.

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 20

◀ **Accomodation** : tilpasning, dvs. den guddommelige åbenbarings tilpasning til menneskets begrænsede fatteevne; et centralt begreb i oplysningstidens teologi, jf. fx Not1:2 (1833-43), i SKS 19, 11, og se kommentarerne hertil.

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 22

◀ **Vistnok** : rigtig nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 29

◀ **ligesaa umuligt som et Fløitespil, naar der ingen Fløitespiller er** : hentydning til Platons *Sokrates' Forsvarstale* (27b), hvor Sokrates stiller sin anklager Meletos følgende spørgsmål: »Er der noget Menneske, Meletos, der anerkender Eksistensen af Menneskestemmer, men ikke af Mennesker? Nu maa I virkelig se at faa ham til at svare; det kan ikke nytte noget, han kommer med alle disse uvedkommende Tilraab. Er der nogen, der anerkender Eksistensen af Hestevrinsken, men ikke af Heste, eller af Fløjteklang, men ikke af Fløjter. Det er udelukket, højstærede Meletos« (*Platons Skrifter* (136,16) bd. 1, s. 276f.).

I trykt udgave: Bind 11 side 233 linje 30

◀ **en masse** : fr. i massevis, under ét.

I trykt udgave: Bind 11 side 234 linje 15

◀ **Fæ** : kvæg.

I trykt udgave: Bind 11 side 234 linje 17

◀ **anthropomorphistiske og anthropopathiske** : 'som tillægger Gud menneskelige egenskaber' og 'som tillægger Gud menneskelige sindstilstande (følelser og lidenskaber)'.

I trykt udgave: Bind 11 side 234 linje 24

◀ **Birkedommer** : juridisk embedsmand, der som dommer og administrator forestår et birk, dvs. en lokal retskreds.

I trykt udgave: Bind 11 side 234 linje 27

◀ **General-Auditeur** : overordnet juridisk embedsmand, der leder undersøgelser og forhandlinger ved militære retssager.

I trykt udgave: Bind 11 side 234 linje 27

◀ **overfare** : besørge, overkomme, magte.

I trykt udgave: Bind 11 side 234 linje 28

◀ **i Frygt og Bæven** : Udtrykket spiller på Fil 2,12, hvor Paulus skriver: »Derfor, mine Elskelige, ligesom I altid have været lydige, saaledes, ikke alene som ved min Nærværelse, men nu meget mere i min Fraværelse, arbejder paa Eders egen Saliggjørelse med Frygt og Bæven« (NT-1819). Jf. også Ef 6,5 og 1 Kor 2,3.

I trykt udgave: Bind 11 side 234 linje 32

◀ **hvis fornødent gjøres** : om det bliver nødvendigt, behøves.

I trykt udgave: Bind 11 side 235 linje 1

◀ **antiqueret** : som ikke længere er brugelig; forældet.

I trykt udgave: Bind 11 side 235 linje 3

◀ **løse Ord** : spiller måske på Luk 24,11, hvor apostlene opfatter kvindernes ord om den tomme grav og Jesu opstandelse som »en løs Tale« (NT-1819). - **løse**: flygtige, tilfældige, tomme.

I trykt udgave: Bind 11 side 235 linje 5

◀ **Excellenser** : personer med rang i 1. klasse (192,24).

I trykt udgave: Bind 11 side 235 linje 7

◀ **Kreaturer** : skabninger, mennesker, med bibetydningen: fæhoveder.

I trykt udgave: Bind 11 side 235 linje 8

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 235 linje 10

◀ **sympathetisk Blæk** : blæk, der først bliver synligt, når det påvirkes af varme, kemikalier e.l.

I trykt udgave: Bind 11 side 235 linje 17

◀ **ret** : egentlig, virkelig.

I trykt udgave: Bind 11 side 235 linje 17

◀ **Anmeldelse om** : meddelelse om, angivelse af.

I trykt udgave: Bind 11 side 235 linje 20

◀ **Trediemand** : en tredje person, som er sagen og forholdet mellem de to uvedkommende; udenforstående person.

I trykt udgave: Bind 11 side 235 linje 23

◀ **gik hiin Morder, der paa Jernbanen ... var han Arrestant** : kilden er ikke identificeret. Der må dog være tale om en udenlandsk anekdote, idet der langs den første da. jernbanestrækning, der blev åbnet i sommeren 1847 (218,23), løb en såkaldt optisk telegraf, der virkede gennem synlige tegn. Den elektriske (el. elektromagnetiske) telegraf, som blev opfundet af amerikaneren Samuel Morse i 1837, fik først alm. betydning efter 1846 og blev først taget i brug i Danmark i 1855.

I trykt udgave: Bind 11 side 235 linje 25

◀ **modo ponendo** : lat. 'på en ponerende el. sættende måde' (129,22), i positiv form, dvs. ved at gå ud fra og således 'sætte' som givet, at kristendommen er usandhed. Udtrykket stammer fra den klassiske logiks lære om hypotetiske slutninger: Man kan antage, at noget er givet (modo ponendo) el. at noget ikke er givet (modo tollendo), hvorefter man drager den fornødne slutning.

I trykt udgave: Bind 11 side 236 linje 4

◀ **Synd mod den Hellig-Aand** : hentyder til Matt 12,31-32, hvor Jesus siger: »al Synd og Bespottelse skal forlades Menneskene, men Bespottelse imod Aanden skal ikke forlades Menneskene. Og hvo [den] som taler Noget imod Menneskens Søn, det skal forlades ham; men hvo som taler imod den Hellig Aand, ham skal det ikke forlades, hverken i denne Verden, ei heller i den tilkommende« (NT-1819). SK vender senere tilbage til dette tekststed (242,14). Jf. endvidere Mark 3,28-29, hvor Jesus siger: »Sandelig siger jeg Eder: alle Synder kunne forlades Menneskens Børn, ogsaa Bespottelser, hvor store Bespottelser de end tale. Men hvo som taler bespottelig mod den Hellig Aand, haver ingen Forladelse evindeligen; men er skyldig til en evig Dom« (NT-1819). Se i øvrigt § 87 »Forskjellige Inddelinger af Synden« i *Hutterus redivivus* (194,4), hvor der redegøres for 'de gamle kirkelige dogmatikers' adskillelse af 'gerningssynden' i forskellige former, og hvor der efter denne inddeling anføres, at if. de ovenfor anførte bibelsteder kan alle synder tilgives undtagen synd mod Helligånden ('peccatum in Spiritum Sanctum'), der med et citat fra D. Hollaz (194,4) forklares som: »veritatis divinae evidenter agnitae et in conscientia approbatae malitiosa abnegatio, hostilis impugnatio, horrenda blasphematio, et omnium mediorum salutis obstinata et finaliter perseverans rejectio« (lat. »ondskabsfuld fornægtelse, fjendtlig bekæmpelse, forfærdelig bespottelse af den guddommelige sandhed, som man helt klart har erkendt og i bevidstheden bifaldet, samt trodsig og uophørligt vedblivende forkastelse af alle nådemidler«), s. 218.

I trykt udgave: Bind 11 side 236 linje 6

◀ **Potentsation** : tiltagende styrke, intensivering.

I trykt udgave: Bind 11 side 236 linje 10

◀ **Stigen** : 176,23.

I trykt udgave: Bind 11 side 236 linje 12

◀ **eviterende** : undvigende, unddragende sig.

I trykt udgave: Bind 11 side 236 linje 13

◀ **pedem referens** : lat. 'trækkende foden tilbage', dvs. vigende.

I trykt udgave: Bind 11 side 236 linje 15

◀ **Fortvivelse om** : 175,19.

I trykt udgave: Bind 11 side 236 linje 18

◀ **Gud-Mennesket** : dvs. Jesus Kristus (229,5).

I trykt udgave: Bind 11 side 236 linje 25

◀ **Slægtskabet mellem Gud og Menneske** : 232,1; se også ApG 17,29, hvor Paulus siger, at vi er »Guds Slægt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 236 linje 25

◀ **falde paa** : finde på, komme på.

I trykt udgave: Bind 11 side 237 linje 5

◀ **Prinds Henrik hos Shakspeare** : sigter til Shakespeares (219,1) drama *Henrik den Fjerde*, hvor kronprinsen er kammerat med den uforbederlige svirebroder Falstaff og hans kumpaner.

I trykt udgave: Bind 11 side 237 linje 8

◀ **»han kan det ikke anderledes«** : spiller formentlig på Luthers svar, da han på Rigsdagen i Worms 1521 blev bedt om med klare ord at erklære, om han ville tilbagekalde sin af kirken fordømte lære: »weil (...) mein Gewissen in Gottes Wort gefangen ist, so kann und will ich nichts widerrufen, weil weder sicher, noch gerathen ist, etwas wider das Gewissen zu thun. Hier stehe ich; ich kann nicht anders, Gott helfe mir!

Amen!« C.F.G. Stang *Martin Luther. Sein Leben und Wirken*, Stuttgart 1838, ktl. 790, s. 123.

I trykt udgave: Bind 11 side 237 linje 15

◀ **paatage sig en Tjeners Skikkelse** : 204,26.

I trykt udgave: Bind 11 side 237 linje 16

◀ **indbyde Alle at komme til sig** : hentyder til Matt 11,28, hvor Jesus siger: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede! og jeg vil give Eder Hvile« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 237 linje 17

◀ **»salig Den, som ikke forarges paa mig.«** : citat fra Matt 11,6 (NT-1819); SK udelader 'er' efter 'salig'. - **forarges paa**: tager anstød af.

I trykt udgave: Bind 11 side 237 linje 27

◀ **Spændkraft** : elasticitet, styrke.

I trykt udgave: Bind 11 side 238 linje 3

◀ **sympathetisk**-dialektisk: egl. 'samlidende', medlidende, medfølende.

I trykt udgave: Bind 11 side 238 linje 10

◀ **Historie-Maleri** : maleri med historisk motiv.

I trykt udgave: Bind 11 side 238 linje 18

◀ **Bedækning** : beklædning, dække.

I trykt udgave: Bind 11 side 238 linje 21

◀ **viscera** : lat. indvolde, indre organer; (det) indre.

I trykt udgave: Bind 11 side 238 linje 22

◀ **Shakspeare** : 219,1.

I trykt udgave: Bind 11 side 238 linje 24

◀ **som allerede en Græker ... Guderne at tie** : Der sigtes til den gr. forfatter Plutarks essay med den lat. titel »De garrulitate« (»Om snakkesalighed«), kap. 8, i *Moralia* (506a), hvor det hedder, at utalte ord ofte er mere frugtbare end talte ord, idet man altid senere kan udtale det fortiede, men aldrig omvendt. Derfor er det også, at man i at tale har mennesker til lærer, men i at tie guderne. I SKs ty. oversættelse (»Ueber die Geschwätzigkeit«) hedder det: »Und gewiß, die Entdeckung eines Geheimnißes ist noch nie so nützlich gewesen, als schon gar oft die Verschweigung. Es ist noch immer Zeit, eine verschwiegene Sache an Mann zu bringen; aber was einmal gesagt worden, kann nun schon bekannt und den Leuten verbreitet. Aus dieser Ursache haben wir im Reden die Menschen, im Schweigen aber die Götter zu Lehrmeistern, weil uns bey den Einmeyhungen und Mysterien das Stillschweigen zur Pflicht gemacht wird«, *Plutarchs moralische Abhandlungen*, overs. fra gr. af J.F.S. Kaltwasser, bd. 1-9, Frankfurt a.M. 1783-1800, ktl. 1192-1196; bd. 4, 1789, s. 465.

I trykt udgave: Bind 11 side 238 linje 27

◀ **Af Kjerlighed bliver Gud Menneske** : hentyder formentlig til Joh 3,16: »For således elskede Gud verden, at han gav sin enbårne søn, for at enhver, som tror på ham, ikke skal fortabes, men have evigt liv.« Se også 1 Joh 4,10: »Deri består kærligheden: ikke i at vi har elsket Gud, men i at han har elsket os og sendt sin søn som et sonoffer for vore synder.«

I trykt udgave: Bind 11 side 238 linje 30

◀ **paatager sig som ... en ringe Tjeners Skikkelse** : 204,26.

I trykt udgave: Bind 11 side 238 linje 33

◀ **paa det at** : for at.

I trykt udgave: Bind 11 side 238 linje 34

◀ **det er menneskelig Anseelse ... nærmere til Gud** : hentyder til de mange steder i GT og NT, hvor det siges, at hos Gud er der ingen personsanseelse, dvs. at Gud ikke gør forskel på mennesker (fx 5 Mos 10,17; 2 Krøn 19,7; Job 34,19 (GT-1740), og ApG 10,34; Rom 2,11; Gal 2,6; 1 Pet 1,17 (NT-1819)).

I trykt udgave: Bind 11 side 238 linje 35

◀ **Seer her hid** : se her hen.

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 1

◀ **Faderen og jeg er Eet** : citat fra Joh 10,30, hvor Jesus siger: »Jeg og Faderen vi ere eet« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 4

◀ **Den som gjør ... Døde staae op** : frit citat fra Matt 11,5, hvor Jesus siger til de disciple, som Johannes Døber sendte til ham, at de skal sige til denne: »Blinde see og Halte gaae, Spedalske renses og Døve høre, Døde staae op, og Evangelium prædikes for Fattige« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 6

◀ **fordrister jeg mig (...) til** : drister jeg mig til, vover jeg.

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 9

◀ **Indstiftelses-Ordene i Nadveren** : Indstiftelsesordene i nadverritualet lyder således: »Vor HERre Jesus Christus i den Nat, der [da] han blev forraadt, tog han Brødet, takkede og brød det, gav sine Disciple og sagde: Tager dette hen [tag imod dette], og æder det! Det er mit Legeme, som gives for Eder! Dette gjøre [gør dette] til min lhukommelse! / Ligesaa tog han og [også] Kalken efter Aftens-Maaltid, takkede, gav dem, og sagde: Drikker alle deraf! Denne er det ny Testamentes Kalk i mit Blod, som udgydes for Eder til Syndernes Forladelse! Dette gjører, saa ofte som I det drikke, til min lhukommelse«, *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381, s. 253f.

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 11

◀ **Enhver prøve sig selv** : frit citat fra 1 Kor 11,27-29, hvor Paulus skriver: »Derfor, hvo [hver den] som æder dette Brød, eller drikker Herrens Kalk uværdeligen [på en uværdig måde], skal være skyldig i Herrens Legeme og Blod. Men hvert Menneske prøve sig selv, og saaledes æde han af Brødet, og drikke af Kalken. Thi hvo som æder og drikker uværdeligen, æder og drikker sig selv til Dom, i det han ikke gjør Forskiel paa Herrens Legeme« (NT-1819). Med udgangspunkt i disse advarende ord af Paulus opstod hos fromme kristne, især blandt pietister, en stærk anfægtelse, om de var værdige til at gå til alters.

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 12

◀ **De ere Christi egne Ord** : altså ordene: »salig den, der ikke forarges paa mig« (237,27).

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 12

◀ **Christenheden** : 138,16.

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 13

◀ **lyde med** : udtales sammen med.

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 15

◀ **berede ham Veien** : hentyder til Mark 1,2-3, hvor det med et citat fra Es 40,3 siges om Johannes Døber, at han skal berede vejen for Jesus: »See, jeg sender min Engel for dit Ansigt, som skal berede din Vei for dig. Det er hans Røst, som raaber i Ørken, bereder Herrens Vei, gjører hans Stier jævne« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 18

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 19

◀ **befæster et svælgende Dyb** : hentyder til Luk 16,26 (211,25). – **svælgende**: afledt af svælg, dyb afgrund el. kløft.

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 21

◀ **Christenheden** : 138,16.

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 26

◀ **Christus selv ... advarede mod Forargelsen** : 197,23.

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 27

◀ **endnu mod Slutningen ... forladt Alt** : sigter til Matt 26,31, hvor Jesus skærtorsdag aften siger til sine disciple: »i denne Nat skulle I alle forarges paa mig« (NT-1819). – **for hans Skyld forladt Alt**: hentyder til Matt 19,27, hvor apostlen Peter spørger Jesus: »see, vi have forladt alle Ting, og fulgt dig; hvad skulle da vi have?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 28

◀ **blive aabenbar** : blive åbenlys, komme for dagen.

I trykt udgave: Bind 11 side 239 linje 33

◀ **modo ponendo** : 236,4.

I trykt udgave: Bind 11 side 240 linje 3

◀ **in mente** : lat. 'i sindet', dvs. med i tankerne.

I trykt udgave: Bind 11 side 240 linje 10

◀ **stille Kristus i Indifferents** : gøre Kristus ligegyldig (ved ikke at tage stilling til ham).

I trykt udgave: Bind 11 side 240 linje 16

◀ **vistnok** : rigtig nok, sandt nok.

I trykt udgave: Bind 11 side 240 linje 22

◀ **den Elendigste af Alle** : allusion til 1 Kor 15,19, hvor Paulus skriver: »Haabe vi alene paa Christum i dette Liv, da ere vi de elendigste af alle Mennesker« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 240 linje 28

◀ **ene** : alene, kun.

I trykt udgave: Bind 11 side 240 linje 30

◀ **Du fremdeles vil forøge mig den** : allusion til Luk 17,5: »Og Apostlene sagde til Herren: forøg os Troen« (NT-1819); NT-1992: »Giv os en større tro!«

I trykt udgave: Bind 11 side 240 linje 31

◀ **Spekulationen** : sigter til den spekulative teologi.

I trykt udgave: Bind 11 side 240 linje 33

◀ **mon Troen findes paa Jorden!** : hentydning til slutningsordene i Jesu lignelse om enken og den uretfærdige dommer i Luk 18,1-8: »Dog, naar Menneskens Søn kommer, mon han skal finde Troen paa Jorden?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 11 side 240 linje 33

◀ **den Kjedsommelighed ... med at være Gud** : Der sigtes til digt nr. 66 i den ty. digter Heinrich Heines digtsuite »Die Heimkehr« i den kendte debutsamling *Buch der Lieder* (1827). Digtet begynder således: »Mir träumt': ich bin der liebe Gott, / Und sitz' im Himmel droben, / Und Englein sitzen um mich her, / Die meine Versen loben. // Und Kuchen ess' ich und Confekt / Für manchen lieben Gulden, / Und Kardinal trink' ich dabei, / Und habe keine Schulden. // Doch Langeweile plagt mich sehr, / Ich wollt', ich wär' auf Erden, / Und wär' ich nicht der liebe Gott, / Ich könnt' des Teufels werden«, *Buch der Lieder*, 2. udg., Hamborg 1837, s. 232.

I trykt udgave: Bind 11 side 241 linje 14

◀ **har lovligt Forfald** : juridisk udtryk, dvs. med en gyldig grund, fx sygdom, er forhindret i at møde op. Se

fx *Chr. V's Danske Lov* (1683), 1. bog, kap. 10, art. 1-2.

I trykt udgave: Bind 11 side 241 linje 20

◀ **blæser af** : dvs. blæser ad, er ligeglad med.

I trykt udgave: Bind 11 side 241 linje 23

◀ **Kongeloven** : den lov, der udgjorde retsgrundlaget for den da. forfatning under enevælden (1665-1849). Af lovens 40 paragraffer, der tillægger kongen ubegrænset magt, optoges en del i *Chr. V's Danske Lov*, idet kongeloven først blev udgivet i 1709. Ved junigrundloven 1849 blev det meste af kongeloven ophævet.

I trykt udgave: Bind 11 side 241 linje 23

◀ **vorde** : blive.

I trykt udgave: Bind 11 side 241 linje 24

◀ **fornemt** : hovmodigt, afvisende.

I trykt udgave: Bind 11 side 241 linje 27

◀ **vel** : (meget) godt.

I trykt udgave: Bind 11 side 241 linje 30

◀ **hvad tykkes Dig om Kristus** : frit citat fra Matt 22,42, hvor Jesus spørger farisæerne: »Hvad tykkes Eder om Christo? hvis Søn er han?« (NT-1819). – **tykkes (...) om**: mener om.

I trykt udgave: Bind 11 side 241 linje 34

◀ **doketisk** : Doketismen kaldes den kætterske lære, at den åbenbarede Kristus ikke har et virkeligt menneskeligt legeme, men et skinlegeme, idet den går ud fra, at materien er det onde. Når denne lære, der normalt knyttes til oldtidens gnosticisme, her tillægges det at gøre Kristus til »Poesie, Mythologie«, så tænkes der rimeligvis på D.F. Strauß og L. Feuerbach.

I trykt udgave: Bind 11 side 242 linje 7

◀ **rationalistisk** : Rationalismen kaldes den filosofisk-teologiske retning, som især blev forsvaret i det 18. årh., og som kræver alle trosudsagn begrundet fornuftsmæssigt og afviser enhver tro på noget, der ikke kan fattes af den menneskelige forstand. Rationalismen benægter følgelig, at Jesus er Gud; han er i stedet et stort menneske.

I trykt udgave: Bind 11 side 242 linje 7

◀ **Synd mod den Hellig-Aand** : 236,6, og se næste kommentar.

I trykt udgave: Bind 11 side 242 linje 14

◀ **Som Jøderne sagde om Kristus ... Djævelens Hjælp** : sigter til beretningen i Matt 12,22-32 om Jesus og Beelzebul og om bespottelse mod Helligånden. Da farisæerne havde hørt, at Jesus havde helbredt en besat, sagde de om ham: »denne uddriver ikke Diævle, uden ved Beelzebul, Diævlens Øverste«, v. 24 (NT-1819). Herpå følger Jesu ord om bespottelse mod Ånden, som aldrig skal tilgives, v. 31-32 (236,6).

I trykt udgave: Bind 11 side 242 linje 14

◀ **grunder (...) i** : 130,28.

I trykt udgave: Bind 11 side 242 linje 23